

Kirjaseadmise õpetus.

Stilistika ja rhetorika põhjusõpetused

ning

kirjatööde ained,

ülematele rahvakoolidele ja keskmistele õpetajatele.

Kokkuseadnud

M. Kampmann,

feminari kooliõpetaja Wolmaris.

Sünd 30 kop.

Wiljandis, 1904.

A. Tõllaseppa trükitöja trükk ja kirjastus.

A-5645

Kooliõpe. A. Nuroz

Tudus 2/2 3/1

Kirjaseadmise õpetus.

Stilistika ja rhetorika põhjusõpetused

ning

kirjatööde ained,

ülematele rahvakoolidele ja keskmistele õpeasutustele.

Kõrreõpe

M. Kampmann,

feminari kooliõpetaja **Bolmaris.**

RAAMATUKOGU
KIRJANDUS
KAMMANN

Wiljandis, 1904.

A. Tõllasepp'a trükikoja trükk ja kirjastus.

Дозволено Цензурою. — Юрьевъ, 1 іюня 1904 года.

TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU

С216732438

Sisujuhataja.

lehek.

I. Stilistika ja rhetorika põhjusõpetused.

§ 1.	Sissejuhatus	7
§ 2.	Pealkirjast	8
§ 3.	Mõtete otsumisest ja leidmisest	10
§ 4.	Mõtete arendamine kawaiks	13
§ 5.	Sissejuhatusest	15
§ 6.	Üleminek ükksikute osade wahel	19
§ 7.	Lõpp	20
§ 8.	Mõtete sõnastus harutuses eneses	21
§ 9.	Geskujulise sõnastuse grammatikalikud omadused	22
§ 10.	Geskujulise sõnastuse loogikalikud omadused	24
§ 11.	Geskujulise sõnastuse aesthetikalikud omadused	27
§ 12.	Elustawad kõnekaunistused (<i>figurae</i>)	30
§ 13.	Kujutawad kõnemõnustused (<i>tropa</i>)	36
§ 14.	Kolmesugusest stilist	40
§ 15.	Üleüldised juhatused	42

II. Praktilised ülesanded.

A. Tutustused ajaloost.

1.	Kuidas Punapart Moskwas käis	44
2.	Muistsed eestlased	46
3.	Zaroslaw Tarf	46
4.	Piiskopp Meinhard	47
5.	Amerikamaa ülesleidmine	47
6.	Paawstide wõimu kaswamine keisrijal	47
7.	Mihail Lomonossow	48
8.	Suworow	48
9.	Makedonia kuningas Philippp ja Napoleon Bonaparte	49
10—14.	Sarnased ülesanded	50

B. Siju kokkuvõtted Eesti kaunistkirjandusest.

lehet.

15. Suur Tõll	50
16. Kalewitaadi tulek meie maale	52
17. Kalewipoja lapsepõlv	52
18. Kalewipoja unenägu ema furmast	52
19. Ustav Ülo	52
20. Igavene juut	53
21. Kiferisti peremees	53
22. Wast-ratjanik	53
23. Mõttekäik Beske hümnuses „Minge üles mägedele!“	54
24. Peamõtted „Kella=laulust.“	54
25. Salme	55
26. Kalewipoja sõit maailma otja	55
27. Sõda, Wiru lauliku kenam kandlelugu	55
28. Kiferpere joo jagamine	56
29. Kõu ja Piffer	56
30. Üürifene	57
31. Endised waimud	57
32. Wäike=Wirtsjärw	58
33—36. Sarnased ülesanded	58

C. Kirjeldused, kujutused.

37. Muldmäe talu	59
38. Wäljaotsa saun	60
39. Mia äärne tänawas	62
40. Bildifene jügist	62
41. Suine õõ	62
42. Nife	63
43. Kivilööw	63
44. Meie kihelkond	64
45. Turbalõikamine	64
46. Kuidas kirjeldatakse „Kalewipojas“ naesterahwast?	64
47. Palgiparwitsimine	65
48. Maatõugu lehmad	65
49. Ruffilõituse talgus	65
50. Kuidas kujuneb „Kalewipojas“ kuninga elu?	66
51. Põrgu kirjeldus Kalewipoja järele	66
52. Kukulinn Soku joo liiwikul	67
53. Tulekahi	67
54—57. Sarnased ülesanded	67—68

D. Mõistete ja wanaõnade jeletused.

58. Omandus ja omadus	68
59. Wiisakus	69
60. Wiiskus	70
61. Kergemeel	70
62—64. Sarnased ülesanded	71
65. Tee, uulits, tänaw, rada	71
66—68. Sarnased ülesanded	71
69. Käbi ei kuku kaugele kännust	72
70—74. Sarnased ülesanded	72
75. Üks ford pole lihtigi	72
76—78. Sarnased ülesanded	73
79. Tänaõida toimetusi ära wiska homse wana! (hreia)	73
80. Nääkimine on hõbe, waikimine kuld	74
81—84. Sarnased ülesanded	75

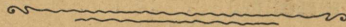
E. Harutused.

85. Laiskuse põhjused	76
86. Maaelu walguse ja warju külsjed	78
87. Mispärast tuleb wiljapuude istutamist tingimata joowitada?	78
88. Öigem tee jõukusele	79
89. Kannatus wäärab kõik ära	79
90. Mis ajab inimest tótt jalgama?	80
91. Abinduud unustuse wastu	80
92. Mis on haridus?	81
93. Karstuse wäärtus	82
94. Ülemaks kui hõbe wana, kallimaks kui fullakoormad tuleb tarkus tunnistada	82
95. Mis on terwisehoidmiseks waja tähele panna?	83
96—100. Sarnased ülesanded	84

F. Karakteri kirjeldused.

101. Wahuri karakter G. Bornhöhe jutus „Tafuja“	85
102. Tõnu Konrad J. Kõrwi jutus „Kindel eesmärk“	86
103. Uibu Hans N. Kivi jutustustes „Meie murult“	87
104. Misjagused karakteri-omadused paistawad meile lugemise tüüti „Tõnu sõbrad“ tegelastest filma?	88
105. Mere-niglaše karakter	89
106. Tegelaste karakterid laulus „Pikne“	90
107. Tedretütar Linda	90

	lehek.
108. Kirja-Tiits	91
109. Lilliku karakter Kreutzwaldi „Lembitus“	92
110. Taras Bulba karakter	92
111. Hermannii karakter Goethe lugul. „Hermann ja Doora“	93
112. Huntangu Miina G. Wilde jutus „Mahtra jöda“	93
113. Kalewipoja karakter	94
114. Weske laulude laad	95
115. Herakles ja Kalewipoeg	95
116—120. Sarnased ülesanded	96

I. Stilistika ja rhetorika põh- jusõpetused.

§ 1. Gissejuhatus.

1. Kirjatöö ja kirjaseadmine. Inimene võib oma mõt-
teid suusõnal ja kirjateel selgelt avaldada. Kui jeda kindlate
nõudmistele järele koosseiswalt, korralikult ja kaunilt toimetatakse,
siis kutsutakse suusõnalist mõtete avaldust kõnekõs ja selle õi-
get ülestähendust kirjatööks, kuna ijeäraniis koolilaste har-
jutused kirjalikus mõtete avalduses kirjaseadmise nime kan-
nawad.

2. Stil ja stilistika. Ijesugust mõtete sõnastuse wiit,
milles nimelt kujutuse ijeeloom ilmub, nimetatakse stiliks. *Sti-*
lus tähendas esmalt terawat pulka, millega wanad roomlased
wahaga kaetud tahwilele kirjutasiwad. Pulga tõntsi otjaga wa-
jutati halb kirjutus wahatahwilil jälle tajaseks. Praegu tähen-
datakse sõnaga stil harilikult mõtete sõnastuse ijeeloomu. Teh-
takse wahet eeskujulise ja puuduliku sõnastuse wahel. Kirja-
niku ijeäralduste järele võib sõnastus kuim, ülendam, kõrgelik,
kohmetu, järklik olla. Suhatus õiges ja korralikus mõtete awal-
damises annab stilistika ehk kirjaseadmise õpetus.
Selle ülesanne on kõige tähtsamate seaduste äraseletamine, mille
järele eeskujulikka kirjatööd valmistatakse. Suurel osal langeb
stilistika rhetorikaga ehk kõnepidamise õpetusega ühte.

Kaunis mõttesõnastus on kunst, mis waimuannet, head
maitset ning karakterit nõuab. Siiski wõiwad kehmemadgi õp-

pijad eeskujulistest kirjatöödest nii mõnda seadust tähele panna ja tarvitada. Selle läbi kasvab arusaamine ja lugupidamine paremast kirjandusest. Ühtlasi kergitab stilistika tundmine ka mõjuvalt õppija enese edasijõudmist kirjaseadmises.

3. Sõnastuse viisid. a) Kuju poolest võib sõnastus kahejagune olla: lihtkõne ja seotud kõne. Lihtkõne (*oratio soluta*) kutsutakse vabalt, igapäevast, kainet sõnastust, mis jalgi rändaja kombel ettevaatlikkude jammudega edasi astub. Selles kanname oma mõtteid vabalt jutu viisil ette. Seotud kõne (*oratio alligata metris*) ilmub värjümõõdus ja avaldab kiiret, kõrget mõttelendu ja pildirikast keelt, jellepärast on teda julgelt läbi õhu lendama ratsanikuga kõrvu seatud.

b) Kirjatöö siju tähele pannes tehakse vahet proosaliku ja poetiliku ehk luuleliku sõnastuse vahel. Proosa ehk kainendi siju on juuremal osal tõsijest elust ja tuntuje wallast pärit; kui mõistujetöö tahab ta peaaesjalikult ka mõistuse üle mõjuda. Siia hulka käivad kõik teaduslikud kirjatööd, aktid, ametlikud kirjad jne. Poesia ehk mõlgend võtab oma siju aga enamasti tundmüste ja mõttekujutuse wallast, loob ehk luuletab mitmesuguseid tõenäolisi lugusid, mis elus vast sündida võiksid, kujutab piltisid, mida waim korralikult kunsttööks arendab. Luule on aadete kujutus ilusas keeles. Luulelikku sõnastuse viisi tarvitatakse kaunis kirjanduses ehk belletristikas, kus juures ta niihästi seotud kõne kui ka lihtkõne wälimist kaju võib omandada. Proosa ja poesia vahet on raske kindlalt ära määrata, sest et nad tihti üksteisele nõnda lähenewad, et meie luulelijest proosast ja proosalijest luulest võime kõneleda.

§ 2. Pealkirjast (*thema*).

1. Pealkirja oln. Mõtterida, mida kirjatöös wõi kõnes tahetakse ette harutada, määratakse lühidelt lause ehk ka üksiku sõna abil ära, mis pealkirja ehk *thema* nime kannab. *Thema* on kindlal kujul antud peamõte, mida pikemalt seletatakse, tõendatakse, ümber lükatakse, millest üleüldise kirjatöös kõneldakse. Igal kirjatööl ja kõnel peab *thema* olema, muudu ei ole awaldatawatel mõtetel ühendawat sidet.

2. Pealkirja siju. a. Pealkirja siju võib otsekohe inimese sisetusest ehk nägemata waimuilmast pärit olla, ta võib mõnda mõistet või otjust läbikatsumiseks ette panna. See sugust themat kutsutakse mõistelijeks (*genus rationale*) ehk theoretiliseks. Et antud mõistet seletada, waadeldakse teda waimus ja loetakse tema tundemärgid üles. Niisugused ülesanded oleksivad näituseks: „Luukartus.“ „Ust Sumala sisse on kindlam tugi õnnetuses.“

b. Pealkirja siju võib ka wälimiseft maailmast wii meele läbi leida. Siin ei harutata mitte mõisteid, otuseid, waid üksikuid asju ja sündmusi (*facta*). See sugust themat kutsutakse ajalooliseks (*genus historicum*). Siia loetakse kõiki kirjatööbid, milles tuleb jutustada, kujutada, kirjeldada. Näituseks: „Wõilill.“ „Pikne.“ „Kristijõituse tagajärjed.“

c. Kui mõlemast waldadest peame ainet otsuma, siis on meil seguthema. Näituseks: „Kas oli Peeter Suur kallimeelne?“

3. Pealkirja worm. Thema võib antud olla: a) üksikutes sõnades, näit.: „Uks.“ „Kas.“ „Talwe rõõmud.“

b) lauses ja nimelt:

aa) otjustawas lauses; näit.: „Tänamata meel on maailma pakk.“

bb) küsiwas lauses; näit.: „Mida wõime mesilastest õppida?“

cc) hüüdlause; näituseks: „Jõua aegamööda!“

dd) wäljajäanduses; näit.: „Härga jarwist, meest sõnast.“

ee) tingiwas lauses; näituseks: „Peab jaama jeansse jul aje,
Siis, kiwi, tahuda end lahe.“

4. Hea pealkirja omadused. A. Siju poolest:

a. Thema ei tohi liig kerge ega liig raske olla. Liig kerge ülesanne ei paku õppijale ainet waimu jõudude kosutuseks, liig raske riisuks temalt tööhimu.

b. Ülesanne peab huwitaw olema, et õpilane lustati tema kallale ajuks ja tema kirjutusel heal meelel lugeda wõidaks. Huwitaw on iga aine, mis inimese südamest osawõtmiist äratas, nagu tähtsad sündmused ajalooft, looduse ilu, auus karakter, usuline tõde jne., niisama ained nooresoo tööst ja talituseft, rõõmudeft ja kurwastustest. Ilma osawõtmiiseta, soovijeta asja wastu ei wõi hingest midagi wälja

dust ehk mõtteainet tarwis, mida õpilane juhatusel abil peab üles otsima. Nüüd leitakse: a) järelemõtlemise ehk meditationi abil, nimelt otustades, järeldades jne. b) välimisest ilmast vaatlemise teel; nähtused looduses, elus jne. c) teiste inimeste sõnadest ja kirjatöödest. — Meditation võib iseenejest loomulik ja kunstlik olla.

2. Loomulikult ehk waba järelemõtlemise abil püütakse tema mõtte üle selgusele jõuda. Abinõudeks on siin:

a. Tõsise mõttejõu väljakoormimine piltlikkudest sõnakäänudest. Thema: „Mis on kuld, ei karda tuld.“ Mõttejõu on siin: Muusale inimesele ei saa laimatus kahju teha. Kui ka ilm laimajate ägedaid pealekäämisi esiotsa uskuma jääb, süütus ja auusjus peavad siiski üksteist ilmsiks saama.

b. Keerulise, mitmekülgse pealkirja jaotus ükssüütteks osadeks. Thema: „Keel on kasulikum ja kahjulikum inimese ihuliige.“ Jaotus: 1) Keel teeb palju head. 2) Keel teeb palju paha. Thema: „Taras Bulba ijeloom.“ Jaotus: 1) Bulba kasvatus ja elu. 2) Bulba kui perekonna isa. 3) Bulba kui abielu mees. 4) Bulba kui kaaskate feltimees.

c. Sõnaseletus, asjaseletus, mõtteseletus.

Thema: „Mis wara walmib, see pea mädaneb.“

1. Sõnaseletus: aa) wara = ruttu, enne õiget aega.
bb) walmib = saab küpsaks, walmis.
cc) mädaneb = lähed kõlbmataks.

2. Asjaseletus: Gesolew wanasõna on taimede elu tähelepanemisel jündinud. Wili, mis wara walmis saab, näituseks maasikad, lähed paari päewaga halwaks, kuna pikka kasvawad jõhwikad, päiklid jne kuu seista wõiwad.

3. Mõtteseletus: Kõikidel asjadel, mis kiirelt walmis saawad, on harilikult palju puudusi ja lühikene kestvus.

Täh. Esiootsa on tingimata waja, õppijaid ainete otsimisel teele juhatada ja mõtteid äratada. Thema waadetakse mitmest küljest läbi ja püütakse tema mõtet selgeks teha. Siis pannakse leitud mõtted paari sõnaga numbri all paberisse, ka needgi

punktid, mille tarvitamise üle weel wõib kahewahel olla. Selle järele wõetakse nende lühikeste märkuste läbijõelumine ette.*)

3. Kunstlikuks meditationiks kutsutakse mõtete otsimist waremalt ülesseatud kindlate waatekohtade (*loci communes*) järele, mis kõifidel asjadel ühised on. Neid waatekohte tähelepannes katjutakse kõne all oleva asja kohta järgmiste küsimuste peale kostust leida:

- a) Kuidas on asja nimi ja mis on asi?
- b) Mis jaod on asjal?
- c) Mis põhjusel on asi juundinud?
- d) Mis mõju ta awaldab?
- e) Kas on asjal takistusi?
- f) Kas on ta kasulik wõi kahjulik?
- g) Kas peab teda kiitma wõi laitma?
- h) Kuidas on lugu asja wastandiga?
- i) Misjuguuste teiste asjadega wõib teda wõrrelda?
- k) Kas wõib näituji leida, mis asja poolt wõi wastu kõnelewad?

Neid waatekohte wõib mõttehallikateks kutsuda. Spetust seejugusest mõtete otsimisest nimetasiwad wanad klasifikalised rahwad *topica* ks**) Aristoteles ja Cicero on *topica* üle pikki seletusi kirjutanud, kuna Kant Aristotelesest põhjendatud pealejuhtima *topica* tähtselt täiendas ja parandas. Kuid liiga tähtsaks ei wõi seda mõtete otsimise wiisi mitte pidada, sest et need küsimused mitte alati asja üle täit selgust ei too ja neid mitte iga thema kohta ei wõi tarwitada.

4. Wõeraid mõtteid tarwitame kirjatöödes väga tihti. Neid omandame teiste inimeste sõnadest ja kirjadest. Wäga kasulik on klasjisis enne kirjaseadmise ülesandmist jarnast eeskujulist kirjatööd lugeda, läbi harutada ja tema ilu õppijate peale mõjuda

*) Ülemaal antud thema üle („Mis wara walmib, see pea mädaneb“) wõifime näituseks järgmised mõtted forraldamiseks ja sõelumiseks paberisse panna: 1. Marjad, mis paari kuu joofful dieist kaswanud, hakkawad ruttu käärima ja lähewad pahaks. 2. Pähklid ja õunad, mille kaswamine 5—6 kuud aega wõtab, peawad kaua wastu. 3. Eowsakalt kaswawateist taimedest ei saa asja. 4. Pea tehtud pilli palla, kaua tehtud faunifene. Nutuga ehitatud majadel kufinwad tihti laed jisse. 5. Kiirelt ja järelmõtle mata antud seadustel ei olnud suurt püü, näituseks Drato seadustel. 6. Üle pea kaela ette wõdetud asjad lähewad nurja, näituseks prantslaste sõjatuhin 1870 aastal. 7. Nutulik waimuküspemine joetab nõrga ja kõifuma iseloomu (Hendrik IV.) 8. Enneaegu ülemasfe klasji pandud õpilased ei saa edasi. 9. Sõudsa kaswuga lastel jääb terwis enamiste nõrgaks.

**) Mõtete otsimiseks oli neil jalmifene kofkuseatud:

Quis? quid? ubi? quibus auxiliis? cur? quomodo? quando?
 kes? mis? kus? mis abil? miks? kuidas? kumas?

Olgu näituseks temaks antud: „**Taiskuse põhjused.**“

Osastus.

- A. Sisemised põhjused.**
B. Välimised põhjused.

Isaotus.

- A. Sisemised põhjused** võivad olla:
- tuim, pikaldane iseloom,
  - haigus,
  - kanged kired, mis tööhinnu ja jõuu ära riisuvad,
  - hellitus,
  - wõltsid arvamised tööst ja
  - elutarfuste puudus.
- B. Välimised põhjused.**
- teiste inimeste halb mõju, nimelt halb kaswatus, halb eeskuju, halb nõu,
  - jündja töö puudus,
  - kõrge seisus ja suur jissetulek,
  - halb edasijõudmine jeniisel tööl;
  - nõrgastav kliima.

c. Arendus tõendawate põhjuste järele:

Thema: „Wiletajused teewad inimesele tihti head;“

- 1) jest nad õpetawad teda oma nõrkust ja iseseiswuse puudust ära tundma;
- 2) harjutawad wooruses elama;
- 3) sunniwad waimu- ja kehajõudusid tööle, et wiletajust eemal hoida.

d. Arendus, mis järeldamise alusel seisab. Seatakse hulk järeldusi üles, millest pealkirja tõde kui lõpujäreldus selgesti filma paistab.

Thema: „Õpilase kohus on kooli vastu tänuilik olla;“

- 1) jest meie ei pea midagi tegemata jätma, mille abil kõlblikku ja kriftlikku meelt kaasinimeste vastu wõiksime üles näidata;
- 2) kool, kus hariduse saime, on meie heategija, jest ta on meie mõistust selgitanud, südanit harinud, tahtmist õigele teele jaatnud;
- 3) seega peab õppiija tänutundmust kooli vastu jüdamises kandma.

3. Kawa arenduse seadused.

- a. Jaotuse juures tuleb loomulik waatekoht (*fundamentum divisionis*) walida ja sellest lõpuni kiini pidada. Si- get waatekohta juhatawad meile looduse waatlemine, loogika, teadused, ilutundmus, laialt tuttawaiks jaanud komme jne. Segane jaotus oleks: Inimesed on: 1) head, 2) eestlased, 3) kangrud.
- b. Jaotus olgu täielik. Ta ei tohi jagatawaist terwest mõistest tähtsat osa wälja jätta. Särmine kawa on puu- dulik: Meie armastus on kristlik, kui ta: 1) puhas ja ilma jalaliku meeleta, 2) alaline, 3) üleüldine on. Siin puu- dub tingimata weel armastuse ülesnäitamine heategudes.
- c. Üksigi jagu ei tohi terwega ühte langeda. Näi- tuseks: „Manitfew südametunnistus“ on: a) meie puu- duste meeldetuletaja ja manitseja, b) annab meile taju ja kiitust kõlblise meelsuse eest. Siin langeb kawa esimene jagu pealkirjaga ühte; jaotus on segane ja puudulik.
- d. Jaotuse liikmed peawad ühteteiit erandama. Wõlts jaotus oleks näituseks: Waenlased saiwad osalt löödud, osalt häwitatud, sest ju ka häwitatud waenlasi löödi ja löö- dud waenlasi häwitati.
- e. Jaotuses ei tohi mitte wõeraid liikmeid olla. Näitus: Lülilajad on: 1) imetajad. 2) lõwid, 3) linnud, 4) kahepaiksed, 5) kalad.
- f. Jaotuses seisku jaod isekeskes ühenduses ja ka ühtlasi themaga ühenduses. Lõhe jünuib jaotuses, kui tähtis peajagu wälja jäätakse, näituseks kui jõge kirjelda- des 1) hallikast ja 2) jõesumst kõneldakse.

4. Kawa peajaod. Sgal juuremal korralikul kawal on hari- likult kolm pea jagu: A. sissejuhatatus (*exordium*), B. aine- harutus (*expositio*) ja C. lõpp (*conclusio*).

§ 5. Sissejuhatusest.

1. Sissejuhatuse otstarbe on neid, kes kirjatööd loewad mõi kõnet kuulewad, siju harutuse wastu ette walmistada ja

neile jeda seijukohta awaldada, millest ülesande peale waadetakse. *) Mitte igale harutusele ei ole sissejuhatusst waja, nimelt siis mitte, kui seletataw asi iseenesest huwitaw ja tähelepanemise wäärt on. Sissejuhatus peab meid otse thema juurde wiima, mida tawaliselt sõnasõnalt weel korratakse. Wõtame näit. thema: „Uni on inimese heategija.“

Sissejuhatus: Glu on liihifene; uni liihendab üürikest elu weel rohkem ja näib surma poolwenda olemat. Usja rahulise ja sügawama läbikaalumise järele wõime aga und inimese heategijaks pidada.

2. Sissejuhatusse wiisid. Sissejuhatusst wõib leida: A) kõne all olemast ajast enesest (*ex re*) B) kõneleja isikust (*a persona*) ja C) kuuljast. Esimest hallikat sissejuhatusjeks tarwitatakse siis, kui asi iseenesest kõnelemiseks põhjust annab, teist sel puhul, kui kõne põhjust kõneleja isiku lustist, tujust, lõbust otsida wõib. Esimene sissejuhatus on objektiivilist, teine subjektiivilist laadi.

A. Sissejuhatusst asjast enesest wõib teha:

1. Usja seletades ja walguustades (*a definitione*).

Thema: „Suurustuse waast.“

A. **) Suurustus on kahjulik kõlbline eksitus. Selle sõnaga tähendame liiastatud iseteadmust, piirita iseeneisusaldust, kehlemist ja iseenda isiku ning tööde kumnardamist.

2. Thema kohasest üleüldisest mõttest wälja minnes ja osale ehk üksikule mõttele lähenedes (*a genere ad speciem* ja *a toto ad partem*).

Thema: „Raua kasu.“

A. Iga asi toob oma jagu kasu (tõendatakse näituste waral), nõnda ka raud. (Kui ma Amerika ülesleidmise tagajärgedest peaksin kõnelema, siis räägiksin ma A. all ülesleidmisest üleüldse).

*) Uuejale ja kuuljale on meie asi enamiste tundmata, nende mõtted on laial. Meie peame nende tähelepanemist kõne all olewa asja peale juhtima, neid endid asja poolehoidjaks wõtma. Sissejuhatus on sild, mis kuulja meeleolu ja mõtteid ettekantawa ainega ühendab. Siin wiime kuulja wäljast sisse, pinnalt sügawusse, püüame ta nõnda oma wõrku, et ta sissejuhatusse lõpul põnewuse ja uudishimu sunnil enese letab wangiastatud olemat ja hea meelega meie küsimusest ehk ülesandest osa wõtab.

**) Tähega A. tähendame liihidalt sissejuhatusst.

3. Üksikutele mõtetele üleüldistete jõudes, mis temas nimetatud.

Thema: „Maailm on tänamata.“

A. Sokrates pidi kihwtikausi tühjendamal, Kolumbus ahelaid kandma j. n. e. Eks või siis mitte ütelda, et maailm meile tänamata meelt palgaks annab?

4. Sarnastest ehk juguluses seiswatest asjadest ning mõistetest alustades (*a simili*).

Thema: „Murumasin.“

A. Mis mõju püssirohu ülesleidmisel sõjapidamise kohta oli, jeda mõju on aurumafina kokkuseadimine käsitöö ja kauplemise üle avaldanud.

5. Asja wastandit tähele pannes (*x opposito*).

Thema: „Kuninga kroonis on ka fibuwitsju.“

A. Ühe tundmus võib küll kuningal olla, kes miljonite üle walitseb, ühe sõnaga tuhandet liikuma paneb, kes igat soowi, mis ta waewalt awaldada jõuab, juba näeb täide minewat. Miljonid õnnelikuks teha, misjuguine magus õnn! Kuningaid kaetsetakse, kiidetakse õnnelikudeks ning soowitakse enesele kuninglikku elu, ja ometigi on ka kuninga kroonis fibuwitsju.

6. Ühe tähtsusest praeguse aja kohta kõneledes.

Thema: „Wõitlusest toreduse wastu.“

A. Kõneleja kurdab wanemate aegade kaunid kombeid, riideid, woorusi taga ja teeb praeguse aja wead awalikuks. Ta arwab leitud muudatuse meie ajal laialilagunewa toreduse tagaajamise jüü olewat j. n. e. Toreduse armastusest tuleb kahju üksikutele inimestele, perekonnale, riigile.

7. Sisesejuhatuses räägitakse kõne all olewa asja ajaloost. Pikkewardast kirjutades võiks A. all tema ülesleidmise loo lühidalt ära jutustada.

8. Üleüldisest kombest, mis kirjeldatawa asjaga ühenduses seisab.

Thema: „Kas jünnib lapsi teatrisse wiia?“

A. Wäga tihti oleme tähele pannud, et wanemad omad alaealised lapsed näitemängu etendustele kaaja wõtawad.

9. Kõne all oleva asja põhjustest (*a causa*).

Thema: „Varase maiustuse kardetavad tagajärjed.“

A. Väste wigade ees pigistavad wanemad jägedasti silmad kiini, ilma et nad wigade halwa tagajärje peale mõtelda juudaksivad. Nõnda ei panda ka maiustust tähele. Maiustuse amet saab lastele ruttu selgeks. See on osalt lapse loomuses põhjendatud: ta armastab nähtawat, juhupistetawat ja ei mõista asjade õiget väärtust veel mitte ära mõõta. Osalt on aga wanematel süüid, kui nad omas nõrkuses maiustust ära ei keela, waid maiuskraami koguni palgaks annavad j. n. e.

10. Asjale lugupidamist awaldades, kui asi 1) tähtis, 2) uus, 3) kasulik on.

B. Sisesejuhatust kõneleja isikust (*a persona*) tarwitatakse, kui kõneleja armab:

- a) enese kohustatud olewat kõnes olewat ainet harutada, sest et ta asja hästi tunneb;
- b) kui kõneleja armab tarwilise olewat ennaft wabandada, et tema jõud ülesande täitmiseks nõrk on.

C. Kuulja ja lugeja wõiwad sissejuhatuseks ainet pakkuda, kui neilt walearmamisi ehk eesotsuseid (*opinio*) kas aine enese wõi aine harutaja kohta kuulub.

3. Sisesejuhatuse seadused.

- a) Sisesejuhatuse ei tohi mitte liig üleüldine olla, j. o. ta ei tohi mitte hulgale kirjatoõbdele jündida, waid ühele ainjale. Selle seaduse üleastumise läbi saame *exordium commune* ehk nõndanimetatud „Europa sissejuhatuse.“ On ju tuttav, et paljud muidu kõne otja peale ei saa, kui maailma loomijest peale hakates.
- b) Sisesejuhatuse peab rutulisel sammul loomulikult ja jundimata harutuse siju juurde wiima. Seega peab ta harutatawa asjaga ligidalt ühenduses seisma, muidu junnib kõr-walepuifamine (*exordium ab ovo*).
- c) Sisesejuhatuses ei tohita midagi ära ütelda, millest alles peaosas wõib kõneleda. Seepärast walmistatagu sissejuhatusest alles siis, kui siju juba hästi on läbimõeldud.

- d) Ta olgu nii lühike kui võimalik, mitte pikem kui $\frac{1}{8}$ terwest tööst. Pikk sisesejuhatus loetakse kirjatööle ja kõnele weaks (*exordia longa*).
- e) Ta olgu lihtne sisu ja kuju poolest; j. o. keel sörav, mõttekääb selge ja arusaadav, ilma tumedate kõnefäänudeta ja kõmsõnadeta, mis kuuljatel arwamiist äratavad, et kõnelejal enesel aine mitte selge pole.
- f) Soitagu kulumud kõnefäänude eest, muudu jünnib labane algus (*exordium vulgare*). Näituseks: „Koidulat wõib ilma waidlemata Gesti kõige tähtsamate luuletajate jekka lugeda.“ Seesugune sisesejuhatus on mehaniliselt ja muustri järele walatud, jeda wõib jadannde pealkirjade jaoks tarwitada, ilma et ta asjale kasu tooks wõi lugeja meelt ja mõtteid tarwilikul wiisil ette walmistaks.

§ 6. Üleminek üksikute osade wahel.

i. Ülemineku otstarwe on: a) sisesejuhatust kirjatöö wõi kõne sifuga ja selle üksikuid osasid ijekeskes ühendada. See jünnib mõne üksiku sõna wõi terve lause waral.

Thema: „Õnn on muutlik.“

Sisesejuhatus: Nii mõnedgi, keda hea käekääb ärahellitanud, usuwad, et õnn alaline on.

Üleminek: See efiarwamine wõib neile juurt kahju jaata midagi ei ole muutlikumat kui jee, mis meie õnneks nimetame.

b) sõnastuse kangust ja kohmetust pehmitada, mõtete lükkeid tasuda, tööd ümmarguseks siluda.

Thema: „Ega inimene mitut korda maa peal ela!“

Sisesejuhatus: Wanasõnu wõib mitmeti jeeletada, ja selle järele, kuidas neid mõistetakse, wõiwad nad head ja halba õpetada.

Sifuharutus: Kui eeljeiswat Gesti wanasõna õigel wiisil tarwitame, siis pakub ta meile head õpetust jee.

Nagu näha, puudub neil lausjatel jiduw üleminek: „Wistist on ka võimalik wanasõna „Ega inimene mitut korda maa peal ei ela!“ mitmes mõttes jeeletada.“

2. Ülemineku seadused. Sead üleminekid edendavad arusaamist sivist ja kuulutavad peale selle veel kirja- ja kõnemehe osavust. Sellepärast on neid vaja harjutada ja siin järgmist tähele panna:

a) Üleminek peab ühendatavatest osadest enestest kergesti ja otsemata välja kasutama.

Tema: „Miks on soomlased tublid meremehed?“

Sisesejuhatus: Mitte ainult ühikutel inimestel ei ole talitused mitmekesised, vaid ka terwete maakondade elanikkudel.

Üleminek: Suuremal osal juhatab maa loodus ja geografialine seisukoht elanikkudele talituse ja elukutse kätte.

Harutus: Ragu teada, uhub Soomemaa randa Läänemeri, mida Põhja-Bahemereks wõiks kutsuda jne.

b) Üleminekul ei tohi mitte jilmakirjaline siju olla. Maota ja ilma ülejuhtiva jõuta on näituseks seesugused üleminekid: „Waatame nüüd lõpeks kolmat ja wiimast jagu jne.“ „Selolewatest ridadest oleme leidnud, et jne. ja nüüd tahame kolmandaks veel jne.“

§ 7. Lõpp.

1. Lõpu ülesanne on kuuljat wõi lugejat siju lõppemise wastu ette valmistada. Lõpp teeb kõne wõi kirjatöö täieliseks terweks. Ta wõib puududa, kui kuulja harutuse jookkul arusaamisele jõuab, et asi põhjalikult on läbi räägitud. Seesugusel puhul saab lihtjast nimetamisest, et lõpp käes on, kohajest mõttealmselt jne. küllalt.

Lõpu mõtete siju juhatab meile kõne tuum ise kätte. Spetlikku kõne lõpul tuleb ettekantud mõtteid lühidelt korrates kokku wõtta. Tahab kõneleja asja soowitada wõi tema eest hoiatada, siis on waja kuulja meeleslu peale mõjuda, tulisel jõnal temas waimustust, kaastundmust wõi wiha, põlgamist jne. äratada. Muidu wõib lõpu sijuks veel olla: järeldus, nõuanne, paremate hallikate juhatus, lõpetuse põhjuse nimetamine jne.

2. Lõpu valmistusel maksu seadused:

a) Lõpp olgu harutusega wõrreldes lühikene, terwest tööst umbes $\frac{1}{12}$, sest jõledus oleks lugejat wõi kuuljat tühjajade kõnekäänudega ja asjata korrutamistega wäitada.

- b) Lõpu siju peab kõneist ja kirjatoõst enesest wälja ka swama, wabalt tema külge liitma ja kuuljat tema juurde tagasi juhtima.
- c) Lõpus ei tohi mitte wanu mõtteid olla, mis ju siis-
sejuhatuses ja harutuses eneses tarwitatud, ega ka seejulgust
nut mõtet olla, mis weel iseäralist seletust nõuab. Niisama
ei tohita ühest ainjast harutuse peaosast lõppu imandada.

§ 8. Mõtete sõnastus harutuses eneses.

1. Üleüldised märkused. Naine harutus on kirjatoõ wõi kõne peosja, mis jeda kergem on ette kanda, mida rohkem mõt-
tewara kokkufogutud ja mida otstarbelikumalt see arendatud. Lastele junnitab ta jüisgi weel raskeji. Aga ka kirja- ja kõne-
mehele läheb õnnelikku tundi ja peenikest takti tarwis, et igalajal jündjat sõnastust leida. Laste juures jagedamini ette tulewad wead on: kawa kõrwalejätmine wõi, ümberpöõrdult, kawa paljaks kii-
kumine, nii et paljas luukere ilmiks tuleb, mõne kawapunkti liigne wenitamine, kuma teistele ainult paar reakest pühenda-
takse. Iseäraliselt tähtjas on kirja ja kõne üksikute mõtete se-
letuse juures see, et tema alati jilmas peetakse. Kõikidest awaldatud kõrwalistest mõtetest peab tema juhtiw peamõte läbi kääma ja neid ühendama, nagu oleksiwad helmed poetusesse aetud.

2. Geskujulise sõnastuse nõudmised. Geskujulises mõtete sõnastuses seijab kirja- ja kõnemehe juurem jõud. Sõna on mõtte ilmutaja. Ta sulab mõtte ja asjaga nõnda ühte, et sõna kuuldes asja ennast nagu arwame nägewat. Sõna juhatab ja õpetab, kutsjub, hüüab ja kiihib; ta rõõmustab ja kurwastab, toob elu ja jurma. Kes sõna mõistab tarwitada, wõib ini-
meste hulgas palju korda jaata. Et sõna õigesti tarwitada, peab teda täiesti tundma ja jelleks on enam tarwis, kui jeda harilikult arwatakse.

Sõna ülesanne on meie mõtteid teistele teada anda ja nimelt ilusasti meelepäraliselt teada anda ja lugeja ning kuulja üle mõju awaldada. Arusaamine, meelepärajus ja mõju on seega eeskujulise sõnastuse ülemad nõudmised. Neid nõudmisi wõime täita, kui hea sõnastuse üleüldisi omandusi sil-

mas peame, mida grammatika, loogika ja aesthetika meile kätte juhatawad.

§ 9. Geskujulise sõnastuse grammatikalikud omadused.

1. **Õige keel.** Sõnastus on keeleliseft küljest õige, kui üleüldiselt maksmaid grammatika seadusi sõnastamistamise, muutmise, liitmise ja õigefirjutuse kohta lähele pannakse. Grammatika on stilistika õige alus, kuna wiimne esimest täiendab. Mida jügamalt grammatika keeleseadused ära seletab, mida hoopisamalt õige mõtte awalduseks õiget sõna walima juhataakse, seda paremini walmistab grammatika õpetus kirja- ning kõneosawusele teed. Grammatikaliselt on keel õige, kui muu seas näituseks järgmistele wigade eest hoitakse:

- a) sõnamuutmises: „pois nägi maanteel fitikast“ (Lit*) „ärge segage mind minu radalt“ (Bn) „paar toolit“ (Sgrw) „andedeta inimesi“ (Epp), redelisi, nädalisi, õigusid, näituseid, jõena, mäena, rohuna (Srmn), uurgus, „ma wedan teda enda aeda“ (Bn).
- b) wõltside käänete tarwitamises: „poisil saiwad 14 aastat selja taga“ (Krw), „mis siin ühendatud konsonantidest puutub“ (Wsf)
- c) sihita ajaõna asemel sihitaw: „Eijon jäi sest saadif wahemeheks“... „lõpetab (lõpeb) jutt“ (Sndr), „puuduma“ asemel „puutuma“ (Mndmts)
- d) sõnade wahetus: omadus — omandus; karstus — kainus; kääkiri — kääkiri; waimlik — waimulik (Srm), käärik — käärik, kiil — rohutirts (Mfng).
- e) Saksa keele järele sünnitatud ajaõna wormid: „kust see kõif peab wälja tõmmatud saama“ (Pstfn), „meie keel ja kiri saawad sest kasu tundma“ (Srt)
- f) ühefordne eitus: „mis seal mitte leida on“ (Msfu. leht)
- g) poolikud laused: Ja selle wahel läbi on Weske nii hästi süsus kui wormis mõistnud osawasti omandada (Kndr) „läh-

*) Näitused wõtfin kõif Gesti kirjandusest ja nimelt, nõnda kuidas nad mulle parajasti kätte juhtusiwad, ilma et mul nende awaldamisega nõuu oleks ühe wõi teise kirjamehe wigasid meelega ette fiskuda. Nimede lühendused wiistist seletust ei tarwita.

wad — oma saatust andes taewa hoole — Weneriigi pojad miljonitena.“ (Hnsfn)

h) isikuliste ja enesekohaliste asejõnade wõljusti tarwitamine: „ema palus tema (oma) poega tagasi wõtta“ (Stb Sw.)

2. Puhas keel. Puhas on see asi, mis ainult enese ojadest koos seisab, millel wõerad ojad puuduwad. Keelepuhtus nõuab seega nende sõnade ja kõnekäändude kõrvalheitmist, mis Eesti keele loomule jootumaks wõerad on ja sellepärast oma jeks jaada ei wõi. Nende hulka loetakse:

a) niijugused wõeraist keeltest omandatud sõnad ja kõnekäändud (*barbarismus*), mille asemel meie häid ja laialt tuntud oma keele sõnu wõiks tarwitada. Põhjus ilma wõeraste sõnadeta ei saa küll üksigi haritud keel läbi; nad on tihti sel korral häda pärast tarwis, kus oma keelewara enam ei ulata, kuid halpus oleks ilma mingi põhjuseta kaunist emakeelt solkida. Ümberpöörduks oleks ka niisamati seefuguste wõeraste sõnade tagasiwõtmine naeruwäärne, mis juba aastasadande jookkul meie keeles kodaniku õiguse omandanud ja veel tuttawamaks saanud, kui Eesti omad. Sellepärast ei wõi siin ettewaatust mitte joo-witamata jätta. Väljajaidetawaid wõeraid sõnu on Eesti keelde wõetud:

- 1) Saksa keelest (*germanismus*): baadima = suplema; hantwärf = käsitööline; patjeerima = jalutama; bürst = hari; haube = tanu; kees = juust; jhaum = waht; pau-meister = ehitaja; pärjer = kodanik; heft = kirjutuseraamat; „Diits kojib koolmeistri Anna järele“ (Krd)
- 2) Prantsuse keelest (*gallicismus*): amijeerima = lõbutsema; kuraas = julgus; mööbel = majariist; piköör = ajaja; ruloo = eesrüie; jurnal = ajakiri.
- 3) Wene keelest (*russicismus*): padarõsna = küüdikiri; mirowoi = rahukohtunik; natjalnik = ülem; tamosna = tollimaja; lopot = tüli; farman = tasku; kormitama = jõõtma; „tõstab küsimuse üles“ (Bug) „utstitamise komando“ (Krt).
- 4) Ladina keelest (*latinismus*): instrument*) = riist; ekstra =

*) Wõera keele sõnade tarwitamisel wõib mitu põhjust olla, nimelt: emakeele iluduse ja sõnarikkuse tundmise puudus, edwistus oma tarkusega, halb maitse jne.

ifeäralif, pealekaubane; titel = auunimi; reegel = seadus; interwall = heliaste; student = üliõpilane.

b) murrakuteist wõetud sõnad (*provincialismus*) kirjakeeles juba üleüldiselt tarwitawate sõnade ajemele: tihwel, ubin, uibu, hame, iffuma, hõngu tõmbama (Krw) erel, ajastaig jne.

Murrakute abil wõiksime oma keelt rikkamaks teha, kui meile sõnu waja läheb, mis kirjakeeles weel puuduwad, näituseks: ahtake (pinna poolest kitsas, schmal), sest kitsas tähendab ruumi, (eng); awar (weit), jiuakas (schlang), ebeldane (kofett).

c) muistsed sõnakujud ja käänd (*archaismus*), mille tähenduse ju rahwas ära unustanud: amma, emmis = kuni; tüwid: käde, wede (weel Koongas tarwitusel), lüde, süde, ede; ajasõnad: leema = jaama („tema leeb seal käinud“) endised muuted: „ema Epp palus ijada (Bm), hoidageme, kikkumesse, „tuul jeda ukki lõugutele,“ „laulan mere wee mõdukki, merekaldad kalukki“ jne.

d) uued sõnasünnitused (*neologismus*) rikuwad keelepuhust, kui nad keeleseaduste wastu on loodud ja mõistet, mille awaldamiseks nad määratud, mitte küllalt selgelt ära ei tähenda. Näituseks: wägewik, kaebu=laul, loodasi, andekstama, tegumood, peastfiri, kiirjulgnik, jüütamus, kehandlilus, ülimäärus (liialdus).

Ragu kaswaw puu alati uusi ukki ajab, nõnda läheb ka elaw keel sõnade ning kõnekäändude poolest rikkamaks. Kuid uute sõnade sünnitamine peaks rahwa enese ning tublide keelemeistrite tööks jääma. Uued sõnasünnitused wõetakse jedamaid tarwitusele, kui nad rahwale tänini tundmata asja trehwawalt ära tähendawad (tapetall, jalgratas), wõera sõna hästi Eesti keelde tõlguwad (magajutt — legenda, rööbit — parallel) ehk kui nad senini tarwitawatest inetumatest ja maota sõnadest ilusamad ja kõlawamad on (üksiklane „paigamehe“ ajemel).

§. 10. Geskujulise sõnastuse loogikalikud omadused.

1. Selgus. Sõnastus on selge, kui mõttekohaselt walitud sõnad kõne siju lühidalt ja arusaadawalt awaldawad. Selguse kõrgem aste on terawus ehk mõtete kindel äramääramine. Terawus ei nõua mitte ükjunda selget arusaamist, waid ka mõistete peenikest lahutust ja mõtete piiramist. Suuremad wead, mis sõnastuse selguse ja terawuse wastu tehtakse, on lollus ja t u m e d u s.

- a) Lollusjeks (*nonsens*) võib igat mõtteta lauset nimetada, mis jelle läbi sünnib, et loogika puudusel vasturääkivaid mõisteid ühendatakse. Näit.: „Siin hingab laps, kes furnult maailma walgust nägi.“ „Kui laened üksteisesse oliwad ära uppunud, siis jäi neist veel linane muda järele.“
- b) Tume on sõnastus siis, kui mõtetest on raske aru saada. Tumeduse põhjused võivad olla:
- aa) Mõistete ekslik liitmine: „Igal asjal maailmas võib (õige: peab) oma põhjus olla.“ „Inimene ei ole kunagi (õige: on harva) rahul.“
- bb) Liig waba mõtete liitmine:
 „Kui Kungla rahwas kuldse aal
 Kord iitsid maha jõõma,
 Siis Wanemuine murumaal
 Väks kandlelugu löõma.“ (Khtb).
- cc) Sarnadujeta pildi walimine:
 „Lapsed, pange mütsid päha,
 Täna antaks' palju näha:
 Mias istub külamees
 Käsjipõskil pööja sees.“ (Khtb).
- dd) Kõrkujündimata mõistete liitmine: „Suurearwuline sifu“ „käigi wing“ (Esp). „Anna ehel ihul', junde“ (Brgm). „Meie arm on maa peal ja taewas õnnistu tuji õmblemas.“ (Wst).
- ee) Sideme puudus mõtete wahel: „Ta pidi omad haawamad sõnad alandlikult tagasi wõtma. Ta andis järele, aga kadus üle piiri.“
- ff) Wiltu sõnajärg: „Et tema isa jäi täiesti terweks, olen kirjutanud sinu sõbrale postiga.“ „Laulu edene mise pärast rõõmjal kõstril tärkab nõu laulupidule minna.“ (G. D.)
- gg) Wõltsid kirjamaärgid: „Sagedasti juhtub, et majade põlemise ajal, lapjed põlewatesse majadesse jääwad.“ (Prtjn).

2. *Vühedus (praecisio)* nõuab, et mitte liig wähe ega liig palju ei öelda, tähtsat asja ütlemata ei jääta ega juurde ei lijata, mis üleliia on.

- a) Sõnade ja mõtete korrutamise (*tautologia*): „müüenda käänatuse sõnad on mitmejuguustest oludest tekkinud ja saanud.“ (Hrm). „Torni otstarve on, et heinad ja haganad kätte ulatamise pärast alla vastu pultasid wajukšivad; muidu ei ulataks lambad toitu kätte saama.“ (R. R.)
- b) Üleliigne sõnakulu (*pleonasmus*) ilmub, kui sõna tarvitatakse, mille mõte juba teises sõnas peitub: „wana rauk;“ „kaks ühejuguust poolt;“ „kord elas wana ja elatanud mees“ (Stbn); „pijarad jookšivad silmišt wälja.“
- c) Kahemõttelised sõnad ja laused: „lahkunud sõber“ (jurnud wõi kaugele rändanud?); „kõrge koha peale läinud wend“ (mäe otša wõi ametisje?)
- d) wenitus (*tirade*): „Kui pilgu kaardi peale heidame, siis näeme, et meri Hispaniat kolmest küljest ümber piirab.“ „Kui ma juu lahti teen ja rääkima hakkan jne.“ „Wõtan jule pihku ja hakkan sulle sõnumikku kirjutama.“ (Ega ometi luua warrega ei kirjutata?)
- e) liigne lühendus (*lakonismus*): Süda, jüüda jüüta! (Gr.) „Ohtel ema, mängil tütar“ (Brgm). „Päewal waewad! Ohtul ilud! — Kibed ajad — Rõõmsjad pidud! (Ept).
- f) asjata lisandused, mis kuulja ja lugeja tähelepanemise kõrwale wiivad: „kõeri on õige pisukeš, mida tasku (mis tarbeks?) wõib panna.“ (Strfn). „Rõnda on ta igal maal ja igas linnas, olgu Tartus, Riias, Pärnus, minupärast wõi ka Saksamaal, kus jandid saia peawad söõma — aga wõta näpust! pole tihti jämedat leiba ka mitte — warblane ifka warblane.“ (Smfn).

3. Ühtlus. Sõnastuse ühtlus nõuab:

- a) kõikide üksikute mõtete ühendust peamõtte läbi, et see peamõte igal pool filma paistaks ja kõrwalised asjad mitte peasaadeks ei saaks;
- b) kõikide üksikute osade ühendust. Sušt kirjatoõ ühtluse vastu ešitakse kõige jägedamini, jellepärast tuleb neid nõudmisi iseäranis filmas pidada.

§ 11. Geskujulise sõnastuse aesthetikalikud omadused.

Slutundmuse nõudmiste täitmine annab kirjatööle ja kõnele mõju ja teeb nad meelepäraliseks. Ilus on see, mis tingimata meeldib.

1. Sõnastuse sündsus (*aptitudo*) nõuab, et mõtteavalduseks seejalgune sõna walitaks, mis asja loomuga täiesti ühte sünnib ja sihile wiib. Seks on peenet sündusetunnet ehk takti tarwis. Kohased ehk sündjad sõnad walitakse kirjatöö wõi kõne otstarbe järele, kus juures lugejate ja kuulajate haridusejärke tuleb tähele panna. Kohaseid sõnu määrab ka awaldatama mõtte siisu ära. Pöste raamatute ja walmide keel peab lihtne olema; kõrged mõtted nõuawad lihidat, sijurikast, mõjuwat keelt. Näituseks olgu Shakespeare „Richard III.“ seest lause: „Hobune, kuningriik hobuse eest!“

Sõnastuse sündjust rikuwad:

a. Wõlts, jilmakirjaline erutus ehk ülespuhutud kõne (*bombast**); see ei sünnita mitte südame soojust, waid külmust, ei liiguta mitte meelt, waid ajab naerma. Näituseks teeb Prantluse kirjanik Boileau lihtjate sõnade asemele „Peetrus läks wälja ja nuttis“ järgmise woruka, mis alguse keeles riimitud on:

„Pea kõmab ta nutt kui kõu, pea kõhiseb ta õhkamine kui tuulemühin. Sa ta pisarad sünnitawad jõe, mis järjast mäest alla jookseb ja kõik ümbruse üle ujutab. Näib, nagu tahaks ta terwet maailma weega uputada.“

Ehk: „Seisata, ma palun Sind!“ ütles Hans äritatud healel, ja Mari käest kinni wõttes rääkis ta edasi: „Wõi siis wi-haleegid armastuse wastu — armastuse wastu, mis puhas kui kastetilk lilleõiel! Aga ma wannun wannet, mis ma jalaja omas südamas ammugi wandunud olen, ka Sinu ees, siin looduse, siin jurija looduse jüles, kus elu ja surm nii sagedasti teine teisele teed annawad, kurwa walgusega täidawad, et ma Sind üle kõige armastan, mis looduses leida... Sa pilwede põues jõudja piksenool, taba mind, kui ma oma täna antud töötuse Sinu wastu kõdikuma peaksin.“ (S. A., „Gesti wereft ja Gesti pereft.“)

*) Kunitõna on Saksa kirjaniku Bombastus von Hohenheimi († 1541) nimeft sündinud, seft et see mees wõltsi erutusit armastas.

- b. Üsjata liialdus. Vihtjal igapäewasel juhtumisel ei leia mõned sõnu „kuuma tänu“ avaldujeks, harilikku rõõmu asemel tuntuks „taewaliku õndjusi,“ kannist kutsutakse „jumasiks“ jne. Sarnased mõltjisti tarwitatawad liialduse sõnad on weel: lõpmata, lugemata, hirmus kole, põhjatu tore jne.
- c. Kulunud kõlksud: „kuldne päike,“ „pime õõ,“ „rahwa kasuks.“
- d. Sämedad (*vulgär*) sõnad: jurama, lõugama, „eks tõmba müda molu“ (Brsn). „Kas ja, täiwammis, ei taha heaga kaasa tulla?“ (Smfn).
- e. Labased kõneleäänud: „salmide tegija“ (Hrm); „pim (jõulupim) seisab ehtes filma ees ja pillimängu kuuled“ (Brgm.)
- f. Maotus (*trivialität*): „Nagu prohwet, kes nägemisi näeb, tõstis ta (joobnud Riisa Toomas) hallid filmad ülesse lakke“ (Brsn). Palwe jõululapsle: „Oh anna, et mu neiuke jääks mulle õnneks igawest!“ (Ertfn).

2. **Ebaloomulik, otstitud sõnastus.** Ilutundmus nõuab, et keel peab loomulik olema. Loomulik sõnastus annab kirjatööle ja kõnele tõe laadi, kindluse, kerguse ja jorawuse. Loomulik kujutus kaswab nagu iseenesest kirjutaja ja kõneleja sijemisest inimesest välja. Ebaloomulik keel ilmub otstitud, sunnitud, kruitud sõnastuses; need omadused on kirjas niisama wastikud, kui igapäewases kõnes. Otstitud ja ebaloomulik oleks näitujeks lauise: „Banamees ei wõinud sugugi kannatada, et keerutatud lamba joolikaid hobuse saba jõhwidega kifatati.“

3. **Sõnastuse algupärasus.** Geskujulisest kujutusest sõnas ja kirjas ootab ilutundmus, eelseiswatest nõudmistest hoolimata, keele algupärasust ja uut, isiklikku maitset ning wärwi. Nagu looduses üksigi leht mitte täiesti teise sarnane pole, nõnda leiame ka iga inimese juures iseäralikku mõtte- ja tundewiisi. Kirjas ja kõnes tuleb kirjaniku mõttelend, maitse, nali, ühe sõnaga — terwe isik ilmsiks, ja kunsti asjus on isiklusele iseäraline tähtsus. Kuid algupärasus ei tohi mitte ebaloomulikuks, naeruwääriliseks uudiste otsimiseks minna.

Palju algupärasust ja isiklust ilmutab näitujeks cand. jur. S. Tõnissoni keel, millest jüa lühikeste proowi mahutame, nimelt jutusest „Kahelümme wiie aasta pärast:“

„Kodu... Seal ta praegu ongi — tuli wilksub faugelt läbi pimedada õhtu, harwade pöördaste wahelt. Müüd paistab ta weel tagakambriis tuli — wist on weel kõik üleweel.

Kodu... Mis on dieti minujugusel kodust?! Paar küm- mend aastat on see ainult nagu külastas olnud, kuhu jalad aru- forral ulatawad.

Za siisgi — kodu...

Kas ei ole see aga ometi paljas waawatud waimu luule- tus, noorte päewade mälestuse-wõimu waral õhust põimitud warjufujutus?!

Ei ole jün mingijugust luulet, ei õhulist warju. Lihtsalt see, mis nooruse päewadest weel hinge warjufatawale peatama jäänud, kokkufõlawas ühenduses, ilma ekfitawa, erutuseta waifne ehapuna mälestuse-taewa serwal — see on kodu oma mälestus- tega.“

4. **Mitmesesidus** on iluawalduse olulif põhjustingimine. Midagi ei võiks ilufaks kutjuda, mis täiesti ühetaoline oleks. Keele mitmesesidus jünneb tõe ja luule, loomuliku ja piltiliku kõne wahelduse ning mitmesugusemate lausete ning sõnade tar- witamise teel. Mitmesesiduse wastand on igaw ning piinaw ühetaolus. Näitujeks:

„Sobuse sabas on pikad jõhwid, tema jalad on tugewad, mille otjas kabjad on. Sobuse keha on lühike, libeda karmaga faetud.“ (Strjn).

„Õfiteks kistakje meid (linu) karmupidi ja seotakje kinni. Siis lõigatakje pead otjast ja uputatakje ära. Siis rõhu- takje kõik luud kondid puruks. Siis pekjetakje lem- mele. Siis kistakje piidega ja aetakje woki kõrist alla. Siis kootakje kangaks ja torgitakje nõeltega. Siis pan- nakje jalg ja jalga. Wiimaks ei saa meist muud, kui tule nartju.“ (Kndr).

5. **Kõlawus.** Kõlaw keel äratas kõrwas armjaid tund- musi. Kõnele wõime jel teel karmi kõla anda, et:

a) healikute ja sõnade järjestuses jündsat korda peame. Nimelt ei tohita mitte liiga palju ühesuguseid healikuid humifusje koguda, mille wäljaütlemine raskust jünnitab. Mis raske on ütelda, see on inetu kuulda, näitujeks: purtskaew, korts- pill; „ta maa ja maja.“

b) laused forralifuks periodeks*) arendame. Näitujeks:

„Kui on pungad puus,
Linnul laulud juus,
Lilled jookas lööwad lehkama,
Kui on orus lehk,
Mäel dite õhk:
Süda, ärka üles ja siis ka!“ (Hrm).

6. **Glavus ja mõnu.** Mõtete avaldus on elav, kui ta lugejat ja kuuljat wangistab, kaasa kujuk, ühes mõtlema, ühes tundma sunnib. See on ainult siis võimalik, kui kujutus wärskelt ja soojalt kõneleja enese mõtteküllusest wälja woolab, sest üksinda see wõib elustada, kel endal elu on. Kuna seotud kõne iseäranis suurt elavust nõuab, ei tohi ta ka lihtkõnes mitte puududa, sest et see muidu igaw ja kuiv oleks. Glavust joetatakse kõnekaunistuste (*figurae orationis*) waral, mis oma piltidega mõttekujutuse peale ja mõnuduſega tundmuse üle mõju awaldawad.

Mõistus armaſtab mõisteid ja mõtteid lihtjalt, kainelt ilmutada, kuna mõttekujutus ja tundmused neile tihti ilustuste waral kaunima kuue annawad. Selle asemel, et näitujeks kainelt teatada: „Mehed suriwad sõjas“ — öeldakse: „Mõõk niitis maha.“ Kõneilustused on kahejuguſed: 1) elustawad kaunistused (*figurae*), mis peaaſjalikult tundmuse peale mõjuwad ja 2) kujutawad mõnustused (*tropae*) ehk pildid, mis mõttekujutust erutawad ja kõnet näitlikuks tegema peawad.**)

§ 12. Glustawad kõnekaunistused (*figurae*).

Glustuse peaabinõu on kordamine, mis üksikutes sõnades ja termetes lausetes ilmub. Nagu tuttaw, on kordamisel muuſikas iseäraline mõju. Seda mõju awaldab kordamine ka kõnes.

*) Waata sellest pikemat seletust wäljaandja raam. „Kirjalikud harj.“ § 77.

***) Kõnekaunistuste wahetegemine ja nende jässejaqamine on raske; ju wanaſt ajaſt saadit on sellest palju kirjutatud, aga täielist selguſt ja findlat wahet ei ole neile weel täniniqit leitud. Igamees jagab neid ifemoodi. Meie seisukoht on wahetegemisel järgmine: Glustawas kaunistuses (*figura*) jääb sõnale alati eſjalgne ehk päris tähendus alale, aga kujutawas mõnustuses (*tropa*) antakse temale piltlik tähendus. Eſimesed puutuwad rohkem keelesse ja liigutawad tundmuse, teised selle wastu seletawad aſja emast ja erutawad mõttekujutust. On aga ka seesuguseid kõnekaunistusi, mida niihästi eſimesesse kui teisesse liiti wõib arwata.

A. Sõnakaunistused (*figurae verborum*).

1. Healikute fordamine.

a) Umbhealikute fordamine sõna algul (*alliteration*):

<p>„Millal maksan memne waewa, Kahel käel kandemise?“ (xl.)</p>	<p>Kanarpifus kaswafin, Sambla süles sirgujin, Kaste külm mind kaijutas, Pilwe pahkel paijutas. (Sw.)</p>
--	--

b) Täishealikute fordamine sõnatüvis (*assonation*):

„**R**annike kaunike, **l**aane **l**ahus.“ (Grnftn).
 „**Õ**htu **õ**hud **õ**udwad jala.“ (Wstf).

c) Riim ehk umb- ja täishealikute fordamine (*konsonanz*):

„meel ja keel;“ „head ja wead.“

d) Looduse healte järeleaimamine (*onomatopöie*):

„Panid parnu **põrisema**,
 Pihulase **pirisema**,
 Werewenna **wirisema**,
 Eitika **irisema**.“ (Klwp).

e) Looduse healt awaldatakse ühes sõnaga (*kongruenz*):

„wee **wulin**“ (wul, wul); „mere **nohin**“ (noh, noh);
 „maru **mühin**“ (müh, müh), „tuule **kohin**“ (koh, koh).

2. Sõnade fordamine.

a) Ühe ja jellejama sõna fordamine mitme lause algul (*anaphora*): „**Julgeja** hädale, **julgeja** õnnele.“ „**Oma** tuba, **oma** luba.“

„**M**eil **üks** oli laud ja lawa,
Meil **üks** oli kannu jees taar.“ (C—t).

b) Sõna fordamine mitme lause lõpul (*epiphora*):

„Wara **kadunud**, wähe **kadunud**,
 Au **kadunud**, palju **kadunud**,
 Julgus **kadunud**, kõik **kadunud**.“

c) Sõnade fordamine lausete algul ja lõpul (*anaphora — epiphora*): „**Mis** on narmi ülem nõue? **Raha**. **Mis** riisub tar-galtgi meele? **Raha**. **Mis** sõna on maailmal alati juus? **Raha**.“d) Sõna fordamine järjestikku (*epizeuxis*):

„**Dieke, dieke**, ära nii hellaste õilmitse,
Lilleke, lilleke, kiire on kaduma kewade!“ (Kbl).

- e) Algu sõna kordamine lause lõpul (*epanalepsis*):
 „**Wäsi**nd olen, **wäsi**nd.“ ...*) (Sw).
- f) Sõna kordamine mitmesuguses mõttes (*ploke — kopulatio*):
 „**Laps**ed on **laps**ed.“ „**Mäng** ei ole enam **mäng**.“
- g) Sõnamäng (*paronomasie*): „Rahwaus — rahwaus.“
 Täht. Iserealisteks sõnamänguks võiks ka tähemõistetust (*logogryph*) lugeda, milles tähtede järge vahetatakse (*anagramm*): „kaup — paut“ ehk tähtede arvu vahendatakse (*monogramm*): „klaas — kaas.“
- h) Kordamine ümberpööratud järjes (*epanodus*):
 „Meie ei ela mitte jõnniseks, meie jõnne elamiseks.“

3. Kordamine või mitte-kordamine sõnade liitmisel.

- a) Sidesõna alaline kordamine (*polysyndeton*):
 „**E**htis **ja** lehtis **ja** kasvas **ja** kosis
Ja õitset õrnasti.“ (Grujst.)
- b) Sidesõna täieline väljajäetmine (*asyndeton*):
 „Meri, see lõõtsub, müristeb, keeb.“ (Stbsu).
 Parred, palgid pragisewad,
 Alnad puruks, laste kisa,
 Lapsi otjib ema, isa,
 Tules loomad
 Jnisewad.“ (Mlm).
- c) Sõnajärje vahetus (*inversion*):
 „Ma näen hana sügawa ja laia
 Valmistatud tuhandatele.“ (S—t).
- d) Sõnatüvi kordamine (*annomination*):
 „Su õnn ja rõõm mind rõõmsaks teeb,
 Mu isamaa!“ (Kdl).

B. Usjakaunistused (*figurae sententiarum*).

4. Glustawad kõnekauistikused lausetes.

- a) Rhetoriline küsimus, mille peale vastus iseenesest mõista on:
 „Eks mu kohus tänu teha?“ (Er)
 „Peau ma waenu kandma wendadele,
 Et nad pole paremad kui ma?“ (Krtzw).

*) Sõnade kordamine avaldab erutatud tundmust; näib nagu oleks ühe-kordne sõna täie tundmuse ja terve mõtte avalduseks fitjas. Kordamist tarvitatakse kirjlikes oletus, milles loomus käre ja kiire on ja mitte kaua ei läbene uusi sõnu otjida.

b) Kõnitus ja enda kostus:

„Kes sõidab nii pimedal ööjel weel?
Seal isa on lapsega hilja teel.“ (Brgm).

c) Tseenda parandamine (*correctio*): Kõneleja mõtab veldud sõna tagasi ja paneb parema asemele:

„Terwe tüla — ei, mis ma ütlen? — terve kihelkond leinab
jelle mehe haual.“

„Kuida pillaksin ma sind!
Pillaks? Jumal hoidku mind!
Kibedaid pisaraid tahan ma
Sinu pärast walada.“

d) Lause äärsiline poolelijätmine (*aposiopesis*): Kõneleja ei lõpeta mitte algatud lauset, vaid kaab vaikib üsna, mõi algab uue lausega:

„Geesti rahvuslik edu . . . Hea meelega tuleme kaaja.“ (Tnsfn).
„Üksinda kõrgel künkal, tormis tugew ja rohiline . . . Kuust,
ma seisaksin sinu asemel!“

e) Järeleandmine:

„See mõib kõik õige olla, üks asi on aga kindel.“

f) Doodetawa wastawaidluse tühjastegemine (*anteoccupatio*):

„Mulle ehk pannakse puudujeks, et ma mitte kindlaid eeskirjasiid
ei anna. Aga kust ma neid mõtan?“ (R. Etbrg).

g) Kõnitus (*parenthese*):

„Tema wead — neid on temal küllalt — teewad ta õnnetumaks.“

h) Doodamata, ettevalmistamata mõte:

„Ei ole asja, mis siin igawesti kestis,
Ka mindgi häwita on ajahambal püüid.
Ja waikes haleduses waatan nüüd
Suurt auku oma — uues westis.“

i) Ülestunnistus: „Pean tunnistama, et eksisin, aga kes mõib
kõike ette ära arvata!“

j) Hüüd: „Slus oled, ifamaa!“ (Wstf).

k) Soow: „Jumal andku teile elu pikka, auu kõrget!“ (Wdmn).

„Oh mõiksin ma linnu tiimul ju juurde lennata!“ (Brgm).

l) Kinnitus: „Head olen näind ja paha,
Mõnda jõudsin kannata,
Mõnda elus jätta maha —
Sind ei ial unusta!“ (Kdt).

m) **Õnnistus:** „Zumalaga, ijamaja,
Nurm ja niit ja karjamaa!
Taewas andku, mis teil waja,
Zumal küll teid õnnista!“ (Wst).

n) **Palwe:** „Jja! Kingi mulle kõrget armu,
Kannatada nõrgematega,
Armastust, mis nõdraliste keskul
Enda nõdrust ei wõi unusta.
Laf' mind elufäigil heaks jääda,
Et ma ennaft, mitte teifi näeks,
Ja kui tuhat oma teed ka kaot'wad,
Minu rada otjekohe jääks.“ (Krw).

o) **Neede:** „Leid nean, uhked hooned, ma ära ilma pealt!
Teis ärgu olgu kuulda weel kandle, laulu healt;
Waid aga ohkamine ja orja wing ja nutt,
Nii kaua kui teid jundja on tolmuks tallanud.“ (Mm).

p) **Hüüdlause eemal wiibiva isiku wastu, nagu seisaks ta kõneleja ees (apostrophe):**

„Küll wõitis Cäfar jumalate abil, — aga sind, oh Cato!
ei wõinud tä mitte wäärata.“

Eia juurde wõib ka hüüdlauseid lugeda, milles laulitud juurema luuletöö algusel laulujumalalt abi paluwad:

Caena mulle **kannelt, Wanemuine!**

Kaunis lugu mõlgub meeles;
Muistese põlwe päranduseft
Ihkan laulu ilmutada.“ (Krw).

q) **Gemal wiibiw isik lastakse kõneledes ette astuda (sermocination):** „Laula!“ meelitas mind wõeras neiu. (Kdl.)

„Dleksiwad ju wanemad siin, küll nad ütleksiwad:“

„„Ära laje, kallis laps, ennaft kurjale teele wedada!““

r) **Slustaw liisandus (epitheton ornans)** on wäga tihti tarwitataw kaunistus, mis asjale paremaks filma paistmises tundemärgi juurde paneb:

„Wiibi mu peal, **isstra** filma,
Tee kõik wägewuse töö,
Pehme, tõsin', unenäolif,
Põhjamata **magus** öö!“ (Krw).

s) **Mõistete järjestus (gradatio)** tähtsuse järele ja nimelt:

aa) **wäikselt suuremale (klimax):**

Lõukoera wiha hirmus wistist,
 Ei ükski **tiigrit** talitse,
 Ent palju hirmjam metsalistest
 On jampiks läinud **inime**. (Mlm).

bb) juurelt wäiksemale (*antiklimax*): „troon — lõks —
 urtsif.“

„Müüd laulgem Gesti mehed,
 Kõik **lossid, linnad, rehed**:“
 Muu Aleksandrile!“ (Khlb).

t) Wastuheadmine (*antithese*) on mõistete wõrdlemine, mis
 üksteisele risti vastu käiwad:

„**Rahu** kojutab, **waen** kaotab.“

u) Wastand (*kontrast*) näitab ühefuguste olemuste lahkumi-
 nekut:

„**Sinu** näol **rõõm** ja **nali**,
 Hõiskad õnnelikus eas,
Mina kurb ja **kahwatanud**,
Surnu elawate seas.“ (C—t).

v) Wasturääkimine (*paradoxon*) on kahe mõiste kokkusead-
 mine, mis pealt näha üksteise vastu räägiwad, aga kooš
 jülgawa mõtte awaldawad:

„Et mul aega pole lühikest kirja julle kirjutada, kirjutan
 ma pika.“ (Plinius).

„Ebahaige on ainult jellepärast **haige**, et ta **terwe** on.“
 (Htt).

„Kui hing räägib, oh ega siis enam **hing** ei räägi“
 (Schiller).

w) Pehmitust (*euphemismus*) tarwitatakse, kui waja on wii-
 sakujeta, jämedatest wõi haawawatest asjadest kõneleda. Nii
 pehmitatakse wale — ebatõeks, luuleks, wargus — näppa-
 mijeks; peksmist — harimijeks, lakkumist — nokastujeks jne.

x) Kirjeldus (*descriptio*) on asja ehk mõtte lähem seletus siju
 poolest. Näitujeks „Kõigewägewama“ asemel:

„Sina, kelle käjul õõ on kadund,
 Künka üle walwab koidutäht,
 Kes ja kõige waimu loomadele
 Kende teede käigil oled juht.“ (Krgw).

z) Mõdistatus (*änigma*) on jeejugune asja kirjeldus, mis kuulja
 mudishimu ja tähelepanemist äratab, ilma et alati wõi-

malik oleks kirjeldusest asja sedamaid ära tunda. Näit. rahwamõdistatus: „Ema imeb lapsi?“

„Kooaga keedetakse kümme aastat, rahwas peab niikaua nälgima. Mõista, mis see on?“ (R. Etbrg).

§ 13. Kujutatavad kõnemõnustused (*tropa*).

Kujutatavate mõnustuste otstarbe on kõnes olemat asja pildi abil näitlikuks ja arusaadavaks teha. Nende läbi saab asi nagu nähtavaks, sellepärast ka elavaks ja mõnujaks. Nõnda astub siin kõnele weel maalikunst appi ja toob kuuljale piltiõid waimu filma ette. Seda jaadetakse korda mõistete ärawahetamise teel, nagu jeda ka greekakeelne nimi (*tropos* = wähetus) ütleb.

1. **Wõrdlus** (*comparatio*) teeb mõttelise asja (*abstractum*) meelelise pildi waral näitlikuks, mida ta asja kõrwa jeab. Näi, mis poolest wõrreldaw mõiste ja ta pilt jarnased on, kutsutakse wõrdluse punktiks (*tertium comparationis*).

„Just nagu **torm** ja **piitse heal**,
 Kui **laente lõõgid** mere peal,
 Nii kosta ja, oh **meesteoor**,
 Et rõõmu tunneks wana, noor.“ (Hrm).

Kui wõrdlus peab mõjuma ja asja arusaadavaks tegema, siis olgu pilt, millega asja wõrreldakse 1) tuttaw, 2) asja ja pildi wahel olgu filmapaistew jarnadus, 3) wõrdlus olgu uus, 4) kohane. Nende nõudmiste wastu eksiwad näitujeks järgmised wõrdlused:

- 1) Ta piinab mu hinge nagu Venus Psyhet (tundmata, huwitujeta).
- 2) Helmetia on õis Europa lilleaias (puudub igasugune jarnadus).
- 3) Arakulumud ja igawad on wõrdlused: filmad kui tähed, neiu nagu roos, wägimees kui lõwi jne.
- 4) Meri on nagu piisar maafera filmas (pilt on mere kohta liig wäike, jeeqa pole ta kohane).

Wõrdlust tarwitab eestlane arutihti, näit.: arg kui jänēs; finni nagu kana takus; kuffus nagu kiwi wette; närib sõnu nagu

koer kanta; sirge kui oblikas; terwe nagu purikas wees; firju kui rahn jne.

2. **Tõnkamine** (*allusion*, Anspielung), „eemalt rääkimine“ ehk „kõnkjude etteviiskamine“ on asjade kõrweiseadmine, mille sidet ainult umbkaudu puudutatakse, et kuulja kõne sisu ise ära mõistaks. Tõnkamine on pilkamise ja torkamise abinõu, mida Eesti rahvas heal meelel ja sõnawasti tarwitab. Näituseks küsitakse jalalikul pealekaebajalt: „Kas mõidleiba said?“

3. **Viialbus** (*hyperbel*) suurendab mõi vähendab kujutava asja üle loomuliste piiride, et ta rohkem tähelepanemist leiaks. Viialbustest kubijewad rahwalaulud ja ka Kalewipoeg.

Näit.: „Laulan maad ma meredesje,
Mere põhjad põllumaasje,
Laulan pikke pilwedesje jne.“

4. **Ülekanne** ehk *metapher* (*translatio*) wabetab järnased mõisted ära ja paneb nägemata asja asemele nähtawa, neid täiesti ühte julatades. Teda kutjutakse jellepärast pildikõneks, et ta asja enese päris nimetamata jätab ja ainult asja pilsti tarwitab. Ta on ilusam näitlik kõnemõnustus. Näituseks: „Mina olen tee, tõde ja elu;“ uju **walgus**; kustuw taht; „igal päewal oma **iffed**;“ „fõnast meesta **fõlmitakse**.“

5. **Elustamine** (*personification*) on isefugune *metapher*, milles elawate asjade tundemärgid ja tegewus eluta asjade peale üle kantakse, eluta asjad seega elawateks isikuteks tehakse. Näituseks: „Püüd läksiwad kuningat walima.“

„Dues armjast lilli died
Nikutawad kõrre peal,
Magawad ja rahul **hingwad**,
Magust **und** nad **näewad** jeal.
Sunapuu ka **unistab**,
Sitswaid offi liigutab.“ (Kd1).

6. **Allegoria** ehk pildikõne on laiendatud *metapher*, sest tema ei kujuta mitte üksikut mõistet näitlikult, waid terwet mõtteriida, kuna seletust mitte juurde ei lijata. Eühikesed allegoriad on wanafõnad: „Käsi peseb kätt.“ „Käbi ei kuku kaugele käänuft.“ Pikemad on kõik walmid, mõistuskõned (*parabel*) ning allegorialised laulud. Wiimastest olgu näituseks:

Luige pere.

Üksik luige uhke pere	Jaa, kes neid kutsund teele,
Õffis kõrgel pilve all,	Suikund surma unesja,
Pendas üle maa ja mere,	Bojad astund parve eele
Paulis healel kaebawal.	Suhatajaks hulgana.

Üks neist weab ühtepuhku,
Teine tõrjub tagasi,
Kolmas kardab liiga maru:
Parw ei liigu paigastgi. (Stb Sw).

7. **Pilge** (*ironia*) ütleb just selle wastandi, mis ta õieti awaldata tahab. Teda tarwitatakse, teiste wigasid awalikuks ja naeruwääriliseks tehes, õpetuseks ja paranduseks. Peenema pilke eeskuju andis Sokrates.

Kehwa mehe **kambrikese** kohta ütlewad möödaminejad:

„Kas on see **Lihala linna,**
Ehk on see **Rahala randa,**
Ehk on see **Kungla kodada?**“ (Klwp).

Heasüdamelist pilget kutsutakse **naljaks** (*humor*), kurja ja kibedat pilget nimetatakse **torkamiseks** ja **teotamiseks** (*sarkasmus*), mis ifegi jurejat rahule ei jäta:

„Sina, kes ja templi maha kisud, ja kolme päewaga üles ehitad, aita iseennast!“ (Mts).

8. **Ümberütlus** (*paraphrase*) ei nimeta asja ega isikut mitte nimepidi, waid määrab mõiste üksikute tundemärkide üleslugemise läbi ära. Warastama = enne leidma, kui kaotatakse. Ümberütlust tarwitatakse ifearanis mõistatustes ja kirjeldustes, mõnikord ka sõnade asemel, mida heal meelel ei taheta tarwitada, näit.: „põhi alt ära“ (koht pajal). Kirjeldustes näituseks sõna „kodu-maa“ asemel:

„Kas tunned maad, mis Peipsi rannalt
Käib Läänemere rannale,
Ja Munamäe metsalt, murult
Käib lahke Soome lahele?“ (Wst).

9. **Nimewahetus** (*metonymia*) on mõistete wahetamine, mis kuidagi ühenduses ehk suguluses seisawad. Selle wahetuse läbi saab mõttekujutus asjast selgema pildi. Nõnda nimetatakse:

a) kohta selle asemel, mis kohas peitub: „aed õit-seb“ (nimelt aias olewad lilled), „tõmban piipu“ (tubaka juitju piibust), „panen lambi põlema,“ (lambis olewa õlile

tahi). „Terwe Jerusalemma linn (linna rahwas) läfs tema wastu.“ „Snn jelle elumajale!“ (maja rahwale).

Estimaa, mu tööd, mu laulu,
„Sull' neid tulen rääkima.“ (Kdl).

b) aega nende ajemel, kes ajaruumis elawad: „aastafajad ootafiwad ilma asjata (neis aastafabades elawad inimejed).

„Nii päewad, kuud, nii aastad
Neid (tähti) nägid taewa teel,
Nii päewad, kuud, nii aastad
Neid näewad hiilgwat weel.“ (Kdl).

c) materiat asja ajemel, mis materiaft tehtud: „surmaw tina“ (kuul) „käd pannakfe randa“ (ahelatesfe).

Et jõitku rikkad tõldades
„Ja käigu siidis, sammetis,
Ma põlgan jeda rõõnuga.“ (Smsn).

d) mõju põhjuse ajemele: „halli pea eest pead ja ülestõusma“ (ülestõusmine on mõju, kuna põhjuseks auustamine on).

Kui päewa kära aega
„Ei ann'd jull' palwele,
Siis astu õhtul õue
Ja waata ülesse!“ (Kdl).

e) asja wälimist märki asja enda ajemel: „wõitjat ehil loorbeer“ (märk auu ajemel).

„Rahwast, kes rabeles surmajuu wahel,
Enam ei ehmata kubjaste kapp.“ (Wst).

10. Asjawahetus (*synekdocha*) on nimewahetusega wäga ligidalt sugulane. Ühe asja nimi tähendab ühes ka teist asja, mispärast teda ka ühestähenduseks wõiks kutsuda. Ühestähenduseks nimetatakse ijaaranis seesugust asjawahetust, mis oma suuruse ja arwu poolest mitmesugused on, üksiteisest lahku lähewad. Nii pannakfe:

a) jagu terwe ajemele (*pars pro toto*): „inimene on surelik“ (nimelt kõik inimesed) „ja päike paistab wilja päid“; „palju päid, palju mõtteid“

b) terwe jao ajemele (*totum pro parte*): „maailm uinub“; (nimelt ei uinu terwe maailm kunagi korraga, waid teisel poolel on päew).

- c) ainjus mitmuse ajemele: „lõofene kuulutab kewadet“ (hulk lõofesi). „Seinamaad ehiv müüd jaanilill“ (Wsf).
- d) mitmus ainjuse ajemele: „kas ijad emad kodus on?“ „ei tea mina, kelle lapsi tema on;“ „laene weereb laene jäljel, wete woode weeretujel.“

„Ema wiidi teeda mööda,
Armud käisid aeda mööda,
 Ema hauda kaewetaksje,
Armud kaowad kalda alla.“ (Klwp).

- e) kindel arm määramata armu ajemele:

„Oh tere **tuhat** korda ja,
 Lahke, lahke juwi!“ (Wsf).

„Mu ijamaa on minu arm,
 Ei teda jäta ma,
 Ja peaks **sada** jurma ma
 Ja pärast surema!“ (Kdl).

Tähendamata ei wõi jätta, et paljudest kaunistustest ja mõnustustest wõib mitmeti aru saada, ja et iseäranis metaphor, metonymia, elustamine ja ilustaw lihandus jagedasti ühte langewad. Nii on „halastamata mõõt“: 1) ülekanne ehk metaphor, jest et inimlik omadus „halastamata“ eluta mõõga peale üle kantakse; 2) nimewahetus ehk metonymia, jest et mõisted ära wahetatakse ja põhjuse ajemel mõju nimetatakse; 3) elustamine, jest et mõõka elawaks olewujeks peetakse; 4) „halastamata“ on ilustawaks lihanduseks sõnale „mõõt.“

14. Kolmesugusest stilist.

1. Alam stil (*genus dicendi tenue*) püüab kõnes olewat asja lihtsalt ja selgelt mõistusele arusaadawaks teha. Tema ei tarwita mitte otstitud sõnu ega mõtteid, jellepärast jätab ta kunstlikud ilustused täiesti kõrwal. Kui lihtne looduselaps ilmub ta igapäewases läbikäimise keeles, milles mõte ja sõna nagu ijeenesest leitakse. Siisgi põlgab ta jämedaid ja maotumaid kõnekäänusi. Alamas stilis kirjutatakse lihtjad õpetlikud kirjatoöd, jutustused, kirjeldused, seletused, mis kuniwalt ja kaineelt mõistuse üle peawad mõjuma. Wanadest kirjaniikkudest oli seesugune sõnastus Julius Cäsaril omane. Geesti õpetlikkudest raamatutest ja ajakirjandusest wõime teda igal sammul leida. Näituseks:

„Rand on roostetaw metall. Teda leitakse puhtas olekus ainult ilmakiwidest, mis taewa ruumist maha langewad. Muidu jaadakse teda mägedest, kus ta mitmesuguses segis ter-

wed rauafihid sünnitanud; ka meie kiwides ja mullajagudes ning wetes on rauda. Raud sulatatakse juurtes ja kindlates ahjudes teistest jagudest wälja ning puhastatakse ära. Selle järelle, kuidas teda niisid müümiseks walmis tehtakse, jaadakse walatud rauda ja lattu ehk separauda. Separauda wõib põletamise ja haamerdamise läbi kõwemaks teha ja temast saab see läbi teras." (Rndr).

2. **Reefmine stil** (*genus dicendi medium*) katjub mõtteid walitud, näitlikus, elawas ja jorawas keeles awalbada ning mõttekujutust ilmutada. Ta on mõistuse ja südame keel ühtlasi. Piltlik kõne, perioded, üleüldse kõif, mis mõtteawalbusele jõudu, waheldust, elawust ja täiust pakub, leiab siin tarwitust. Reefmine stil on iseäranis kõnepidamises sünnis. Klassikalikkudest kirjanikkudest on ses stilis iseäranis Demosthenes ja Cicero kirjutanud. Gesti kirjanduses leidub tema tarwitamisest küllalt näitust.

"Sügawas maa rüppes jalamahti süündinud, pilwe rinnal wihma ning kastega imetatud, magawad läte joonekehed peidetud kambris warjul. Ei ole seal neid weel keegi inimese loom tohtinud waadata ja näha saada, kui fenasti hülgawad lapsukesed kätkis uinuwad; ei ole ial ükski inimlik kõrw nende hingetõmbamist tunnistanud ehk nende healtsemist kuulnud, ega inimlik film nende naeratamist ehk nutufurtust näinud. Üksnes waiksed maaalusjed wainud käiwad seal sisse ja wälja, kaswatawad läte tütreid ja õpetawad neid jooksuma, annawad neile rõõmulikku meelt ja juhatawad neile nende tarwilikku asja. Mõnda kosuwad sügawas maa põhjas Smajõe lätekehed ja immitsewad jala teeradasiid mööda, kuni nemad wiimaks Dtepea kihelkonnas kahel paigal maa-põuest wälja kargawad ja ruttu jooksu lippawad." (Krtzw).

3. **Kõrgem stil** (*genus dicendi sublime*) on kirgline tundmuste awalbus. Temale näitab harilik keel selleks liig waene olewat, et mõtete kõrgust, waimlikku siju ilmutada, selle pärast ilmub ta pea täies kõnekuunsti toreduses ja piduehtes, pea puh-tamas, peenemas lihtsuses. Uued kõrged mõtted ja sügawad meeleliigutused on ained, mille sõnastuseks kõrgemat stili tarwitatakse. Kõige rohkem antakse temalegi kunstkõnedes maad. Wäga häid proowisid kõrgemast stilist leiame prohwetil Desaja ja Jeremia raamatutest ja mõnest Daaweti laulust, kuna wanadest klassikalistest kirjanikkudest Homer ja Tacitus seda sõnastuse-wiit tarwitawad. Järgnegu siin lühikene proow:

"Desaja 51, 9—11. Ärka üles, ärka üles, ehita ennast tugewusega, oh Sehowa käsiwars! Ärka üles, kui

ennemuiste wana põlwe rahwa ajal! Eks sina ole see, kes toreduse maharaiunud, kes lendawa maole on walu teinud? Eks sina ole see, kes mere ja juure jügamuse wee on tahedaks teinud, kes jügamad mere hauad teinud teeks, et need, kes äralunastatud, pidiwad läbi käima. Nõnda peawad Jehowa lunastatud tagasi tulema ja Siionitse minema hõisates."

§ 15. Üleüldised juhatused.

1. Kooliõpetaja teab küll, et kirjaseadmiste kordaminemiseks tarwis läheb, et kooliõpetaja ja õppijad korralikult kõneleksiwad, lapjed juhatusi tähele paneksiwad ja iseseiswast ülesanded täidaksiwad ning ettetulnud wead alati ära parandaksiwad. Väste halwad tööd tulewad juurel ofal sellest, et liig ruttu fergelt raskemale mindi. Iga uut liiki kirjatöö iseloom seletatagu ettepandud eeskuju*) waral ära ja antagu lastele alles siis töö kätte, kui juuõnal paar sarnast ülesannet on läbiharutatud. Slujate eeskujude lugemine ja seletamine annab ülesantawast tööst selge pildi, harib maitset ja sigitab tööhimu. Mida vähem õpilane on kirjatööle ettewalmistatud, seda lihtsam peab töö olema. Püüdjale õppijale ei maksa nõrga töö eest halba numbrit anda, mis tööhimu rikuks. Parema on asja põhjalikumalt seletada ja teine sarnane töö üles anda.

2. Kooliõppija pangu kirjaseadmise walmistusel järgmist tähele:

- a) Ülesantud thema üle tuleb warakult järele mõtelda ja leitud mõtted sedamaid lühidelt üles tähendada.
- b) Kawa kokkuseadimisel pangu ta enesele küsimused ette:
  - aa) Kas ei ole mõni tarwilik jagu wälja jäänud?
  - bb) Kas on siisjuhatusi ja lõpuks sündsajad mõtted walitud?
  - cc) Kas on siju kawastus otstarbelik?
  - dd) Kas ei seisa mõni üksik jagu mitte wõltsil paigal, kas ei tule mõnda jagu kahteforda ette?
  - ee) Kas ei ole mõni jagu liig piff wõi liig lühike?
- c) Töö walmistust ei pea mitte wiimseks tunniks teha jätama. Mõtete sõnastusel ärgu kirjutagu õpilane mitte otsekohe

*) Reid toome selle raamatu teises pooles ehk praktikalikus ofas rohkesti.

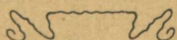
puhtasse kirjutusraamatusse, vaid valmistagu enne eeltöö, mis niifama juure hoolega tehtakse kui päristöö.

- d) Peetagu alati töö peamõtet silmas, siis ei kaldu mõtted asjast kõrvale. Näitused ei tohi mitte peaaegadeks jaada.
- e) Ärgu ainultgi lauset kirjutatagu, mille mõte mitte selge pole. Kunstlistest, keerulistest lausetest tõusevad tihti vassingud ja tühi lobifemine.
- f) Pärast mõtete kirjapanemist ehk eeltööd võtku õppija oma töö parandus ette. Ta lugegu oma kirjutust iseendale walju healega. Seal juures märkab ta varsti, kas mõtted õiged, selged, sõnastus sörav ja keel ladus ning kõlaw on. Sga lause peab nagu wäike kunsttöö wiilitud ja poleeritud olema. Tsegi üfif sõna, mis juurde pannakse wõi maha kustutatakse, wõib lausele mõnu ja mõju anda. Selgusetu kohal küsi iseeneselt: „Mis tahtsin ma siin ütelda?“ Küllap siis mõtte awalduseks õige ja loomulik sõna ilmub.
- g) Paranduse juures oma tööd lähemalt läbi waadates küsi:

1) iifu kohta: aa) Kas ei ole mõni peaaft wäljajäätud? bb) Kas ei ole midagi õeldud, mis themasse ei puutu? cc) Kas ei ole töös liiga üleüldiseid, tähtsujeta mõtteid? dd) Kas ei ole tõe wastu ekfitud? ee) Kas ei ole wahest tema äraunustatud?

2) sõnastuje kohta: aa) Kas ei tule töös grammatika, loogika, ftilistika wigu ette? bb) Kas on lauseehitus ülewaatlik? cc) Kas on sõnastus selge, lühike, puhas, kohane, mõnus?

3) üleskirjutuje kohta: aa) Kas on töös õigekirjutuje wigasid? bb) Kas on tähtedel i, j, ä, õ, ö, ü pead peal? cc) Kas on kirja wahemärgid õigel paigal? dd) Kas on käekiri ilus ja kirjutusraamat puhas? ee) Parandusi ja muutusi ei peaks eeskujulises töös mitte ette tulema.

II. Praktilised ülesanded.

A. Tutustused ajalooft. *)

Täh. Tutustused ajalooft ja jisu kokkuvõttes kirjanduseft, mis B. all järgnevad, ei sünnita küll mitte isefugust tüüpust kirjatoode hulgas, sest et neid lühendatud ümberjutustuste hulka tuleb lugeda. Kuid isearalduft on neil jütsqi. Nad on pikemad, raskemad ümberjutustused, mis peale põhjaliku aine tundmist weel arusaamist ja selget ülewaadet nõuavad. Opilane peab siin mõistma tähtsamaid asju kõrvalistest lahutada ja esimestest õiget aru anda. Seks sünnib waremalt klassis läbiharutatud aineid tarvitada; aga ka nende kirjanduse toodete üle sünnib jisu kokkuvõtteid nõuda, mis õpilastele wabal ajal ja kodus lugeda antakse. Sel teel juhatakse õpilasi kaunis kirjandust põhjalikumalt tundma ja sellest lugu pidama.

1. Kuidas Puna-part Moskwas käis.

Tutustuse proow Gesti kaunis-kirjanduseft (E. Koidula, „Dja mölder“).

Kawa: A. Lapsjõlwe mälestus „Puna-parti“ nimest.

B. Sõjakäik Moskwasfe.

1. Tulek.
2. Wastuwõtmine.
3. Minek.

C. Truuduseta wäejuh.

A. Üks wõi teine meie seast mäletab ehk weel, et õnnis ema ta lapsjõlwes, kui wallatumat poisji waikselt tahtis saada, hüüdis: „Puna-part tuleb!“ See nimi waigistas sedamaid iga last ja ajas enam kui ühele wanemale juuksed peas püsti.

B. Poole maailmaga, mis ta oma alla oli saatnud, mitte rahul, sirutas Napoleon I. oma kätt ka Weneriigi järele wälja, kes peale Inglismaa üksipäinis Europamaal Prantsuse wäge ja wõimust naeruks panna julges. Sõd kui päewa kõndiswad wõitja lugemata wäehulgad üle Wene piiri otse Moskwa linna

*) Igasse osasse on fergemaid ja raskemaid ülesandeid wäljawalimiseks mahutatud. Kooliõppijate korralitult ettevalmistuseks eelseiswate kirjatoode wastu soowitab raamatufirjutaja fergeid ümberjutustusi, lühendusi, laiendusi, wõrdlusi, kirjeldusi ja sõnumikkude kirjutamist omaft raamatust „Kirjalikud harjutused“, mille tarwitamiseks alguskoollides kõrgem koolivalitus luba on andnud.

waistu, kus kõrk Prantsus Weneriiki ja keisrit oma peos armas hoidwat. Uhke Prantsus oli kaks asja muutunud: Wene isamaa armastust ja Wene talwet. Suure lootusega kõndis ta oma teed ja ei pannud miiski, et ühe ainja auuahnuse läbi miljonid elu ning termist kaotasiwad. Mõni emapojuke, kes punase palega ja sirge kaswuga Bunapardi wäehulgas wälja kõndis, tuli haawatud ja kahwatanud, ühe jalaga ja ühe käega tagasi, — kui ta üleüldse weel tagasi tuli! Reed oliwad rasfed päewad rikastele ja waestele. Mis waenlane eest leidis, seda rikkus ja põletas, ning mis tema käest peasis — ja seda oli wähe — wõtsiwad oma soldatid ülespidamiseks. Eõja ajal on paraku sõber ja waenlane jelle poolest ühed: mõlemad tahawad, üksigi ei too, ja kust nad läbi lähewad, jääwad haledad märgid järele.

Prantsuse auuahnue keiser oli oma wäehulgaga wiimaks Moskwa linna jõudnud ja armas nüüd õnnega koos olemat. Kentšakas näitas küll olemat, et uhkele wõerale keegi wastu ei tulnud. Ta ootas ja ootas — kui aga ikka weel inimese hinge näha ei olnud, hakkasiwad prantslased ometi pead kõngutama. Wiimaks wõtsiwad nõuiks, ka ilma palumata siise astuda. Kui aga nüüd rügemendid korda mööda uhkel kombel Wene pealinna kõndisiwad ning iga kümne jammu järele kõrwale waatasiwad, kas wenelased ka kumardaks, siis saiwad imeks-pannes aru, et Moskwa linn — tühi oli, nii tühi, et prantslased üksipäinis linna rahwas oliwad! Palju ei jäänud neil aega, jelle imeasja üle järele mõtelda. Sest waewalt oliwad soldatid linna tühjades lossides ja hoonetes korterit wõtnud, seal kuuldi, efiti taja, siis waljumalt ja waljumalt seda hirm-
 fat sõna: „Moskwa põleb!“ —

Gemalt pidas igaüks seda tühjaks jutuks; suurtes linnades jünnib ju tulekahju iga päew ja saab niisama pea jälle kustutatud. Kui aga siin üks uhke hoone nagu iseenesest põlema löi, seal teine, siin kolmas ja neljas, ikka hakatajaid näha polnud, kuni kõik linn üksainus tulemeri oli, — seal saiwad kohkunud prantslased aru, et tule ajutajad wenelased oliwad, kes wõerale sooja jauna walmistada tahtsiwad. Oma kõrgekse ja kalliks peetud pealinna oliwad wenelased põlema pistnud, et waenlane tema sees otja leiaks!

Mis wõis Bunapart teha, kui kõige wäega ses juures jaanitules ei tahtnud otja leida, kui — tahes ehk tahtmata —

koju poole pöörda! Nüüd aga tuli põgenejatele waenlane kaela peale, kelle wastu mõõd ega piis ei awitanud — Wene külm! Nagu oleks talwe aastal 1812 teadnud, et temal wõeras jaata oli, tõi ta tuisku ja külma, kellega õrnad wäljamaalased sugugi harjunud ei olnud. Sinna juurde tuli weel, et toit ja moon tülles üleanetumalt äraraijatud: Moskwas pidi ju kõiki küllalt olema! Ja nüüd oli peenike peos! Külma ja näljast jõuetumad prantslased langesiwad kümne kaupa tee äärde maha, kus lumetuiß neid pea walge kätte alla mattis. Seal ei hoolinud sugulane sugulasest. Tuima filmaga nägi tuttat tuttat tee äärde maha langemat, — ühe leiwatüki wõi herbuse fondi pärast löi wend wenna ja sõber sõbra armuta maha! Nälg, külm ja kasakad tegiwad uhkest Prantsuse wäest paljad inimese kogud, kellest waewalt mõni jada wiimaks Wene piiri kätte jaiwad.

C. Ja Puna-part ise, kelle annahnus neid tuhandaid surma oli ajanud? Su ta oma wäega nüüd ka häda ja wiletsust kannatas? Wale puhas! Kerges Wene jaanis põgenes Puna-part üle piiri omale maale! Elagu ehk juregu sõdatid! Mis see temale tegi, kel neid kodus küllalt oli?!

2. **Muistsed eestlased.** (Tsejeifaw kokkumõtte Sakobjoni I. r. II jaost № 82—88.)

Kawa: A. Wanade eestlaste wälimine olu:

- 1) eluase, hooned, riided jne.
- 2) talitused rahu ajal.
- 3) sõjapidamine.

B. Wanade eestlaste hingeelust:

- 1) elukombed ja pruugid,
- 2) waimuvara;
- 3) usk.

3. **Jaroslav Tark.**

Kawa: A. Wladimir Püha poegade tülid ja Jaroslami trooni peale jaamine.

B. Jaroslav Targa walitus:

- 1) Riigi piiride laiendamine.
- 2) Tühjade maamurkade täitmine rahwaga.
- 3) Linnade ja kirikute ehitamine.

- 4) Soolekandmine hariduse eest.
- 5) Kohtuolude parandamine.

C. Kaasaeglaste lugupidamine Jaroslavi vastu.

4. Piiskopp Meinhard.

- A. Sakjad leiavad uue kauplemise paiga Väina jõesuus üles.
- B. Viivimaa esimene piiskopp Meinhard 1186—1196.

1. Meinhardi ettevalmistus misjonitööle.
2. Misjonitöö liivlaste hulgas.
3. Esimene kindel lojs ja kirik Ükskülas.
4. Meinhardi abiline Theodorik (Raupo).
5. Liivlaste taganemine ja kahtlus.
6. Katolik misjon jatub ebateele.
7. Meinhardi surm.

- C. Meinhardi haud Riia doomkirikus.

5. Amerikamaa ülesleidmine.

- A. Indiamaa tähtsus wanal ajal kauplemise kohta. Wana maatee Indiasse.

- B. Amerikamaa ülesleidmine:

1. Portugallaste ja hispanlaste katsed uut mereteed otjida.
2. Kolumbuse uus plaan ja raskused selle täitmisel.
3. Leping kuninganna Isabellaga.
4. Laewad, sõit, teesiht, märs.
5. Guanahani ehk San Salvadori leidmine 12 okt. 1492.

- C. Amerikamaa ülesleidmise tagajärjed.

6. Paawstide wõimu kaswamine keskajal.

- A. Wõitlus ilmaliku ja kiriku walitsuse wahel wõimu pärast.

- B. Paawstide wõimu kaswamine:

1. Rooma piiskoppide waimulik mõju ja tähtsus tõusis:
  - a) Rooma foguduse seisukohast, juurusest;
  - b) muinasjutust Peetruse piiskopi toolist;
  - c) Rooma piiskopid seletasiwad waimulikku tüliisid õieti;
  - d) kaukus pealinnaast ja selle mõjust;
  - e) nimi *papa* ehk isa.
2. Paawstide ilmaliku wõimuse rajajad:
  - a) Innocentius I. wõimu püüded;
  - b) Leo I. teod ilmalikus ja waimulikus asjus;

- c) Gregor Suur peastis kiriku Greeka keisri võimu alt; „ühte alandus,“ „julaste julane,“ „munkade isa,“ „tseremoniate isa,“ „waeste toitja.“
- d) Gregor Suur pakub nõrgale Roomariigile abi ja sai tahtmata ilmaliku walitjuse enda kätte.
- e) Pipin kingib paawstidele Longobardiariigi.
- f) Nikolai I. kogub Wale=Zsidori kirjade=kogu kofku, milles paawstide võinust seaduse põhjale rajada püütakse.
- g) Leo III. kroonib juba a. 800 keisrit Karl Suurt.
- h) Gregor VII. ajal täielik kirikline maailma walitus; Simona patt; poisimehest preestrid.
- i) Innocenz III. mõistab juba kuningate üle kohut.

C. Paawstide ilmliku võimuwalitjuse järeldused.

7. Mihail Lomonosow.

A. Lomonosow'i elulugu näitab, kuidas kindel tahtmine ja hoolas edasipüüdmine hariduse teel kõik raskused ära wõidawad.

B. Lomonosow'i elu:

1. Sppimise aeg.

- a) Sündimise koht, aeg ja L. wanemad.
- b) Poisiuse elu.
- c) Esimene õpetus.
- d) Põgenemine Moskwasse.
- e) Sppimine Peterburis ja Saksamaal.

2. Töö ametipidamise ajal.

- a) Teaduste Akademia prohwessor.
- b) Tähtsamad raamatud.

C. Lomonosow'i tähtsus Wene kirjanduses.

8. Suworow.

A. Noorpõlm.

B. Teorikas teenistuse aeg.

- 1. Pihitoldati teenistuse aeg ja selle järeldused.
- 2. Suworow'i elukombed ja omadused.
- 3. Suworow'i wõidud.

- a) Rõmniki lahing — auunimi Rõmniki krahw.
- b) Ismaili kindluse ärawõitmine.
- c) Praaga kantsi ärawõitmine — feldmarjhalli auunimi.
- d) Wõidud prantslaste üle Italias.
- e) Üleminek Alpi mägedest ja läbitungimine Prantsuse sõjaväest — auunimi Italia würst.

d. Kui inimesed.

1. Mõlematel hea mõistus, kindel tahtmine, auuahnus, walit-
juse himu, piirita omakaju püüdmine.
2. Mõlemad peavad teisi inimesi ainult enda tööriistadeks,
wahenditeks, mis abil nad oma sihile tahawad jõuda.

C. Need mitmesugused sarnadused on seda filmapaistwamad, kui meelde tuleb, et wõrreldawad mehed oma temperamendi poolest väga lahku läksiwad. Philipp oli rõõmus, lahke, libekeelne — Napoleon oli tõsine, tujane, hoidis kõik oma taga; Philipp oli meister filmakirja teenistuses — Napoleon äki-
line, kes kunagi emast ei suutnud pidada.

Sarnased ülesanded:

10. Kulikowo lahing.
11. Põhja sõda.
12. Soolon ja Lükurgus.
13. Karl Suur ja Peeter Suur.
14. Kuidas priins meile tuli?

B. Siju kokkuwõtted Gesti kaunistkirjandusest.

15. Suur Tõll. (B. Siida, „Saaremaa wägimees Suur Tõll“ ehk M. Rampmanni lugulaul „Suur Tõll.“)

Siju kokkuwõtte proow Gesti kirjandusest (L. Sander, „Gesti kirjanduse ajalugu“).

- Kawa: 1. Tõll ja Leiger. 2. Kirikud. 3. Waenlased.
4. Tõlli surm. 5. Karjapoiste kelmus.

Muiste elasid kolm wägewat wanemat, nimelt wennad: Tõll, kes Tõlliste mõisa kohal Püha kihelkonnas asus, Leiger Hiiumaal ja noorem wend Saaremaal Woldis. Kõik oliwad oma juuruse, keha jõuu ja wägewate sõjategude pärast kuuljad. Tõll oli nii tugew, et ta suurt härjawanakrit üheainja jõe otsas ümber pea wõis keerutada. Wennad elasid isekeskis sõpruses. Hiinust Saarde ja tagasi käies ei pruukinud nad laewa ega loot-
sikut. Selle asemel aga wõtsiwad nad wiie-sillased palgid kep-
pideks kätte, pistiwad pool waati õlut küla asjaks tasku ja jam-

mušivad otse teed läbi mere. Weji ulatas neile ainult niu-
teni. Kui Tõll omale suppi keetis, siis pani ta paja tulele
ning läks ise otse merest läbi Hiust wenna käest kappaid too-
ma. Nii kaua, kui weji keema oli hakkunud, oli ta juba tagasi.

Kirikute ehitamist ei wõinud wennad esialgu kannatada.
Nii kuulis korra Tõll, et Hiust Keina kirikut ehitatakse. Kohe
süttis ta wiha põlema, haaras ühe määratu kiwi pihku ja tah-
tis sellega pooleli olewa ehituse puruks paisata. Kuid ränk
kalju tükk ei lennanud sinna maale, waid kukkus enne Hiu
rauna ligidal merde, kus ta weel nüüdgi näha on ja „Tõlluse
kiwi“ nime kannab.

Ka waenlaste eest kaitsewad kangelased isamaad. Kuna
Veiger kuradiga wõitles ja teda juurte kiwidega pildudes ka
palku ajas, jõdis Tõll maale tungiwate waenlaste wäe wastu.
Kui korra jälle jõda lahti oli ja jutt waenlaste kõrwa puutus,
et Tõll ise pea ilmuda, ajas see paljas sõnum neid juba põ-
genema. Kangelane wirutas juure tõlla ratta neile järele, mis
aga neile midagi kahju ei teinud, waid ühekä-werstase jooksu
järele Sõrwe liiwakingu juures katti läks. — Teine kord jälle
kiskus ta rehest mööda minnes tala wälja ja tormas sellega
waenlaste peale. Lahing oli siis hirmus: werd oli nii palju
walatud, et ta jõgena woolas, kuhu kolmepäewane wars ära
uppus. Wiimaks aga ei jaksanud Tõlligi jõud enam: waenla-
sed lõiwad möögaga wägimehe pea maha. Siis wirutas ta
Kangrumäelt tala niisuguse jõuuga minema, et ta Kurejaare
ligidale lahte kukkus, kus ta praegugi näha olewat. Selle
peale tõstis Tõll mööga otsaga oma pea ülesse ja ratsu-
tas nii edasi. Et aga palju werd wälja jookkis, siis ei jõud-
nud ta enam pead hoida. Warsti langes wägimees maha,
üteldes: „Kui jälle maale jõda tuleb, siis hüütagu: „Tõll,
Tõll, tõuse üles!““ siis tõusen ülesse ja tulen waenlaste wastu
appi.“ Sinna ta surigi. Haud olla weelgi näha Anseküla
ja Kärta kihelkonna piiril, Tirimetsa mõisa ligidal.

Ühekorra tuliwad halbid karjapoised Tõlli hana juurde ja
hüüdsiwad: „Tõll, Tõll, tõuse üles, waen on maal!“ Tõll tõu-
sis rinnust jaadik hanaft ülesse, nii et käed nähtawale tuliwad,
mis weripunased oliwad, ja küsis: „Kus on waen?“ Papsed
wastasiwad: „Muhumaal!“ Tõll waatas küll ümber, ei näinud
aga suitsu ega kuulnud mürinat ja sai poiste nalja üle wäga

wihajeks, nii et ta saajatades hüüdis: „Wale ja wargus ei pea rahwa seas ilma ära kaduma; enne ma enam ei tõuse, kui kadakas lehti ajab“ . . .

16. Kalewitaadi tulek meie maale. (Kalewipoeg I. 63—119).

A. Kangemeeeste kodu ja nende jugu.

B. Pere põhja piiril.

C. Kolmest pojast asuvad:

1) Wenemaale;

2) Turjamaale;

3) Wiru randa.

17. Kalewipoja lapseõlw. (Kalewipoeg II., III. lugu).

A. Ettekuulutusjed II., 49—61; 113—202.

B. Kalewipoja lapseõlw.

1. Kalewipoja kaswamine kätkis, põrmandul II., 622—675.

2. Kalewipoja mängud II., 684 —

3. Kalewipoja käitööd — Saksa jaanid, kasji märjid — 754.

C. Mis lootusi wiimne Kalewide mõsu aratab. 734—754.

(H. Berli, lühendatud).

18. Kalewip. unenägu ema surmast. (Kalewipoeg V., 703—770).

A. Cite õitjes noorel ilul.

B. Pinda laul kügel.

C. Kalewipoja aimdus ema saatusjest.

19. Ustaw Ülo. (S. Bergmanni ballada, „Laulud“ lehek. 119).

A. Waldeku seisuford Wiljandis.

B. Lembitu käskjalg Ülo.

1. Julge ettevõtte.

2. Kinnitabamine.

a) Ülo sõnumi sifju.

b) Kiiitel nõuab Ülost waletamist.

c) Ülo ustamus.

d) Ülo surm.

C. Waldeku kiitus.

20. **Igawene juut.** (S. Bergmanni legenda, „Laulud“ lehek. 179)

A. Ahasweruse jüdame kõwadus.

B. Ahasweruse piin.

1. Ingel kuulutab nuhtlust.
2. Ahaswerus tõttab templisje.
3. Ägamine Karmelis.

- a. kaetseb jugulaste rahu;
- b. otsib jurma Jerusalemma põlemisest;
- c. mere marust;
- d. lahingist;
- e. metjaliste juust;
- f. timukate käest.
- g. Süü ülelõhestamine ja palve.

C. Ingel kuulutab Ahaswerusele rahu.

21. **Kuferisti*** peremees (R. G. Sööt, „Rõõm ja mure“ lehek. 53).

A. Endise Kuferisti talu mälestused: ahjuvare ja kaew.

B. Kuferisti peremehe õnnistaw töö.

- a) kiitab ahju — toob sooja;
- b) kannab wett — kastab maad.

C. Kuferisti peremehe häwitaw töö.

22. **Wass-ratjanif.** (Puschkini lugulaul Jakob Tamme tõlkes).

A. Puschkini luuleloo põhjusemõte on Peeter Suure ülendamine.

B. Wass-ratjanifu siju.

1. Peetrilinna kiitus.
2. Eugen ja tema mõrsja on Peetrilinna ohwrid.
  - a) üleujutus 1824 a. jügisel;
  - b) Eugeni hingepiin.
  - c) Eugeni hullustuse tuju ja jurm.

C. Peterburi linna asupaiga walimise pärast pidiwad mõned üksikud, nagu luuleloo tegelane Eugen, kannatama, kuid üksikute isikute kaasu peab üleüldise tulu pärast tagasi astuma. Njamaa nõuab ohwrit.

*) Kuferisti aherware seisib Ilmatjalu mõisa põllul suure tee ääres, kust mõne aastakümne eest küla äraldhutatud ja mõisa maadega ühendatud.

23. Mõttekäit M. Weske hümnuses „Minge üles mägedele!“

- A. Paulu peasi ju peitub sõnades: „Slus oled, ifamaa!“ Luuletaja kutsjub meid ifamaa ilu vaatlema ja kujutab jellest kauni pildi vaatleja filma ette.
- B. Pilt: ilus ifamaa.
- Luuletaja heidab üleüldise pilgu üle terve pildi:

a. üles mägedele,	} = 1 jalm.
b. alla orgu.	
  - Juhatab meid iseäraliselt teravamalt tähele panema:

a. mägedel metsa ilu,	} = 2 jalm.
b. orus wete ilu,	
c. wilja uhke nurme nõlwadel;	} = 3 jalm.
d. wiljapuude andeid aedades;	
e. lustilisi loomatarjasiid;	} = 4 jalm.
f. karjalaste laulu.	
- C. Kui luuletaja on olulikumad üffitud ifamaa iludused meile kätte näidanud, siis juhhib ta lõpeks meie pilgud sinise taewa poole, mis nagu mõjurikas raam pildile iseäralise läike annab. Kust luuletaja ilu on leidnud, sinna hüüab ta kii-tuse sõnu: „Slus oled, ifamaa!“

24. Peamõtted „Kella=lauluft.“ (S. Malmi tõlge).

- A. Schilleri waatlew luulewiis on jelles laulus kõrgemale ti-pule jõudnud. Kella walamise mitmesuguste järkude juures waatleb ta inimese waheldusrikast jaatust. Kirikufell wõtab inimese elust nii mitmel puhul elawalt osa:

„Mis ial inimeste elus
Kas rõõmu toob wõi kurwastust,
See lükkab kella hinge külge,
Ja kell jest annab tunnistust.“

- B. Djawõtmine üffikutest elusündmustest:
- Kell teretab ristilast;
  - hüüab pulmalised pidule;
  - kuulutab wingudes tulekahju lahtipeajemist;
  - jaadab leinakeelel jurnuid wiimsele teele;
  - kuulutab rahu, korda, leppimist;
  - wingub ülekohtustes kätēs mäsjutäheks.
- D. Kell on meile manitsejaks healeks ülewalt, „et kõif kaob, et maine asi otja läeb.“

25. **Salme.** (S. Bergmanni ballada, „Laulud“, lehek. 111).

A. **Õnnelik Salme.**

B. **Õnnetu Salme.**

1. Kiiütsid häwitavad Lehola.
  - a. Oma jurm.
  - b. Salme joow.
2. Paala lahing.
  - a. Salme igatfus.
  - b. Vell Unipea sõnum;
  - c. Unipea otfus.
3. Salme palve ja jumalagajätmine.

C. **Salme jurm.**

26. **Kalewipoja sõit maailma otja.** (Kalewipoeg XVI. l.)

A. Teereisi ette valmistamine: tammeraiumine ja Lennuki ehitus; jeltfilijed.

B. **Sõit.**

1. Soome jortside puhumine.
2. Lapuramaas:
  - a. piiga laul;
  - b. teejuht Warraf.
3. Lennuk neelukohas.
4. Sädenete jaarel:
  - a. Sulewipoeg süttitab piibu põlema;
  - b. Kannupoisi kadumine.
5. Keeletark ja jeltjimehed Hiiglatarga ees.
6. Penilaste maal.
7. Tagasi Lalli alla.

C. **Tagasiwaade: reisi tulu.**

„Omal maal õitseb õnne,
Kodu kaswab kaju parem.“

27. **Sõda, Wiru lauliku kenam kandlelugu.**

(Dr. Fr. R. Kreuzwald.)

A. Sõda paneb laulikutel kandlel helijema; lauldakse türklaste, inglaste ja prantslaste waenutöödest.

B. **Kandlelugu sõjast.**

1. Tagasiwaade: a) äraelatud muistene ülekohus, ahnus, kehvus.
b) praegune mureta elu Wene kotta tiiva all.
2. U n e n ä g u: a) sõjajumal Turris kuulutab enda lahtipea-
jemist.
b) Laulik palub Turriselt abi.

3. Wõitlemiste kirjeldus:

- a) wenelaste wahvus;
- b) tüürklaste, prantslaste, inglaste argdus;
- c) eestlaste wirgutus:
  - aa) wanade eestlaste meeldetuletus;
  - bb) praegused eestlased ei tunne kartust;
  - cc) üleskutse ifamaad kaitsema.

C. Sõjalaul peab auupärjaks langenud meeste haudadel olema.

28. Kiferpere soo jagamine. (Kalewipoeg X. 1.)

A. Lugu on wiinne pildikene Kalewipoja rahulijest elujärjest.

B. Soo jagamine.

1. Pahareti poegade tüli.
2. Pahareti poegade palwe.
3. Mlewipoeg seletab tüli:
  - a. soo jaotamine;
  - b. wetewaimu palwe;
  - c. Mlewipoja tingimine.
  - d. Raapkübara täitmine Mustapallil.
  - e. Kalewite kannupois warjuriigis.
  - f. Kivilingutamine Märskamäel.

C. Kalewipoeg tunneb ennastgi sõnast sõlmitud olewat, ta lasjab mõõga wõla ära lastuda.

29. Kõu ja Piffer. (M. 3. Sifeni luuletugu).

A. Rahwajuttude järele luuletatud lugu kujutab headuse ja kur-
juse wõitlust.

B. Kõu ja Piffer.

I. Kaebamised Sarwiku peale Wanataadi ees.

1. Wäinämö kaebtus.
2. Lämmikeje kaebtus.

II. Ettewalmistused Sarwiku nuhtlusele.

1. Ilmar Wanataadi juures.
2. Kõlu ülesannet:

- a. Nende otstarve.
- b. Wankri, noolide ja pilli valmistamine.
- c. Kõu taewalikkude tuld toomas.
- d. Uue pilli proovimine.

III. Sarwiku tagasiuamine ja nuhtlused.

1. Kõu ja Piffer pannakse tema kiusajateks.
2. Sarwiku põgenemine.
3. Weepuudus pilwedes ja Ilmatari kangas.
4. Sarwik koopas; Kõu surm.
5. Sarwiku alaline põgenemine nuhtluse eest.

C. „Nii saab alati kurjus ja kõi, mis kurjuses juurdub, Kurjuse nuhtluse kätte, kas walges ehk pimedas sündis; Wiibib ka karistus tules, ei ole ta seega weel jäänud, Dotmata tihti ta tuleb ja süüdlasel kohut siis mõistab.“

30. Üürifene. (E. Koidula tundelaul).

- A. Üürifene on see, mis ruttu ära kaob, lühikest aega kestab.
- B. Paul kujutab kahesugust tundmuste mõitlust, mida surmahirm ja elurõõm südamesse sünnitawad.
1. Igasuguse elawa olewuse a) taime, b) looma, c) inimese eluiga on üürifene. See olgu meile manitsuseks.
  2. Aga ka elutung ja elulootus on igas elawas olewuses nõnda juur, et kui juust surm mitte juu juures ei seis, siis ikka weel eelseiswast lõpuist hoolimata elu peale mõeldakse ja elutegevust awaldatakse, nagu jeda a) dieke, b) linnuke ja c) inimese süda põues tõendawad.
- C. Üürifese elu pärast ei pea meie mitte nukraks minema, waid antud aega kasuga tarwitama, ustawalt kohuseid täitma ja omast elust rõõmustama.

31. Endised waimud. (R. E. Sööt, „Masa dieb I.“).

A. Muistse aja jätiised tuletawad meile alati läinud aega ennast ja tema tegelasi meelde. Ka wanu waremeid nähes tõuseb endine elu ja olu, muistene kurbtus ja mure meie waimu silma ette. Rahwa arwamise järele asuwat endised waimud Jaani õöl tööle.

B. Endised waimud tööle.

1. Ilmumise koht.
2. Ilmumise tund.

3. Jumumise wiis:

- a. orjad — teole;
- b. kubjas — sundimisele;
- c. rüütliid — priiskamisele.

C. Waimude kadumine kesköö tunnil.

32. Wäike Wirtsjärw. (Sak. Tamme lugulaul, „Ärganud healed II.“).

A. Eisejuhatus. Tee Pillistwereest Põltsamaale wiib üle wäike see soo, mille kohal ennemuiste Wäike Wirtsjärw on seisnud, kuna järwe kallast kaasik ehtis. Iida pool soo kaldal nähtakse praegugi suurt kiwi, kus peal wanasti Ukule ohwerdatud.

B. Wäikese Wirtsjärwe äraminek.

1. Uku auustamine kiwil — Annuse rahuline elu.

- a. Annuse talu ja talitused.
- b. Ohwerdamine kiwil ja palwed teiste eest.
- c. Tütar Tiin on Annuse ülem riffus.

2. Uku kiwi unustamine — Annuse wiletsus.

- a. Wõõras sõjahimuline noormees.
- b. Tia ja tütre ettewõte isna Uku kühmata.
- c. Wõõra noormehe kadumine.
- d. Tütre kadumine.
- e. Annuse palwe Uku kiwil enda eest.
- f. Wäikese Wirtsjärwe kadumine.

C. Wande wõimu wältus: maha on jäänud ainult soo ja kiwi.

Sarnased ülesanded:

33. Ma kõndsin kord Endla wee ääres. (S. Kuhlbars).

34. Püha kuu. (Jakob Piiri lugulaul).

35. Kala püügil. (S. Bloompuu, XVI. Rahwaleht).

36. Wahwa Willem. (M. Lipp, Kodu-kannid I.)

C. Kirjeldused, kujutused.

Kirjelduseks ja kujutuseks nimetatakse kirjatööd, milles kõne all olewast asjast see läbi täielik pilt antakse, et asja tundemärgid sündsäl wiisil üles loetakse. Tundemärgid on need omadused, mis asju üksteisest lahutawad. Näremaks ülewaatusüks tuleb tundemärksid kogudeks arendada. Kirjeldused peawad lugeja mõistusele asjast selge ja täieliku pildi andma, teda õpetama, kuna kujutuste otstarbe on loodud pildi abil mõttekujutuse ja tundmuste peale mõjuda, meelt ülendada ja südant harida. Gelseiswasse raamatuse, mis wanematele õppijatele määratud, olen rohkem kujutuste kawašid mahutanud, kuna lihtsaid, kerget kirjelduste ülesandeid noorematele ja nõrgematele õppijatele mu raamatust „Kirjalikud harjutused“ leida võib.

37. Muldmäe talu.

Kujutuse proow Gesti kaunistkirjandusest (Zuhan Siin, „Kümme lugu“).

Kawa: 1. Talutoa kirjeldus.

2. Isikud: a. perenaene,
b. tütar Kati,
c. poeg Miks,
d. peremees Mats.

Peerg põleb ahju nurga wahel ja walgustab musta talutuba. Seinad on suitsunud, parred ja lagi paksult nõgised, aga kui wäljas pakane külm plaksu lööb, on nõgi talupojale niisama armas nagu must jamet juure herra toas. Wana auus paekiwine kerešega Gesti ahi muretšeb selle eest, et toas palju nõge, aga ka palju sooja on ja annab wanaaegsele ustawa kaju. Põrand on jawnist tehtud, ahju ees lai paekivi, kuhu põlewate peergude šöed kukuwad ja kus peerga kistakse, et mitte põrandat ei rikutaks.

Lõuka ees, peeru walgel, ketrab Muldmäe perenaene takku, triibuline undruk wööl; tema kõrwal seisab kahesja-aastane terane Katt ehk Kati, kulega aabits käes, punane risttiema kintud pael juuksešes, pikk walge järk seljas ja seab a=b=d tähti kofku. Enne kui ta a-št b-ni jõuab, waatab ta, kuda ahju-kapi äärel juure peaga riitsit jooksčeb, ehk kuda praegu kirju kana walget kana lööb. Kesč tuba aaleb wiie-aastane šasšis peaga Miks paljaste harukestega kassiti luma warre peal. Selšele on ta jalad alla ja jaba taha mõelnud ja ujub nüüd ifegi, et see hobune olla. Kui Miks suureks saab, tahab ta enesele niisuguse hobuse osta kui Dšman pashal on, nagu ta minewa jõulu ajal koolmeistri šeina peal näinud.

Mees, kes selili ahju küljel, jalad parte peal, on wäikese Muldmäe koha peremees ise. Sellest, et Matsi silgumärks ning taarilaks seinas warnas talwekorteris on, wõib näha, et Matsil mõisapäewad tehtud ja tal nüüd aega ja luba on ahju peal olla. Ja ahi on Matsile armas seltsimees, on ta nõupidamise paif, hädaft aitaja ja trööstija. Kui Mats haige on, läheb ta sooja ahju peale terwist otsima; kui Mats terve on, läheb ta ahju peale kuulama, kui hea on terve olla; kui tal leib otjas ehk mõisa päewad tegemata, läheb ta ahju peale mõtlema ja kaebama. On aga päewad tehtud, ihutoiduse eest muretsetud, naine lapsed terwed, läheb Mats ahju peale ja mõtleb, kui õnnelik see inimene siin ilmas on, kellel leib, silk ja soe ahjupealne ei puudu. Ja selle sooja ahjupealse peale mõeldes peab Mats ennast õigusega õnnelikuks inimeseks. Kai leiab küll, et Mats ju natuke ülearu ahjul magab, et must pulkifene laudas kütke äraloiantanud, kirju talleke otja saanud, et lund lauda nurgast sisse ajab, mida Mats ei näegi, aga selle eest on Mats jumel, ja iseäranis mõisas, rasketöö tegija.

38. Wäljaotsa saun.

Kujutuse proow Gesti kaunistkirjandusest (Eduard Witbe, „Külmale maale.“)

Kawa: A. Popsi wiletjus.

B. Sauna kirjeldus.

1. Sauna wälimus.
2. Saun jeeftpoolt: a) aken, b) põrand, c) parred, d) majariistad, e) kammer.
3. Sauna elanikud: a) Liisa põrjastega, b) Miif utega ja Muriga, c) Mann tallega, d) kanad.

Wäljaotsa saunas pesitas popsi terve wiletjus. Ta põrnitas toas ja wahtis uksest ja aknast sisse. Ta haudus niiskel saunepõrandal ja kütitas suitsenud parsil. Ta hirwitas aidas ja luuras laudas.

Nagu nutimulla mustaw hunik lõmmitab urtsik peremehe põldude serwal, wainu ääres. Walgendaw, sinetaw lume-ümb-rus teeb teda weel tuhmimaks, tahmasemaks, armetumaks, kui ta juba muidugi on. Ja suitsenud katus seisab tortis ja jassis taewa poole, ja ta langu wajunud seinad waatavad nagu kaebades ja nurijedes ringi, kas ei keegi tuleks ja inimesed ta

põdurast sisekonnast wälja ei ajaks, sest aeg on käes, et waene elatanud pesa wäsimull ja jõuetult kofku langeb — ta ei jaks ju enam seisata! Aga keegi ei tule. Glanikud käiwad sisse ja wälja nagu putukad prao wahel. Ja kurwalt, waitse ahas-tusega seisab urtsik paigal, end wiimse jõuga langemise eest hoides. Wiltu seisab ta, aga ta ei lagune. Tal on hale meel putukate üle, kes ta sees pesa peawad.

Kummargile pead madalast, lāngus uksest üle kõrge läwe sisse astuma. Et ja päikese ja lumewalguise kääst tuled, siis ei näe ja tiik aega midagi. Küll on urtsikul oma film, aga see on liig wäike ja liig rāhtas; tillukesel afnal on küll kaks ruutu, aga üks neist on tahma ja wanaduse pärast läbipaistmata ja teisest on ainult üks serw järel, kuma lahtist auku wanad pükfinärud täidawad. Künklisel, külmal põrandal komistab ju jalg, ja parred ju pea kohal rippuwad ja läigiwad mitme-aasta-sest tahmast. Paar puust koiut nurgas, haganateks pudenenud, jasiga täidetud, puust walge laud afna all, siin ja seal pikemad ja lühemad järid põrandal — see on kõik, mis majariistadest filma paistab. Doa kõrwal olewas tillukeses kambriis seisab wana, kõrge, pruun first ja wärwimata laud, mille peal mõned raamatud ja ajalehed riidas on.

Noa laemaga on urtsikul jelle poolest farnadust, et inimestega ühes ruumis ka loomad pelgupaika peawad — küll mitte weeputuse, waid talwise külmade eest warju otsides. Seal roomab pisike Liisa põrandal wana kasuka peal, tema ees kinnuwad ja ruigawad walged ilmasüüta pörjad, Annikese südamejõbrad ja mänguseltfilised.

Mikk, wäikene kõhna ja kurwa näoga poisikene, istub ahju ees nurgas, hoiab musta ute kaelast kinni ja wahib tõsiselt juurde, poollagunenud ahju, kus peened, pikergused haosjed õhkuwad. Tema jalge ees unistab Muri käppade peale pandud peaga.

Mannikene on tallega koguni kambriis. Ta kõneleb loomaga fosistades, silitab ta pehmet willa ja lasseb teda oma kätt lakkuda. Tall määgib kambriis ja utt määgib toast wastu. Pörjad ruigawad põrandal. Niihästi toas, kui ka tillukeses kambriis hulguwad, kõõrutawad kanad nokitsedes, keda küll wahete wahel tikutades kutsjub, kui ta iwakese arwanud leidma; enamasti petab ta aga iseennast ja oma naifi.

39. Mia äärne tänawas.

A. See on armsam lapsepõlwe mängimaa, sest:

B. Koht armas.

- 1) Tuulte eest varjatud wagune paik, kus päike soojemini paistab;
- 2) lumi kaob siit kewadel warakult ära, jellepärast ka lapsed hõimates siia wälja tõttawad.
- 3) Tuttawamad wainulilled, põlwini ulataw kastehein, murumunad.
- 4) Loomad tänawas.

C. Mäng armas.

- 1) Wiibimine tänawas õhtul ehani.
- 2) Wanataadi kutse koju.
- 3) Igatsus kaugemale.
- 4) Taadi troostisõnad ja nende tõsidus.

40. Bildikene sügiseft.

A. Sügis on kurb ja tõsine aastaaeg.

B. Sügise tundemärgid looduses:

1. Ilmades.

- a. päikese madal käik, wähene walgus ja soojus;
- b. pimeduse wõit, sest päewad lühikesed, tumedad;
- c. hommikune pakks udu;
- d. kaswaw pimedus sigitab wilu, niiskust, karedat õhku. Minult selged päewad on ilusad, mil wananenud loodus weel nagu nooruse hiilgujes järab.

2. Taimeriigis.

- a. närtimine, suremine;
- b. muudatused aias, nurmel, aajal, metsas;

3. Elajate riik tunneb ka, et halwad ajad tulemas.

- a. toiduwara forjamine;
- b. röömuhealte waitimine metsas;
- c. putukate miljonid kaowad;
- d. rändajad linnud lähewad ära.

C. Sügis tuletab inimesele eluõhtut meele. „Kõju poole! Kodus — magus sõna!“ jne.

41. Suine öö.

A. Karastawad ja kosutawad on tunnid, mis soojal juweõõl looduses ära wiidetakse. Kord tulime hilja õhtul külast, jääme öö ilu vaatlema.

B. Mis teeb juise öö armfaks?

1. Taewas. 2. Maa. 3. Õhk. 4. Miesjad ja aasad. 5. Jõgi, järv. 6. Sõpiku laul. 7. Ditjeliste laul. 8. Magusjad tundmused.

C. Kuffede laul, koidupuna, magamaminek.

42. Nite.

Kawa: A. Gelfäiwad nähtused.

1. Õhk on kuim; raske hingata; päike põletab; puulehtgi ei liigu puul; loodus igatseb karastust, sest puuokjad ja lehed on norus; looduses walitseb juigaw waitus.
2. Edeli poolt ilmub wäike pilw, mis aegajalt suuremaks kaswab; päike kaob pilwede taha, ilm läheb pimedaks.
3. Pääjufesjed lendawad madalalt; kanad on rahutumad; tuwid asuwad küüni katusele; linnud põgenewad kartlikult warjupaikadesse, ka koduloomad otijwad ulualust. Inimesjed ruttawad põllult koju.

B. Nitefe pagin.

1. Suur tuulehoog, tuulispast keerutab liiwa ja mulda üles; kuuldakse eemalt müristamist; esimesjed wihmapiijsad; wälguheitmine läheb jagedaks ja ägedaks; pitsefähwatusjed; aknad põrjewad; maa põrub; wihm ja rahe peksawad ruutusid; inimesjed paluwad Jumalat, et äikefe pagin kahjuta mööda läheks.
2. Wälguheitmine jääb harwemaks, müristamine tasajemaks, wihma tuleb weel, aga ainult hoogati.

C. Särelkäiwad nähtused.

1. Warsti hakkab päike jälle paistma; õues on kõik loodus nagu uut elu jaanud; puulehed ja rohi on palju rohelistemaks läinud; lilled lõhnawad; linnud laulawad rõõmsasti; õhk on karastaw.
2. Loomad tulewad peidu paikadest wälja ja inimesjed asuwad uuesti tööle.

43. Kiwisööw.

A. Telliskivi põletamist tunti juba väga wanal ajal. Telliskiwid täidawad tihti teiste kiwide aset, jagedasti tuleb ka nende walmistamine odawam, kui muude kiwide nõutamine.

B. Telliskiwide walmistamine.

1. Materjaliks kõlbab ainult seesugune jawi, milles lubjaosjad puuduwad, mis mitte väga rammus, aga ka mitte liiga lahja pole.

2. Savi ettevalmistus: kaevamine, wedu, jõtkumine. Riistad ja masinad, mis selleks tarwis lähewad.
  3. Telliskiwide wormimine ja kuiwatamine.
  4. Lööwi ahi ja kiwide põletamine. Wärw tuleb ranaollustest, mis sawis leida on.
  5. Telliskiwide liigid.
- C. Heade telliskiwide tundemärgid.

44. Meie kihelkond.

1. Seisukoht, piirid, juurus.
2. Maapind: nägu, weelast, küntad, nõod, põllupind, aluspõhi.
3. Weed: jõed, järwed, mererand.
4. Kliimalised olud: metsjade, lagendikkude, madalikkude mõjud wiljakaswude üle; öökülmad, hall.
5. Daimed: üleüldiselt tuttawad ja iseäralised.
6. Elajad.
7. Elanikud: arw, usk, talitused, haridus, koolid, raamatukogud, ajalehed, jeltsid.
8. Taotus waldadeks, alewid; tähtsamad laadaplatšid.
9. Ajaloolised mälestused, kohalised muinasjutud.

45. Turbalõikamine.

- A. Turwas on tähtis kütteaine; teda on meie maal juurel hulgal saada; turbal on juur soojendamise jõud.
- B. Lõikamist toimetatakse enamasti juunikuu, pärast jõnnikuwedu. Et rabaäärse küla elanikud ühekorraga turwast lõikawad, on räpusel tööl ka oma lõbu.
1. Ettevalmistamine; hea turbaangu otjimine, koha puhastamine; onnikese ehitamine, kui talud kaugel seisawad.
  2. Lõikaja töö.
  3. Kärutajate töö.
  4. Laduja töö.
  5. Wedu.
- C. Turbamuld kõlbab weel allapuisteks, maapinna paranduseks, hoonete ehitamiseks jne.

46. Kuidas kirjeldatakse Kalewipojas naesterahwast?

- Kawa: 1. Tähtsamad naesterahwad Kalewipojas.
2. Naeste töö: I 130—133; III 49 jrgm. V 241 j. VIII 153 ja 186 j. XIII 521 ja 623 j.
  3. Naesterahwa riided: XIII 531 j. XIV 940 j.

4. Ehted: II 860 j. VII 110 j. VIII 152 j. XIV 250 järgm. XIX 802 j.
5. Lõbud: VIII 180 järgm. XIII 691 j.
6. Elujärg: I 372 j. XV 663 j. XVII 700 j.

47. Valgiparwitsemine.

- A. Rõõmus, lõbus töö, mida ainult need tunnevad, kes jõgede ääres elavad.
- B. 1. Ettewalmistavad tööd talvel: jaepakkude, palkide, lattide, tulepuude raiumine; jõe äärde vedamine. Parve kõitmise materjali valmistamine.
2. Parve kookukõitmine.
  2. Nerude tegemine; õomajaks omnikene parvel; feedukoht.
  4. Sõit jõel; lõbud ja hädaohud.
  5. Sihile jõudmine: palkide ja pakkude äramüümine.

48. Maatõugu lehmad.

- A. Geesti hobuse kõrval omandab meie maatõugu lehm koduloomade hulgas kõige tähtsama koha. Otsitakse wäljamaalt kallist tõugu piimalehmi, kuid meie oma maatõug on neist palju parem.
- B. Geesti weis.
1. Wälimus: a) pea;
    - b) keha (pikkus, kõrgus, raskus, karw, jalg, udar, piimalehma tundemärgid).
    - c) jalad, jaba.
  2. Head omadused: a) toitmisel, hoidmisel, rawitsemisel, haiguste wastupanemises jne.
    - b) piimaand ulatab kuni 10 toobini ja üle jeda päewas; piim on rammusam, toidetawam, kui teistel tõugudel — saab rohkem wõid.
- C. Maatõugu weist tuleb kalliks pidada, jeda hea sөөtmise waral katjuda juuremaks kaswatada.

49. Ruffilõikuse talgus.

- A. Talguse tegemine on wana Geesti prunuk, mille abil ühteteist tööd ilma palgata awitati. Sõged talgused tehti äripäewal.
- B. Talgus.

1. Ettevalmistamine: a) harilikult veristati oinas ära, keedeti kalja, küpjetati leiba, katsuti kalu, telliti õhtuks pillimees.
b) talgufeliste kutsumine.
2. Talguse töö: a) rahvas pühapäeva riides;
b) töö viis ja edasijõudmine;
c) jutud, kõned ja laulud. „Seltjis jegajem, hul-
kas ubajem.“
Lõpe, lõpe, põllufene,
Saa otja, jaarekene,
Käi tokku, käärufene,
Wähene, wäljakene.
Et jaoks wäljad karja käia,
Kõrred weiste weeretada.
Lõika, lõika, firbifene,
Kogu, kulla rauafene!“
3. Õhtupidu: jõomaaeg, kaasitused, labajala waltz ja muud tant-
jud.
- C. Talguse abil tehti töö ruttu ära, mille wiivitamisega pere-
mees oleks kahju saanud; talgused toetawad rahwa ühisele,
lähikäimist, osawõtmist üksteise saatusest; nad oliwad iseära-
nis nooresoole rõõmu- ja lõbupiduks, ka wõidi töö juures
kõige paremini ühteteist tundma õppida.

50. Kuidas kujuneb Kalewipojas kuninga elu?

1. Walimine liiju abil; kuningaks saab see, kes kõige tugewam on. VIII 89—493.
2. Kuningaks wihtlemine. VIII 499 järgm.
3. Kuningriik. II 167 järgmisel.
4. Kuninga riided ja ehted, rikkus. VIII 505 j. XX 52 j.
5. Walitjuse tööd:
  - a. küündmine. VIII 627 j.
  - b. metsaliste rookimine. IX 74 j.
  - c. wõitlemine waenlastega. IX 156 j. XII 65 j. XIII, XIV, XVII 38 j. XX.
  - d. linnade ehitamine. XV 518 j. 595 j. XVI 100 j.

51. Põrgu kirjeldus Kalewipoja järele.

1. Tee allmaailma. XIII 324—498.
2. Põrgu kirjeldus. XIV 36—328.
3. Põrgu peremees Sarwiktaat:
  - a. Sarwiku küündimine. XIV 335—348.
  - b. Sarwiku walitjuse wallad. XIV 349—429.

c. Sarwifu jeltfilased. XVIII. XV 109—260.

d. Sarwiftaadi omadused ja abinõuud mõitlusel. XIV 449—888.
XVIII.

4. Sarwifu wangid:

a. piigad. XIII 517 j.

b. Linda wari. XVIII 652 j.

5. Sarwifu ärawõitmine ja kütkendamine. XIX 1—374.

52. Kufulinnu Soku joo liiwikul. (Zuhan Liwi kirjelduse järele jutus „Wari“ I. peatükis).

1. Soku joo: a) taimed, puud;
b) raba, raibete luud.
2. Liywa jeljandik joos: a) kuju;
b) põllud.
3. Kufulinnu liiwikul: a) üksteistkümmend ütti,
b) kõrge kiwi,
c) Kufulinna elanikud.

53. Tulekahi. (Sõnumiku kujul).

A. Tulekahju koht ja aeg; pealtnägija, kes tulekahju kirjeldab, ruttab õnnetuse paigale.

B. Mõisjuguise pildi pakub tulekahi?

1. Tulekahi kaugelt:

- a. paks suitsupilw.
- b. mööda ruttawad tuletõrjujad ja nende riistad.
- c. kisa ja kõrwenud asjade lõhn.

2. Tulekahi ligidalt:

- a. põlewa maja seisukoht, juurus, ehitusmaterjal.
- b. tulejõud, laialilagunemine.
- c. ehmatuse ja häda hüüded.
- d. peastmiste töö, kustutajate iseennast ärajalgaw ohwrimeel.
- e. kustutamise käik.

3. Kojumine ja mõtted teel.

4. Tuleajeme vaatlemine teisel päewal: korsten, ahernare, waatlejad, ümberseiswad hooned.

C. Lõpp.

Sarnased ülesanded:

54. Küla Mina rannal. (Jakob Mändmets, „Koduküla wainult“ lehes. 87—88.)

55. **Jalgjemaaj järw.** (Ausomardi, „Kitse-eide muinasjutud“ lk. 12—21).
56. **Pidu nõia huffamisel.** (M. Kitzberg, „Maimu“ lk. 137—147).
57. **Põud.** (M. Kiwi, „Põllu pealt“ lehek. 10—24).

D. Mõistete ja wanasõnade seletused.

Täh. Waewalt on wõimalik õpilastelt kirjelduste järele sedamaid wabaid harutusi mõistete ja wanasõnade üle nõuda. Tõdd siiniks neile sel teel kergitada, et kindel kawa ette ära määratakse, mis iga üksetu sarnase kirjatus juures tarwitada kõlbab. Seesuguste alati kindlaks jääwate kawade osasid ja nende tarwitamist näitame järgnewate ülesannete juures (№ 59, 60, 61, 69; 79 ja 80). Kirjandusest ettepanud proowide kawad № 58 ja 75 on muidugi wabalt arendatud.

58. Omandus ja omadus.

Mõistete seletuse proow*) Eesti kirjandusest (M. Sürmann, „Sirowilauad“ 1898).

A. Omandus ja omadus — kõigest üksainus täht teeb wahet nende kahe sõna wahel; aga ometi on wahel koguni suur. Püüame esmalt jeda wahet lühidelt tähendada ja jelleks nende sõnade siju ära mõista.

B. 1. Omadus nimetab jeda, misjugune keegi on; omandus tähendab warandust, mis kellegi päralt on; misjugune mina olen, — see on minu omadus; mis minul on, — see on minu omandus. Mina olen leplik — leplik meel on minu omadus; minul on raha — raha on minu omandus.

Omadusi on inimesel, loomal ja ka igal ilmaeluta asjal. Kiwi on kõwa — kõwadus on kiwi omadus; lõukoer on kange — kangus on lõukoera omadus. Nõnda leiame kõiges looduse riigis omadusi. Looja on loomad ja kõik asjad mitmesuguste omadustega ehitanud.

2. Aga kas kõigil loodud asjadel ka omandust on? Siin peame wastama: ei ole mitte. Omandus on warandus, mis kogutakse ja selle kogumise peale on tundmist tarwis. Kiwi peal on sammal, aga meie ei wõi mitte ütelda, et see sammal seal kiwi omandus on, sest kiwi ei ole mitte tundes ega teades sammalt kogunud. Kas siis elajaloomadel omandust on?

*) Ruumi puuduse pärast waga lühendatud.

Einnud on pesade materjali kofku korjanud ja pesad teinud; rebased on oma tööga koopad kaevanud: loomadel on omandust. Waranduse kogumiseks heidavad mõned loomad ka hulgani kofku, näituseks sipelgad ja mesilased, et omanduse kogumine jeda jõudsamalt edeneks. Loomad, kes warandust koguvad, mõistavad ja püüavad ka warandust kaitsta. Täie digusega võime warandusest siiski inimese juures rääkida, sest warandusel peab ka oma piir ja wahe olema. Waranduse wahet leiame aga üksnes inimeste riigis. Seadus ja mõõk kaitsewad jeda rada, et keegi teise piirist üle ei lähe.

3. Inimeste omadused langewad kahte suurte osasse: muist omadusi on head, muist on halwad. Head omadused ehtiwad inimest, pahad omadused rikuwad ta ära. Inimene on helde, hoolas, alandlik, — heldus, hool, alandus on tema head omadused; need on nagu kaunid ehted tema ümber. Teise inimese kohta peame ütleva: tema on hõel, tige, uhke — hõelus, tigheidus, uhkus on tema pahad omadused, on otse kui inetu kate tema ümber. Omandus on warandus, mis inimene omale kogub; head omadused on niisama warandus, mis inimene enesele peab koguma ja hoidma.

C. Omanduste järele jookstakse rutemini ja rohkemalt kui omaduste järele, aga head omadused on ülemad ja kallimad kui omandused.

59. Wiisakus.

Kawa:

1. Sõnaseletus (*analysis*): Wiisakus ehk wiisus tuleb küll sõnast wiis, j. o. komme, hea ülespidamine, sõbralik, lahke olek teiste vastu, mis teiste lugupidamisest ja tähelepanemisest tuleb.
2. Selgitus (*definitio*): Wiisakus on teega peenikene eluwiis, mille abil teiste vastu lugupidamisest ja tähelepanemisest awaldatakse.
3. Lähem kirjeldus (*descriptio*): Wiisakus puutub wälimusesse, ilmub teega sõnades, tegudes, näojumes. Wiisakas mees pole mitte omakasu püüdjaks, ta armastab diglust, lahkust jellepärast, et inimese armastus tõesti ta hinge täidab.
4. Lahutus jarnastest mõistetest (*distinctio*): Wiisakus sejab hea südamega lähedalt ühenduses, ta on hea kaswatuise wili. Ometi tuleb wahet teha wäliselt kätteharjutatud ja tõsise loomuliku wiisakuse wahel, mis otsekohe südamest tuleb.
5. Siendus: Wiisakus pole mitte filmakiri, sest igakuks teab, et kaswatus ja komme teda sünnitanud. Wiisakus saab walskujeks, roomamiseks, kui ta enam auustust awaldab, kui komme käib,

ilma et tal tõesti avaldatud tundmuuji oleks. Västik asi on väikestes linnades leiduv piinlik wiisakus, mida ainult järeleaimamine, kumbe puudus jümmitawad. Wiisakuse wastand on eba-wiisakus, toorus, jämedus.

60. Wirkus.

1. **Sõnaseletus:** Wirkus tuleb sõnast „wirguma,“ üles ärkama, tegewust alustama, hoolt kandma töö eest; wõidakse sellepärast: „Sünnine teeb wirgalt tööd.“
2. **Selgitus:** Wirkus on iga jündsa filmapilgu hoolikas tarwimine kasulikuks tegewuseks.
3. **Lähem kirjeldus:** Wirkuse jeletuse juures on meil waja kolme punkti tähele panna, kui Wirkuse õiget olu tahame tundma õppida: a) Tegewust ehk ajatarwitamist; see ei ole mitte Wirk, kes oma aega ja jõudu ei tarwita. b) Tegewuse wiisi; ka see pole mitte Wirk, kes ainult ajuti tööd teeb ja töö l korda ei pea. c) Tegewuse sihti; lõpeks ei ole ka see Wirk, kes ainult tähhjade, tähtsujeta asjadega ilmaaegu aega wiidab.
4. **Wahutus jarnasteft mõisteteft.** Teised sõnad, mis umbes jedasama asja tähendawad, on: usinus, tööarmastus, hoolsus, tiitsus. Wirkusel pole selle talitusega midagi ühist, mida ainult ajawitteks, igawuse peletamiseks ette wõetakse, ehk mille peotstarwe löbu on. Wirkust awaldawad hooljad kooliõppijad, põllumees, käsitöölaine, mehilane, sipelgas. Wirkuse wastand on laiskus; süisgi on aga ka laiskust, mis Wirkus näeb olewat.
5. **Wirk inimene.** Wirgale inimejele teeb kasulik tegewus rõõmu; ta ei jaa töötä elada. Ta ei armasta mitte ainult kohustatud tööd, waid otsib ka weel teisi töid, kui aeg ja jõud lubawad. Ta ei waata mitte aja pikkuse peale, mis tal ära kulub, waid töö headuse peale. Ta teeb rahulijelt tööd, tõiuse wara üles, tunneb päewa lühikeje olewat, ja aeg ei lähe tal kunagi igawaks.

61. Kergemeel.

1. **Sõnaseletus:** Kergemeel on sõnadeft kerge ja meel kofkuliidetud ja tähendab jeejugust halba hingeomadust, milles tähtjateft ja tõsistest asjadest hoolimata mööda minnakse.
2. **Selgitus:** Kergemeelne on jeejugune inimene, kes oma töö tagajärge mitte läbi ei kaalu.
3. **Lähem kirjeldus:** Kergemeelne mees ei mõtle minewiku ega tulewiku peale. Möödaläinud juhtumistest ei ole tema oma tegude juhtimiseks midagi õppinud ja oma filmapillise töö wilja jätab ta tähele panemata. Ta filma ees seisab ainult olewik; mõtteta ja kindla tahtmisjeta lasseb ta ennast oma tujudeft juhataada. Sellepärast kõneldakse: „See inimene ei mõtle asja järele, ta kocab nagu pime“ jne.

4. Lahutus jarnasteist mõisteteist: Sarnast mõtet awal-
davad ka: tuulepea, fergats, pealsifaudne inimene. Kergemeele
wastand on ettewaatus. Kergemeele hallikad on tähele panemata
olek, järelemõtlemata meel ja fiimalus.
5. Kergemeelne inimene. Kergemeelne on kahetjetaw inimene,
jest ta teeb enesele ja teistele kahju. Enesele: a) kaotab terwise,
waranduse, wast ka elu; b) ei leia mõistlikkude inimeste juurest
lugupidamist, usaldust; c) langeb ebawoorustesse; d) ei ole tal
tõijel tööl püüsidust ja ei saa misgi asjas täieliseks. Teistele:
a) teeb oma lohaka olekuga teistele muret ja pahandust; b) rikub
nende warandust; c) weab nad ebawoorustele ja ülekohtule;
d) haawab oma juttudega nende auu.

Sarnased ülesanded:

62. Maudus. 63. Õigus. 64. Jhuus.

65. Tee, uulits, tänaw, rada.

Kawa: Kõik neli kasuõna tähendawad ühte asja mitmel wiisil.

1. Tee on teataw ruum, milles mingi asi ühest kohast teije liigub.
On maa-, wee- ja õhuteesid. Kõneldakse mereteest Indiasse; kom-
pafs näitab laewameestele teed; rändawate lindude tee läheb joojale
maale; kalad rändawad wees teatud teed. Kindlal maal jünnib
lihtsam tee jelle läbi, et paljud iiksteije jälgil käiwad ja maa ta-
sajeks teewad. Veldakse: „Ruhu ja lähed, kui pole teed ees!“
Suurem oja teesid on kunstlikult tehtud, et kõiki takistusi kõrwale
jaata; seejugaesed on: maantee, kiwitee, raudtee.
2. Uulits on Wene keelest saadud sõna ja tähendab harilikult prü-
gitatud teed, mis linna majade wahelt läbi käib ja mille peal ka
hobusega sõita wõib.
3. Täna waks nimetatakse teed, mis küla wahelt läbi wiib ehk mis
põldude ja heinamaade wahel karja läbiajamiseks jäätakse. Tä-
nawal on kumbagil pool puust ehk kiwist aid ees, et kari kõrwale
ei läheks.
4. Rada on kitsas tee, mis jalakäijad kuhugile sisse tallanud; jelle-
pärast kutsutakse rada tihti ka jalgteeks.
5. Tee ja rada tarwitatakse ka pillnikult, kui nimelt mitte ruumi
peale ei mõtelda, waid ainult tahetakse waimu, mõtte sihti ja ees-
märki ära tähendada; näituseks elutee, jurmatee, taewatee.

Sarnased ülesanded:

66. Wiha, põlgdus, kättemaksmine.

67. Auutundmus, auuarmastus, auuhimu, auuahuus.

68. Süda, waim, hing, meel.

69. Käbi ei kuku kaugele kännust.

Kana:

1. Wanašõna seletus looduse walda tähele pannes (šõna seletus):
Känd on tüwi, millest midagi wälja kaswab; käbi on wili, mida tüwi kaswatab; mitte kaugele kuffuma tähendab jarnane olema: Wanašõna õpetab jeeaga, et wiljal needjamad omadused on, mis tüwil.
2. Piltlik tähendus:
Kuida wanemad ees, nõnda lapsed taga järele. Seda tõendawad: a) näitused ajalooft, b) näitused igapäewajest elust, c) mõistus, sest et eeskuju wägewalt mõjub ja lapsed wanematelt oma-
duši päriwad.
3. Wanašõna wõib õjalt tagasi liikata:
Ka erandid on wõimalikud: a) halba eeskuju wõiwad mitme-
juguised olud kahjutaks teha, b) wanemate halb eeskuju wõib las-
tele hirmutusjeks olla ja neid õigele teele jaata, c) pärastine aru-
jaamine kurjast toob mõnikord ümberpöörmist ja parandust.
4. Järeldus: Wanašõna tuleb ettevaatusega tarwitada. Ei tohita
mitte armuta kohut mõista, mitte tingimata umbusaldust awalbada.

Sarnased ülesanded:

70. Sun on jüidame mõdt.
71. Kuida külw, nõnda lõitus.
72. Pareml kaks kargamas, kui wiis wingumas.
73. Hunt unetab, mees mälestab.
74. Oma leib kõige magusam.
75. Üks kord pole ühtigi.

Wanašõna tagasilükkamise proow Cesti kirjandusest (M. S. Eifen „Walekulb“).

A. Keegi ei wõi salata, et meie rahwalmuse aidas mõnda kullatompu leidub, aga ammuigi pole kõik kuld, mis läigib. Üks wäga kahtlane wanašõna on: „Üks kord pole ühtigi.“

B. 1. See wanašõna on kilp, millega palju inimesi en-
did jüümõistnise ees püüawad kaitsta. Ta on mõõk, mille na-
jale nad endid paha tehes toetawad. Kuid see kilp pole wa-
sest walatud ega nahast walmistatud, waid koberust kujutud.
Selle mõõga teraw ots on ta kandja poole pööratud.

2. Tõsi on, maapealses elus arvatakse mõnikord esimest seaduse üleastumist kergema nuhtluse vääriliseks ehk jätta seadusi ilma nuhtlujeta. Aga seadusgi ei tunni ta esimest jüüd ialgi tühjaks, vaid lubab esimehe jüü eest ainult kergitust. Aga ära arva, et ja korra Jumala ette võid astuda wabandusega: ma tein jeda pattu esimest korda. Esimene kord ei tähenda midagi! Korra kõigest mõtivad Adam ja Gewa keeldud õuna, korra ainult maitsewad jeda ja — juba walitjes surm nagu kuningas nende üle. Üks kord ekhis Adam ja selle ühefordse patu pärast peab inimeste fugu aastatuhanded kannatama.

3. Napoleon mõitis suurema osa Euroopat ära. Korra tuli mees Wenemaalegi, siin aga läks ta õnnepäike looja. Kaotas korra lahingis võidu ja pidi häbige koju pögenema.

4. Juhani teenis 35 aastat ilma laitmata kroonut, korra unustas ja ekhis, aga lasti lahti. — Beremees unustas aida ukse korra õhtul lukku panemata. Ega üks kord ühtigi ei tee! Aga just sel õõjel tuli waras ja tühendas aida.

C. Veel mõiks mõnda sündmust üles lugeda, mis wana sõna „ega ühest korra midagi lugu pole“ päris naeruwääriliseks teewad. Ühefordsel teol on tihti wäga suured tagajärjed. Aastatuhandedgi ei wõi korra tehtud tegu tegemataks muuta.

Ükka järgmised nõuandmised tagasi:

76. Natuke waletada, natuke warastada, see on nii hea kui pool adramaad.

77. Kes huntide hulgas elab, peab nendega hulguma.

78. Mees, kes petab, narr, kes petta lasseb.

79. Tänaõida toimetusi

Ära wiska homse waru! (Kalewip. III. 722—723.)

Kawa:*)

1. Sisijehutus (*exordium*): Jüüja sõna, mida pealkirjaks oleme pannud, ütleb Kalewipoeg kallist ema õtjima minnes.

2. Seletus teiste sõnadega (*paraphrasis*): Kaunis jalm sijaldab alati meelespeetawa õpetuse: Ära jäta mitte edespidi seks ajaks talitada, mis jul täna teha on.

*) Seefugust findlat fabeffajaoilist fawa, mida siin tarvitame, futjutaffe hreiafs. Tema alustaja on Aphthonius Antiofiast, kes 300 a. enne Kristust elas.

3. Põhjendus ehk tõendus (*aetilogia s. causa*): a) fergemeelne kõheldus tööle rikub karakteri, nõrgestab tahtmise, harjutab wedelema, b) edasilükatud tööd rõhuwad kahewõrra, sest et igal päewal oma iffed on, mis wanale tööle juurde astuwad. c) Mõndagi tänast tööd ei jünni homme enam korda jaata, haigus ja mitmed muud olud wõiwad homme jeda mõimatumaks teha, mis täna küll oleks wõidud korda jaata. d) Wedelema jäänud tööde lõpetamine takistab teisi tarwilikka toimetusi, hooletus jünnitab uut hooletust. e) Edasilükatud tööd tehtakse pärast ajapuudusel enamiste pilla-palla, hoolsuseti, üle pea kaela, jellepärast lähewad nad nurja. g) Kõheldamine tööle kaswatab peremehe ehk tööandja umbusaldust.
4. Wastand (*contrarium*): Kõheldamise ja edasilükkamise wastand on korralik töö, mis head wilja kannab. Kelle jalg tatjutab, jelle juu matjutab.
5. Sarnased nähtused (*simile*) loomade ja taimede juures: Warejed ei jäta pesi mitte jünnikuuks ehitada. Wiljapuud ei hoia õitsemist mitte juweks ega jügitseks.
6. Näitused ajaloost, elust jne. (*exemplum*): Kuidas tarwilise tööd edasilükkamine juurt kahju wõib jaata, jeda näitawad meile tähendamise sõna wiieft rumalast neitist ja lugu „Kooli Lugemise raamatust“ „Paranda õigel ajal!“
7. Tunnistus (*testimonium*) kuuljate meeste poolt, rahwatarkest, pühakirja sõnad jne, mis pealkirja tõtt omalt poolt finnitawad: „Kõheldajal kuusi koormat, wiitjal wiisi wilekusta.“ „Walwage, sest teie ei tea mitte, mil tunnil Issand tuleb.“
8. Lõpp (*conclusio*) on kokkewõtte õpetuseks: Sellepärast tahame oma tööd kõik õigel ajal ära teha ja alati meeles pidada:

„Tahad tunnist tulu jaada,
 Õimekesta õngitseda,
 Ära wõta aega wiita,
 Rauemini kõheldada!“

80. Rääkimine on hõbe, waikimine kuld.

1. Sisjehutus. Pealt waadates näib jelles wanajõnas effitus olewat. Eks ole õmeti tark, wainustaw sõna rohkem wäärt, kui igaw, umbne waitolemine? Siisgi awaldab rahwatarkest jelles jõnas kuldawäärt tõtt.
2. Seletus teiste sõnadega. Rõnelemine on kallis anne ja juur kunst, mis inimesed kõrgeks peawad, aga weel juurem kunst on õigel ajal wait olla, riiklikka ja erainimeste saladusi mitte wälja ladvata, mitte jündmata märkusi teha ja enam töötada, kui täita jündetakse.
3. Põhjendus ehk tõendus. Saladuste teadaandmine waenlastele toob ifamaale hädaõhtu, jaadab ka ligemisele kahju. Arituse

mõjul kõneledes võime teifi kergesti haavata ja iseenejalegi kitsi-
kust sünnitada. Kui tihti ei pea paljud latrajad kahjatsema, et
asjata mõtte kulutajivad! Häid kõnemehi on vähe leida; nende
kõned antakse trüki ja loetakse teistele ette. Aga veel vähem on
neid, kes õigel ajal waikida, oma mõtteid hästi läbi kaaluda ja
neid ruttu teoks teha mõistavad. Inimesi, kes oma keelt taltsutada
võivad ja kellegile oma keelega kurvastust ega pahandust ei sünni-
tata, peetakse juurtest kõnelejatest veel kallimaks.

4. **W a s t a n d.** Kuulsam wana aja kõnemees Demosthenes waimus-
tas rahwast oma isamaaliste kõnedega ja äratas koguni waenlaste
imestust, ometi ei juutnud ta isamaad ärawõitmise eest kaitseada.
Aga waikiw Makedonia kuningas Philipp jõudis oma sihile ja
heitis Greekamaa oma alla.
5. **S a r n a s e d** nähtused. Wares waagub ise oma pesa üles,
funa waikse siili eluforterit naljalt kätte ei leita. Krölow wõrd-
leb lobisejat inimest tühja waadiga, mis tüminial üle kiwide sõi-
dab, aga waikiwat, tarka ja alandlikku inimest peab ta täie waadi
jarnajeks, kus kallis, lõhnaw marjawiin sees on.
6. **N ä i t u s** ajalooft, elust jne. Alalugu nimetab Dranieni Wil-
lemit auunimega Waikija. Kitja aruga Napoleon III. peeti terwes
maailmas kaua aega suureks targaks, sest et ta õigel ajal waikida
mõistis ja kellegile oma plaanid ei awaldanud. Ka kuulus
Wene riigimees Potemkin juhatas Europa politikat omal ajal
osawa waitolemise läbi.
7. **T u n n i s t u s.** Thema mõtet tunnistawad juur hull wanaõnu
õigeks. Olgu näitujeks: „Parem wett juhu wõtta ja wait olla,
kui tühja rääkida.“ — „Hullul sõnad huule peal, targal ham-
maste taga.“ — „Tark palju kuuleb, piisut räägib.“ Ja tark Salo-
mon ütleb: „Kus palju sõnu on, seal ei lõpe üleastmine; aga
kes oma huuli keelab rääkimast, see on mõistlik.“ (Sp. s. 10, 19).
8. **L õ p p.** Kui waikimine nõnda kaunis woorus on, siis walwagem
alati oma keelt ja ärgem tarwitagem kõnet kui jumalikku annet
mitte kurjasti.

Seleta hreia kawa järele:

81. Ühendus teeb tugewaks.
82. Kes teisele anku kaewab, see ise sisse langeb.
83. Käsi peseb kätt.
84. Kaks kõwa kiwi ei tee millasgi head jahu.

E. Harutused.

Täh. Harutuseks nimetame seesugust kirjatööd, milles aine võimalikult täielikult igast küljest läbi katsutakse, et see läbi õpetust pakkuda ja lugejat töö äratundmisele juhataada. Harutuse kirjutamine nõuab kirjatöö valmistajast iseiseisvat mõtlemist ja asja põhjalikku tundmist. Kuna ümberjutustus, kirjeldus ja kujutus enam asja välismist külge ja tema muudatusi näitab, püüab harutus muutmise sisetüü põhjusti avalikuks teha, seletada ja lõendada. Siin ei tarvitata kõige tööde tarbeks mitte ühte ja sedasama kindlaks tehtud kava, nagu seda mõistete ja wanasõnade seletuse juures näitajime, waid kirjatöö walmitaja peab jellesgi iseisewust awaldama ja wabalt aine loomu järele kawa arendama. Muudugi wõib ju ka mõisteid ja wanasõnu wabalt harutada. Harutuse aineks wõib üleüldise igat asja wõtta, sellepärast on tema hallikad nii mitmekesised, kui inimese mõtted.

85. Laiskuse põhjused.

(A.) Nagu woolas jõgi suurest hulgast vähematest jõgedest ja ojadest sünnib, nõnda tekivad inimeste head ja halwad omadused mitmesuguste olude mõjul, mis meile, pealsikaudselt waadates, üsna tähtsujeta näitawad olewat. Ka laiskusel on palju hallikaid, mida selgesti peame teadma, kui seda kardetawat wiga iseenele ehk teiste küljest tahame ära kaotada.

(B.) Mis on laiskuse põhjused? Need wõiwad sisetüüsed ja wälimised olla. (1. a) Laiskuse sisetüü põhjusti üles otsides leiame kõige pealt, et tihti niisugused inimesed tööd pelgawad, kellel pikaldane ja tuim iseloom. Seesugustel weniwastel inimestel on aega süüa, aega elada. Mis täna ei saa, seda saab homme. (b) Ka wõib mõni pikaldane, kurnaw haigus jelleks põhjust anda, et inimene, kellel wedelemine mitte loomuwiga pole, tööhimu ära kaotab ja oma tulewiku wastu tuimaks läheb. Palju tõntjust ja hoolimatust töötegemisel tuleb nimelt haiguste süüks panna, mis elujulgust ja tahtmist nõrgendawad. (c) Niisama mõjuwad mitmesuguste kirgliste himude orjatused, nagu liig joomine, liiderlik elu, kiimalus jne., ramestawalt töowõimu ja tööarmastuse peale ja harjutawad inimest tühjas nokutamises aega ära wiitma. (d) Veel jagedamini läheb inimene sellepärast laiskaks, et ta waewa põlgab ja pehmet, lodewat elu hakkab armastama ja oma liha hellitama. Seesugused wedeluse armastajad tahawad elu aina lõbutsemises ja maitsemises mööda jaata. (e) Laiskust kaswatawad ka walearwatused ja ekslikud põhjusedmõtted, mis tihti iseäranis nooresoo keskel töötegemise kohta tekivad. Arwatakse, inimene ei elawat mitte seks, et tööga ennaft piinata; tööor-

jasid olewat ilmas küllalt, kes rumalast peast oma kehailu ja terwist rikkawat. Parem olewat peenikest, hõlbust elu elada. Seefugused ekijad peawad tööd otsekohe häbiasjaks, mida nad oma tuttawate eest warjata püüawad. (f) Kui nüüd inimene lõpeks pika aja jookjul lonkimisega ära on harjunud, kui ta kunagi kasuliku töö magusust ja õnnistust pole maitsta saanud, kui keegi temale wedelemise kardetawaid tagajärgefid pole selgeks teinud, siis ei wõi imeks panna, et ta laisklemise wiga ära ei tunne ega seda maha ei jäta.

(2) Väiskade arm oleks wistist palju vähem, kui teifeks wedelemisele mitmed wälised mõjuwad põhjused omast kohast hoogu ei annaks. Siia hulka wõime kõige pealt teiste wedelate halba eeskjuju, wõõriti kaswatust ja nurjatumaid nõuandmisi arwata. (a) Et lonkurite keskel wirt laps kuu wurgaks ei wõi jääda, on koolipõllult küllalt tuttaw. (b) Palju Gesti wanemaid, kes ise wiletsalt päewast päewa elawad ja endid kümne küüne waral toidawad, ei arwa mitte tarwiliseks oma lastele tööarmastust õpetada, neid lastekohasele tegewusele harjutada. Nende ülem igatsus on see, et lapsed jaks elusse jaamad. Ja kui kellegil juba jaks põli on, siis ei pruukiwat ta niifuguste inimeste arust muud teha, kui seisto, süüa ja magada. (c) Siit näeme, kuidas kodumaa kõrgemate seisuste pehme, mureta ja tööta elu alamatele halba eeskjuju on annud.

Keegi ei wõi jadata, et kõrge seisus ja juur sissetulek, mille juures isiklikult ei pruugi waewa näha, laiskust kaswatab. Mureta elu, töö pelgamine ongi meie kõrgemad seisused lõdwaaks ja eluwõimetuks teinud. „Palju juurtsugu herrasid ei tee päewa otja muud, kui silitawad habet ja paitawad kõhtu. Kuidas aega jaoks ära wiita, see on nende ainus mure. Mida kõrgemal kohal inimene seisab, seda rohkem pannakse teda tähele, seda kergemini nähtakse ka tema laiskust. Seepärast peaksiwad ülema seisuse inimesed ennast iseäranis laiskuse pärast häbenema. Ma ei ütlen mitte, et nemad kindma ehk puid peaksiwad raiuma, aga ma ütlen, et nemad Jumala auuks ja ligimehe kasuks midagi peaksiwad tegema.“ (S. Kerg).

(d) Du weelgi teifi wäliseid põhjusi, mis wedelemist edendawad. „Miks ja nii ruttu heina niidad, mis ja ennast tapad!“ ütlen naabri naene meie usinale tüdrukule ja warsti peame teenija wedelemise pärast lahti lastma. (e) Kui inime-

jel kõik jeniſed ettemõtted iſeeneſe wõi teiſte juuri pärast ehk lihtſalt õnnetuſe läbi nurja on läinud, siis kaob tal töördõm ja julgus uueſti peale hakata, ta ſattub kergeſti nokutajate hulka. (f) Samal wiisil wõib wirgast inimeſelt warſti lonkija ſaada, kui tal mahti pole kohta ega ametit leida, kus ta oma tööſawuſt wõiks tarwitada, ehk kui tal ettemõtteks tarwiline kapital puudub. (g) Lõpetaks wõib ka kuum kliima inimeſe lõd- waks ja laifaks teha. Eõunamaa elanikud, kellele loodus wä- heſe waewa eeft rohkel käel kaunid andeid julle puiſtab, ei wõi endid wirtuſe pooleſt ſugugi põhjapoolſete rahwaſtega kõrwmu ſeadida, kes raſketes oludes igapäewalt leiba peamad pool wäega maalt wälja ſaatma. Suba itallafelgi on palenijeks *dolce farniente* — magus laifkuſ. (h) Kes wõiks weel kõiki neid põhjuſi nimetada, mis juhtumife wiisil inimeſe ſeiſmifele juhatawad? Üks wabandab ennalt wäheſe tööpalgaga, teine liigſe kehapaſjuſega, kolmas finnitab, et raſke kehatoõ tema ſe- niſe eluwiiſiga ſugugi kokku ei käi ehk midagi muud ſelle ſar- naſt.

(C.) Laifkuſe põhjuſed ſeiſawad, nagu nägime, wäga mit- meſugufes oludes. Häbifitawalt laifkuſe waſt ei ſaada midu lahti, kui peame tema ükſikud hallikad üles otſima ja kinni ſul- guma.

86. Maaelu walguſe- ja warjutüljed.

A. Maaelu head küljed:

1. Terwiſe pooleſt.
2. kõlbluſe olud.
3. wäikeſed kulud.

B. Maaelu halwad küljed:

1. haridufe ſaamife pooleſt.
2. wäike teeniſtus.
3. ükſindus.

87. Miſpärast tuleb wiljapuude iſtutamifit tingimata ſoo- witada?

A. Eiſſejuhatuſeks ſureja iſa ſõnad poegadele: „Ma olen wa- randufe aida ärapeitnud, kaewake ſee ſealt üles!“

B. Wiljapuude iſtutamife põhjuſed:

1. Mineline tulu.
2. Flu ja lõbu.

3. Kohtaja mõju terwiseolude peale:

- a) puhas õhk;
- b) head toiduained wahelduseks;
- c) kojutaw töö.

C. Kohtaja tähtsus majapidamises üleüldse.

88. Õigem tee jõukusele.

A. Soow jõukaks saada on loomulik. Jõukus awab tee haridusele ja paremale elujärjele. On palju teesid, mis rikkusele wiivad, kuid kõik ei ole mitte õiged ega auusad.

B. Jõukusele jõutakse õigemalt:

1. wirkuse,	4. õigluse,
2. korrapidamise,	5. leplikku meele ja
3. ettevaatuse,	6. kofkuhoidmise läbi.

C. See tee wiib küll aegamööda sihile, aga ta on kindel ja ei rõõwi inimese südame rahu.

89. Kannatus wäärab kõik ära.

1. Sõnaseletus: Kannatus tähendab järelejätmata püüet tööd dieti ära teha; wäärama tähendab ära wõitma, takistusi teelt kõrvaldada jaatma. Sellest selgub, et järelejätmata tööd, mis kannatusega ja wastupidamisega ette wõetakse, asja õigele lõpule wiib.

2. Wanasõna teeb kolm arwamist tühjaks:

a) Mõned mõtlewad, et nende töö jellepärast korda ei lähe, et neil anded, raha ja abimehed puuduvad ja et kurjad inimesed nende etteõtted nurja ajawad. Wanasõna seletab asja teisiti: Waja on kannatlikult tööd teha.

b) Teised peawad tööd igawaks, raskeks, alandawaks, mis nagu needimiseks inimese joole peale pandud, mis orja isandast lahutab ja orjalikka omandusi nõuab. Wanasõna astub sellele mõttele otse wastu ja joowitab nimelt kannatust.

c) Veel arwawad mõned, et nemad wäikeste tühje asju küll wõiksid ära toimetada, kuna tähtsamad tööd, mille kallale iga jurelik ei tohi ajuda, suuremat jõudu tarwitawad. Wanasõna finnitab: Rõike wäärab kannatus. Seda näitawad meie ka Demosthenese ja Lomonosjowi elulood.

3. Kannatuse kasu: a) Kannatlik töö hoiab jõuu kofku ja teeb ta kaherõdiseks. b) Kannatus ei jäta nurjaminekse järele tööd mitte pooleli, waid otse uusi, paremaid abinõusid. c) Takistuste pühimata ärawõitmisel kasvab ettevaatus ja mõistus, nõnda et nurjaminekutgi oma kasuks wõib tarwitada. d) Kannatus õpetab korda pidama, teeb järjekindlaks.

90. Mis ajab inimest tõtt jalgama?

- A. Inimeste arm, kes igal ajal tõele truuks jäävad, ei ole juur. Selleks läheb kindlat meelt ja armastust tõe, õigluse vastu tarvis.
- B. Mis ajab inimest tõtt jalgama?
1. Teadmata ja tahtmata ebatõde rääkimisel on põhjusteks:
    - a. elav mõttefujutus („hobuse juurune kirp“)
    - b. pealiskaudne sündmuiste ja kõnede tähelepanemine;
    - c. selle unustamine, mis tõepoolest kuuldi ja nähti;
    - d. kergemeelne usaldus kuulujuttude vastu ja arvustuste puudus.
  2. Meelega waletamisel võivad põhjusteks olla:
    - a. kajupüüdmise: aa) hädawale kitsikusest peajemiseks, nuhtluse alt wabastujeks; bb) maije, ainelise kahju tagaajamine kauplemise juures, kohtu ees; häbemata kerjajad, kellel elamiseks warandust on; sülelaskujad, libaskid, kes omakasu pärast teisi juu jisse kiidawad;
    - b. nõrk iseloom; ei taheta teisele kahju teha, jellepärast antakse halvale teendriale, kõhnale jõbrale kiitew tunnistus, et ta koha peale jaaks;
    - c. edemus; tahetakse hiilgata, imestust, tähelepanemist äratada, töötakse rohkem, kui täita suudetakse.
    - d. Seltskonnas hea tooni pärast; et jutulõng seltskonnas ei katkeks, walitakse kõlbmata jutuwained: keelepeksmine, laimamine jne,
    - e. wiha, waen ja kättemaksimine ajawad ebatõtt kõnelema;
    - f. maailma waade, mis hea ja kurja wahel enam wahet ei tee, waid jeda finnitab, mis ta tulusa arwab olevat; realpolitika.
- C. Põhjusti, mis inimest tõtt jalgama ajawad, on väga mitmesuguseid; mõnda neist võiks enam, mõnda vähem wabandada, juuremat hulka ei saa aga kuidagi wabandada. Wale jääb alati alatuks, ehitatagu teda mis tahes hiljudega.

91. Abinõud unustuse vastu.

- A. Tihti tõstetakse kaebdust laste ja täisealiste unustamise üle, sest et sellest palju halbtusi wälja kaswab. Seega oleme kohustatud unustuse vastu wõitlema.
- B. Abinõud unustuse vastu on kahesugused:
- a. Alati tarwitatawad abinõud:
    1. Meelespidamise harjutus: a) pahaõppimise teel, b) mõjude

eest hoidmine, mis meelespidamist nõrgastavad (fired, rohud, liiderlik elu).

2. Pea tõsijest oma eesmärgi filmas ja mõtle see peale, kui suur tähtsus teadusel sinu tulevase õnne kohta on! Kerge-meel on nooresool juurem järelemõtlemise talistaja.
3. Pane meelespeetavaid asju juure hoolega tähele, katju kuulnud asja täiesti omandada!
4. Seo uuesti õpitavaid asju tuttavate asjadega!
5. Korda jägedasti, jest kordamine on tarkuse ema.

b. Mjuti tarvitavad abinõud:

1. Üleskirjutus ehk lühikejed märgused tööraamatusje.
2. Kunstlikud meelespidamise abinõud, mis mnemonika soovitatav. (Mäit. Mj= jun= je= no).
3. Soia unustusel tihja wabanduse eest; wea äratundmine on esimene samm paranemisele.

C. Kui jeda meelde tuletame, kui väga juureks palju inimesi oma meelespidamise võimu jarnaste abinõude waral on kaswatada juutnud, ja et noorus just see aeg on, mil meelespidamist ruttu ja kergesti wõib finnitada, siis ei ole wist kellegil põhjust meie unustuse wea pärast nuriseda.

92. Mis on haridus?

A. Sõna „haridus“ tarwitatakse igapäewases kõnes väga tihti, aga paljud mõistavad tema tähendust pealsifaudfelt. Hariduseks nimetatakse jägedasti wälimist wõõpa, peenikefi kätteharjutatud kombeid, kaunist jutuosawust. Kuid haridusel on weel palju laiem tähendus.

B. Mis on tõsine haridus?

1. Haridus tuleb sõnast „harima“ see on musta, korratumat asja kasima. Piltlikus mõttes tähendab see inimese keha- ja waimujõuudused jündsal wiisil juhatama, harjutama, kaswatama, täiendama.
2. Tõige haridus peab nii hästi wälimist kui ka sifemist inimest kofukõlawalt täiuse poole juhtima, seega mitmekõilgne olema.

a) Wälimine haridus: aa) puhutus, bb) kord, cc) jõuuharjutus, dd) osawus liigutustes ja töö juures, ee) head kombed, kindel ülesastumine.

b) Sifemine haridus:

aa) tundmuseharidus (kunsti- ja maitseharidus, ilutund-

nuus, sündisujeturune ehk takt, arusaamine looduseilust jne.)

bb) mõistuseharidus tubli kooliõpetuse teel; waimliku silmaringi laiendamine teadustes; mõtlemise ja meelespidamise võimu kasvatamine.

cc) jüdameharidus ehk tahtmise kaswatus; õiglus, auusus, laiskus, lugupidamine mõerast haridusest ja usust. Rõige juuremat, peenikeselt lihwitud õpetatud meest ei mõiks haritud inimeseks pidada, kui ta moraalilikult hukas oleks.

3. Haritud inimene ei ole mitte see, kellele suured waimuanded antud; haritud on see, kes oma waimuandeid targasti ja õigesti tarwitab, oma wead ära tunneb ja tõemeelses edasi püüab.

C. Sõnal „haridus“ on wäga sügaw ja laialine tähendus. Seda sõna tuleks ettevaatlikult tarwitada.

93. Karstuse wäärtus.

A. Karstus ehk fainus on fainis woorus, mis inimesele rõõmu ja õnne walmistab ja tulu toob. See saab meile isearanis selgeks, kui joomise tagajärgeid tähele paneme.

B. Joowastawate jookide tarwitamine jaadab:

1. ihulikult ja waralikult

a) waejusesse, b) pödemijesse, c) põlgduse alla ja häbisje, d) wäsimusesse ja halwasse tujusse;

2. waimu ja kõlbluse poolest

a) tuimusesse waeste ja hädaliste wastu,

b) jüdamel alatusesse;

c) rasketesse pattudesse: liiderlik elu, tülid, tapelused, wargused, petmised, tapmised jne.

d) waimlikusse pärisorjusesse. Joimine saab tõbeks, fireks, mis inimese üle walitseb.

e) raskemeelusesse ja meeleäraheitmisesse. Rombeta, kõlbmata teod rõhuwad hinge. Joodiku ots on enneagne surm.

3. Tagajärjed tulewase elukohta. Joodikud ja pillajad on Kristuse risti waenlased; ei pea mitte Jumala riiki pärima.

C. „Olagem auusasti kui päewa ajal“ jne. (Room. 13, 13).

94. Ülemaks kui hõbewara, Kallimaks kui kullakoormad

Tuleb tarkus tunnistada. (Kalewip. XVI. 1079—1081).

A. Suurem hulk inimesi ajab raha ja wara taga, aga ei mõtlegi, et inimene ka waimule peab rikkust korjama. Raha

on muudugi kaunis asi; ta võib elu fergitada, lõbudusi mu-
retfeda, mille peale waene mõteldagi ei tohi.

B. Kõige ülem rikkus

1. ei ole mitte ainealine varandus; jest

- a) ta võib kaduda, kui õnnetused tulevad!
- b) teda ei ole meie tihti mitte ise teeninud, vaid pärimus, ta ei sünnita meile mitte nii palju röömu kui ise teenitud wa-
randused, nagu teadus, kõlblus, lugupidamine jne.
- c) wara on tihti auutumal wiisil saadud; ja mis sel wiisil
omandatakse, ei wõi tõsine rikkus olla. Seesugust inimest
auustatakse küll väljaspidi, aga südames põlatakse.

2. Tarkus on ülem maapealne varandus, jest

- a) tarkust saadakse iseenda hoolsa püüdmise teel, sellepärast
walmistab ta puhtamat röömu;
- b) wäginälg ja õnnetused ei häwita teda. (*Omnia mea
mecum porto!*)
- c) Tarkus annab ka waejele ülespidamist. Ta on tajuks rik-
kuste ajemele, tema abil wõib koguni rikkust nõutada.
- d) Tarkust ei wõi alati nii kurjasti pruukida, kui raha ja
wara.
- e) Tarkus kaunistab elu: aa) targal on kergem tööd teha,
bb) ei lähe aeg igawaks, cc) tarkus walmistab kaunimaid
rõõmujaid, dd) wõidab lugupidamist teiste ees.

C. Tahad ja tõsist rikkust maa peal nõuda, siis püüa omale
hoolega teadusi koguda ja waimu harida!

95. Mis on terwihoidmiseks waja tähele panna?

A. Suur hulk haigusi ja põdemisi on meie oma süü, jest et
terwifest wäha lugu peame. Parema on haigeksjäämist eemal
hoida, kui haigust parandada.

B. Mis on terwihoidmiseks waja tähele panna?

I. Keharawitus wäljaspoolt.

- a) korralik nahapuhastus ja karastus;
- b) filmade hoidmine mustusest, tolmusest õhust, kauakestwast ligi-
dalt waatamisest, liig tumedast ja liig heledast walgujest.
- c) juuksele teeb kahju liig jõe peawari;
- d) hambad kaswawad wiltu, kui wanu piimahambaid uute eest
aegjasti ära ei koristata; puhastus harjaga; kahjulik on kõ-

wade, asjade närimine, rutuline ja järsk külm ja kuumus.

- e) Käsa tuleb pärast pesemist täiesti kuivaks õeruda;
- f) jalgu jägedasti pesta;
- g) riided aastaaja järele kanda;
- h) külmetamise eest hoida;
- i) mitte märja maa peal magada.

II. Keharawitus seestpoolt:

Inimene ei ela mitte sellest, mis ta sööb, vaid sellest, mis ta kõht ära seedib. Sellepärast on ülespidamiseks vaja:

- a) Toidetawad jõögid.
- b) Sööfide waheldus.
- c) Mitte palju ja mitte ruttu süüa.
- d) Söögi wahel mitte külm jooki juua, iseäranis mitte raswaste jõökide järele.
- e) liha mitte toorelt süüa (tangusliha, paelusid);
- f) kühwtide eest ennast hoida, ka alkohol on kühwt;
- g) kraawidest ja lompidest mitte juua;
- h) puhas õhk on niisama tarwilik kui terve toit; puhas õhk on ainult puhtas toas.

III. Paras töö ja paras puhkus.

Töö rõõmustab, uni karastab. Kes magab, see sööb. Tööde waheldamine, meelelahutus. Hea südametunnistus.

Sarnased ülesanded:

- 96. Kes on wacne?
- 97. Saagem ise paremaks, siis paraneb ka maailm.
- 98. Mis tuleb noorelmehel elukutse walimise juures tähele panna?
- 99. Kessee tallab tolmuft pahmast,
Si wõi jääda puhtaks tahmast. (A. Grenzstein).
- 100. Misjugsed tagajärjed on Kalewipoja magamisel?

F. Karakteri kirjeldused.

Täh. Karakteri kirjelduseks sõna fitšamas ja tõsises mõttes kutsune inimese fitšemiste omaduste kujutamist. Karakteristika on fitšemise inimese näokuju. Harilikult puudutatakse ka wälimist külge, nii kaugelt kui see isedraalifelt silma paistab. Mined leiame siin inimese tegudest, sõnadest, liigutustest ja harjunud wiisidest, mis läbi ta oma igapäises elus, ametitöhuuste täitmisel, läbikäimises jne. häid ja halbu südamomadusi awaldab. Seesugused küpsema nooresoo jaoks määratud firjatööd nõuawad suurt inimeste südametundmist, nende tegude tähelepanemist ja salajamate mõtete ülesuurimist. Ta on küll keeruline töö, aga ettevalmistuseks elu wastu läheb sedagi hädasti tarwis. Karakteripildis ei tarwitata mitte palju sõnu, nagu kirjelduse juures, waid kujutatakse lühidalt ja trehnewalt.

101. Wahuri karakter G. Bornhöhe jutus „Tasuja.“

Karakteri kirjelduse proow Gesti kaunis kirjandusest.

Kawa: I. Wahuri wälimus.

II. Wahuri fitšemised omadused.

1. Laiskus. 2. Wahmus hädaohus. 3. Wabaduse armastus. 4. Tugewus. 5. Õrnus naese wastu. 6. Umbujaldus.

Wahur, piiskopi pärisori, on pika kaswuga, priiste mees, kelle määratumates liikmetes niisama palju raudset jõuudu, kui tinaft laiskust elas. Ta oli niisama tugew ja niisama laisk kui karu. Aga ta nahk oli õrnem kui karul, ja need lõpmata hoobid, mida ta laiskuse eest alati sai, tüütasiwad ta wiimaks nõnda ära, et ta jalad alla wõttis ja metja pakku jooksis.

Õrja metjas üles leides ja läbi wemmeldades, juhtus piiskopp karuga kokku. Wahur ei tunne karu ees hirmu, sest „parem on kistja küüntes, kui nihleja piitja all lõppeda.“ Surma hirmus palub piiskopp Wahurilt abi karu wastu ja töötab orjale wandega wabadust, kui see teda kistja metjalise käest ära peastaks. Wahur haarab karu kõrist kinni ja wajutab temale terawa jahinoa rindu. Wahurile, kes wabadust üle kõige armastab, on kistja looma weri priiuse taime tärkama pannud. Piiskopp tegi pärisorja priiks ja kinkis temale tüki maad ja metja päriseks. Tugew Wahur ehitas metja sisse majakese, oli aga liiga laisk, et põldu harima hakata. Ta kuusis metjas ümber ja toitis ennast jahisaagist. Tema kõige juurem lust oli kistjaid elajaid kaotada. Tugewus tegi teda kuulsaks, ta nimi ja teod elasiwad kaua sada kord juurendatud näol rahwa seas. Räägiti, kuidas ta terve hundifarja, mis kibedal külmal

ajal ta kallale kippunud, palja käega ära kägistanud, kuidas ta metsähärja, karu, hundi ja metskuldi finni püüdnud ja imetalt-saks teinud, kuidas ta kuused juurtega maast wälja kiskunud, juured ja ladwad maha murdnud ja enesele tüwidest maja ehitanud. Neid juttusi kuulates järeliwad poiste filmad elawamalt, langes meeste rõhutud selg weel enam küüru ja mahapöördud julasepilg näitas ütlemat: „See oli tema. Meie seda ei wõi . . . peame kannatama . . .“

Maese wastu on Wahur õrn; ta hellitas naist, kuid julase lajeb ta tüki maad põlluks teha ja ise elab metjalistele hirmuks.

Poega, kes jõnu poolest temast nõdrem, õpetab Wahur surres: „Sinul on teraw pea, ehk teed ja kawaluslega, mis mina kangusega. Waata ette, warja kergesti saadud wabadust — ta on magusam kui mesi, aga ka julawam kui mesi: enne kui sa aru saad, sulab ta su keele alt, ja sa imed orjahigi. Tee kõrge aid meie maja ümber, osta omale enam julaseid, hari maad ja tee ennast jõukaks. Ära tee isandatega palju tegemist, põlga nende segast usku, palu Taewataati . . .“

102. Tõnu Konrad. (Karakteri kirjeldus S. Kõrwi jutust „Kindel eesmärk“).

Tõnu Konrad kandis oma elulugu oma näo peal. Keefmise kashwuga tugew mees. Rahulik, aga siisgi mitte ilma jütuta. Tema käis liht riides, ja nägi oma jämedas kuuces ennem nagu talupoeg wälja kui peenikene herra, kellel sajad tuhanded ja pärast ka miljon waraks oli. Tema ei olnud siisgi mitte mees, kes oma sugu salgasa. Kui tarwis tuli, tähendas ta kõwa sõnaga, et ta Gesti talupoja poost waene laps oli, keda kord üks parun nagu teelt oli leidnud ja omaks käsiriistaks kashwatada tahtnud. Rii kuidas ta ennast sealt olla wälja rabeleunud, nõnda saawat ta ka Riia linnas iga mehega walmis. Nagu öeldud, oli Tõnu kujus kõige pealt Gesti talupoeg, siis alles ilmus ka ehitusemeister, kes palju aastaid linnas ja haritud rahwa seas elanud ja ka mõnda, mis elule tarwis, raamatuteft õppinud. Temast nähti meest, kes nagu praegu sõjast oleks tulnud ja lahingi wõitnud, sest tema oli piiskuga, dieti öelda, ei miskiga alganud ja iseeneje kätega enesele teed teinud.

Kui suur oli tema warandus? Keegi muu seda ei teadnud, kui tema ise üksi. Wanaduses sai ta jutukamaks ja ar-

mastas ka wahel oma seisukorra üle rääkida. Oli tal üks maksmine, siis ei teinud ta oma kappi mitte lahti, enne kui ta ust enese taga kõwasti lukku ei olnud pannud ja kiirel pilgul kambris ümber waadanud, kas ta ka tõesti üksi oli. Tema ei uskunud oma koeragi.

Tõnu Konradi aau ja nimi oli wigata. Tema ei olnud ialgi oma sõna truudust murdnud, ei olnud kellegile rubla ehk kopika eest meelega ülekohut teinud. Tema täitis oma kohuseid teiste wastu piinliku hoolega ja karwa pealt. Tema oli selle peale uhke, et ta ialgi waletanud ei olnud, aga ta ei arwanud ialgi enese kohuseks teistele nende filmi lahti teha, kui nende eksitused temale kasuks tuliwad. Tema pidas elu nagu sõjaks ja arwas sõjakawalust niisuguseks abinõuks, mis lubatud on, — muud kui enese wastu ei lasknud ta seda mitte teistel tarwitada ja jai õige kurjaks, kui temale jellesama mõõduga kätte tasuti.

Ehk ta küll kõik asjad südame taga pidas, oli ta siiski palju otsekohesem, kui temast arwati. Kui temale mingifugune õnnetus oli juhtunud, siis oli nagu iseenesest mõista, et kõik tema eest põlastasiwad. Teiste õnnetuse juures aga ei kaebanud Tõnu sõnakestgi. Ta ei tahtnud midagi filmakirjaks teha. See ei olnud nagu tema asigi, paljalt sõnadega kahetseda, aga ilma et hädaline teadisgi, muretšes Tõnu temale kõrwalisel teel niisugust abi ja toetamist, et kahjukandja uues töös ja tegewuses wanast kitsikusest wälja peasis. Aga sarnast kulu ei tahtnud Tõnu ialgi otsekohese enese peale wõtta. Tema sõna oli: Sga mees rabelegu ise kitsikusest wälja.

See kardetaw Tõnu oli raudse terwisega, mis palju uinumist ei nõudnud. Uneta öödel laskis ta oma päewased tegemised ja asjatalitused waimu silma eest mööda käija ja pani igale mehele tema pauna selga. Sellepärast kartsiwad käsuaused tema mõtteid, mis tal wahel õõsel ju ette arakaalutud oliwad. Ka ei olnud ta pahade asjade laituses naljalt tagasihoidlik. Sealt ep mõnegi wiha Tõnu üle ilmus.

103. Uibu Hans. (Karakterit kirjeldus A. Kiwi jutustustest „Meie murult“).

Uibu Hans oli jõukas taluperemees. Wanasti olla ta mõisa kubjas olnud ja ses ametis „süle ja seljaga“ — nagu rahwas ütleb — raha kogunud. Hiljem oli ta Aruse küla

lähedalt koha ostnud. Teati rääkida, et Hansul koht kiinni olla maffetud, ja peale selle seista tal raha linnas ka. Rõdige oma rikkuse juures elas aga Hans vanas poollagunenud suitjutares, ije ta kandis alati wanu, mitmele korrale paigatud riideid; isegi kirikus käis ta poolpeetud ülikonnas. Ühtegi ehte wõi ajawiite asja tema majast polnud leida. Peale piibli, palwe- ja lauluraamatu tal ühtegi raamatut polnud: isegi tähtraamatu ei olnud tal enamalt iga aasta olnud; sellest siis tuli, et Hans kord lue-aasta wõi Nääripäewa hommikul puukoormaga mõisa läinud. Nii wiisa oli Hans wäljaandmisega. Sissetulekut oli aga wanamehel küllalt: hulga kartulid ja wilja wedas ta iga aasta wiinawabrikutesse, müüis loomi, talwel wedas wedusid. Aga kõik raha, mis ta sai, läks seisu.

Raha oli Hansu paleus. Alati oli tal mõttes summa walmis, mis selle ehk selle ajani kofku pidi saama pandud. Sai Hans mõeldawa summa kofku, tundis ta suurt igatjust ikka rõhkem weel korjata, teadmata, kelle jaoks. Teadmine, et Hansul enesel korjatud rahast küll käib ja pojalegi jest üle-määra ulatab, ei sunnitud Hansu rahaahniitsemist waigistada; ta oli kord harjunud ihnufalt elama, ja see oli ta weresse nagu finnitatud, et ta muud moodi enam elada ei osanud ega wõinudgi. Sellest ihnufusest siis ka tuli, et Hans kellegile kopikat ei ohwerdanud, kedagi ei aidanud, kellegile ei laenanud ega heategewateks otstarbedeks andeid ei andnud; isegi kõhutäit süüa oli tal wõerale inimesele kahju anda.

Dma rikkust ja kraami warjas Hans kõwasti. Kellegile ta oma aita ega lauta jeeft ei näidanud, ofalt ebausust, ofalt kurja käe kartusel. Ta teadis, et küllarahwas tema rikkust tundis, sellepärast arwas ta iga üleaedse filmast soowi tunda wõima, tema warandust, ükskõik mil kombel, omandada. Sellepärast püüdis ta alalise tõendamise läbi, et tema kehw olla, rahwa arwanist ümber liikata. Igal böjel prõmmis tal ahela otšas juur, kole tige koer, keda ta ise wäga wiletjalt toitits.

104. Misjngused karakteri-omadused paistawad meile luge-mise tüki „Erund sõbrad“ tegelastest filma? (Sakobson I j. № 146.)

I. Peategelane Mõõrus.

1) paneb oma elu kaalu peale, et maad tigesta tiranni Dioniji alt wabastada;

- 2) ehk küll mäsaja, jüisgi awalik ja otjekohene wastane, kellel õrnad inimlikud tundmused, kes hirmuwalitsejalt päewa armuaegagi usaldab paluda;
- 3) Mõõruse meeleanujus, sõnapidamine ja truudus ei kõigu, kui neid ka raske proowi peale pannakse: a) wiisikaliste, b) moraaliliste taktistuste läbi.
- 4) Palwega ja wäega, jumalate ja enda abiga püüab ta antud sõna pidada.

II. Mõõruse sõber:

- 1) awaldab juurt usaldust, kui ta sõnalaujumata Mõõruse palwet täidab ja pandiks läheb;
- 2) ootab kannatuslega sõbra tagasitulekut.

III. Kuningas on:

- 1) tige, werejänuline hirmuwalitseja, kes usaldusest, sõprusest ja armastusest lugu ei pea ja ainult pilkamisega käemehe Mõõruse asemele astuda laheb;
- 2) kes Mõõruse wiibimisel sõbrale armu ei anna, waid wihti sõprust, truudust häbiks tahab teha;
- 3) jüisgi laheb ta ennaft ümber pöördma, kui näeb, et sõprus mitte tühi sõna pole.

105. Mere-niglasel karakter.

- A. Ballada „Mere-niglas,“ mida G. R. Jakobson Schilleri järele tõlkinud, annab meile keskaja rüütlite olust elawa pildi. Rüütliseisuse peakohused oliwad: ei hirmu ega kasu pärast ennaft alandada lasta, wahwust üles näidata, iseenda wäärtust ära tunda, teiste wastu lugupidamist awaldada, oma õigusi kaitsema, häbistust kätte tasuda, sõna pidada, walet, jalalikku meelt, äraandmist põlata, jumalakartlik olla ja naesterahwast auustada ning kaitsema.
- B. Muinasjutu järele paneb Sitsilia kuningas oma rüütlite wahwuse koleda mängu läbi proowi peale, kätseb neid Messina merekitsuses keerlewaft wirust (kariibduuseft) fuldkarikat wälja tuua. Kuid rüütlid ega kannupoisid ei awalda tarwilist wahwust; nähtawasti on rahwajutt sel ajal sündinud, mil rüütliseisus juba langema hakkas. Minult kuninga niglas (tuuker) — rahwajutu järele oli ta nimi Nikolaus Fisch (Kala), — ilmutab:

1. häid rüütli omadusi:

- a. anupakkumist rüütlite ees, sest ta ei tungi neile mitte ette, waid ilmub alles kolmandal kutjel;

- b. imekspanemise väärt wahwust julgustükki ette wõttes;
 c. jumalafartust palwes,
 d. lugupidamist õrnasoo vastu, sest teise üleskutse täitmata jätmisega oleks ta kuninga tüdart halvaks pidanud.
2. Jumala kuusamist hirmust julgustükki weel kardetawamal wiisil korrates, kuna ta ju esimese katsumise järele kinnitab: „Argu inime mõistuse palgel“ jne.
3. Kuninga töötus oli kannupoisi meeled wangi wõtnud, tundmused oliwad mõistuse wääranud. Seejugune olek on alati kardetaw.
- C. Järeldus oli hulljulge ja koleda mängu lõpp, milles keskajaline kuningas, rüütlid ja niglas ise süüdlased oliwad.

106. Tegelaste karakterid laulus „Pitne“ (S. Bergmann, „Eaulud“ I. 188).

- A. Eaulu peamõte: Inimene mõtleb, Jumal juhatab. Eaulu süsu on see, et neljas tegelases nelja eluea iseloomusid kujutatakse.
- B. Neli tegelast.
1. **Eapje** rõõm ja püüded on mäng, lilled, hüppamine aafadel, mägedel, orgudes. Muret ta ei tunne.
  2. **Ema** on igapidi naene, armastab ehteid, wälimist meeldimist; küll tunneb ta elumuret, kuid see pole ta südanst weel mitte elurõõmude vastu kahestanud. Ta rõõmustab homsest pidust.
  4. **Wanaema** keedab, koob ja harib aeda. Töö ise ja töö juures kõneldud sõnad ilmutawad wanaema karakterit. Elulõbudus, wabadus ja lust on kadunud, wanaemal ei ole kunagi pühapäewa. Minult tulustatel asjadel on ta filmis weel wäärtus.
  4. **Esiema** istub ahju taga, ootab arsti; see on rangaea tunnismärk. Elu waewadest ja waludest küüra kistud, waatab tema hana poole, ei wõta enam osa lõbust ega tööst, tema ainus igatsus on rahu.
- C. Seda tõi neile kõigile igawene pühapäew.

107. Tedretütar Linda. (Kalewipoeg I—III. lugu).

- A. Teder on nii tuntud lind Gestis, enam tuntud ja armastatud, kui waewalt teine. Tahtis laulik midagi ilusat, õrna, ühel hoozil aga ka õrnusega ühendatud wäledust ja tugewust ilmutada, mis sündis jelleks ennemalt, kui tedretütar!

B. Linda kuju Kalewipojas.

1. Nii ilus, file, kaunis, ilma kōdistawa wārwi-iluta ja edewi-jeta kui teder, oli eestlase aateline neiu-kuju.
  2. Aga ka jõud ja wäledus ning osawus on selle linnu sees õrnusega imelisel wiisil ühendatud. Seda kujutatakse eeposes mitmel korral, wiimati weel selle peale tähendades, et ta kergesti kaaja kõrwale jaani hüppab.
  3. Linda on oma jalal seiwaw, kindel, jaadab mitmed kofilased kogu tagasi, keda temale ema ja jugulased soowinud.
  4. Kui abikaas on Linda töökas, wirk. Wanumata truu on ta oma mehele, isegi lesepõlwes; kui ta jõud tuuslarile enam ei juuda wastu panna, siis muudab Uku ta kowijsambaks.
  5. Ja kui õrn abikaas ta on! Mehe haiguse ajal otjib ta wäsimata temale abi, pärast mehe surma ehitab ta hauale määratu juure mälestuskiinka, nutab terve järwe täis leinapijaraid.
  6. Armukadedus, ülekeewad fired puuduwad Gesti muinasaja naesterahwa ijeloomust. Riisama puuduwad walskus, keelepikmine. Linda kuju külges ei ole ainust laituse kriipsu.
- C. Kui meie wähegi teraselt oma rahwa seas ümber waatame ja Gesti naesterahwa ijeloomu tähele paneme, siis tunneme sealt, nii mõnegist pahast joonest hoolimata, mis meie rahwa raske saatus naesterahwa ijeloomu peale on litfunud, ometigi sellejama põhjuswārwi ära, mis meile Lindas nii kõrgelt filmade ette astub. (M. Zürgenstein).

108. Kirja=Diits. (E. Koibula, „Djamölder.“)

Kirja=Diits — ta kandis seda nime sest jaadik, kui ta wanasti kord wallakirjutaja oli olnud — Kirja=Diits oli esimene wahelkandja, sõnakäändja ja kõrwapuhuja Männiku külas, üks taewase Tja päewawaras, kes kõige murgelisemat lugu ümmarguseks wõis lobiseda ja sõnu paremini mõistis seadida, kui mõni kõrtsitüdruk jalgu. Häbemata ja julge — tuli ta takkauksest jälle sisse, kui teda eest wälja wiisati, ja ilma Kirja=Diitsuta ei saanud ometi ükski läbi; sest wõrukael mõistis kõigile, parem kui mõni kupu- ehk nõiaeit, mokka mööda rääkida. Kirja=Diits aitas kofida ja matta, pulmi ning jootusid teha, kirjutas kõik palwekirjad ning rendikontrahid, ja terwes Männiku külas polnud üht ainust maja leida, kuhu Kirja=Diitsu teraw nina ja rõugearmiline nägu weel poleks tunginud. Ja teada muudugi: ikka hakkas sõrmede külge seda teist, sest kui amet ka ei auusta, siis ta ometi toidab, ja kõik, mis ei karjunud, sel oli Kirja=

Tiitsu taskus ruumi. „Natufene waletada, natufene waras-tada, see on nii hea kui pool adramaad“ — waat see on sõna, mis justament Kirja=Tiitsu kohta sündis. Sest libejaba puhus mehel ja naisel kõrwad täis, ajas lapsed ja wanemad kokku, kui aga oma kasu leidis. Kus puud raintakse, seal laastud langewad. Suhtus küll kord ka, et kui asi liiaks läks, mõni laast märgid kõrwapuhuja selja peale maalis — jeda ta raputas maha, nagu koer wett — mis temasugune häbist ehk auust teadis?

Ühe sõnaga: Kirja=Tiits oli päris Tuudas (sest pumane pea oli tal ka), jeda igas asjas wõis pruukida, kui aga mitte — hea peale.

109. Pilliku karakter Kreuzwaldi „Lembitus.“

A. Karakteri mõjust inimeje enese jaatuse üle.

B. Pilliku karakter.

1. Pillik wallalises elus: ema wastu tänulik, auupakkil; kurb oma ema jurma pärast, ei taha emast jurmasgi lahkuda.
2. Pillik Lembitu abikaas:
  - a) usaldus Lembitu wastu ja selle paik;
  - b) ilmutab wagadust, kui Zrumäel ohwerdab;
  - c) wastuwõtlis Wamba kõnede wastu: Pillikul ärkab auuahnus, himu kiituse, kuulsuse järele, ihaldab walitsust ja wõimu, awaldata aga ühtlasi ka ijamaa armastust.
  - d) Pillik lahkeb mehest, kes omaisset maha on jäätud;
  - e) läheb kahjatjedes Lembitut taga otjima, tunnistab oma jüü üles ja palub andeks.

C. Pillik ei ole mitte endine aateline Gesti naesterahwas, waid tükati päris uuema aja rahwuswahelise elumaitjelise naesterahwa kujn.

110. Taras Bulba karakter.

A. Gogoli jutt Taras Bulba, mida J. Kõrw Gesti keelde tõlkinud, kujutab meile selgetes wärwides Saporogi kasakate elu ja olu; nagu elawalt seijab siin iseäranis jutu peategelane kui kasakate paleus meie filma ees.

B. Taras Bulba karakter.

1. Wälimus: a) juure kaswiga, wäga paks ja raske, jekt et tubli hobune 20 puudalise koorma all nõrkuma hakkas; b) halli peaga, jüisgi weel tugew: 30 poolakat ei jaanud temast jagu.

c) kärjitu, ei juuda kufagil paigal jeista, kipub poegadega maadlema. d) ilusad riided ja läikivad sõjariistad: lamba- nahkne karvamüts kuldsje põhjaga, punane kuub, laiad püksid, punajest nahast jaapad hõberaudadega, piis ja piif.

2. Siemised omadused:

a. tarkus ja kawalus.

b. meele ja tahtmise kindlus, mis tihti kangekaelsuseks kasvab; näituseks läks ta veel tühja piipu otsima, kui waenlased juba kannul oliwad, mis järeldusel ta ka wangi sattus;

c. mõistis mehi wõitlusele julgustada;

d. hoiab kindlasti oma jelttimeeste poole ja peab kajakat seisuse kaju silmas;

e. armastus ijamaa ja uju vastu.

f. wahwus, mis jultuwuseks kasvab; püüab näituseks kiwi-koorma all Warsjawisje põgeneda.

g. toores, jüdameta meel, mis iseäranis poja ja naise vastu ilmub;

h. tülide, tapeluste ja mässamiste armastus.

C. Dooruselt ja falgusest waatamata wõidab Taras Bulba kui wägew, ijeteadew karakter suurt lugupidamist ja auustust.

111. Hermannii karakter Goethe lugulaulus „Herman ja Doora.“ (A. Kurritoff).

1. Tore kehakasw, pikkus, jaledus, näojume (peat. 2. 8. 9).

2. Lugupidamine tööst, iseäranis armastus põllutöö vastu (peat. 1. 4. 8.).

3. Piisut kartlik olek ja wälimine kohmetus (peat. 1. 2. 3).

4. Wanemate sõnakuulmine ja alluheitmine (peat. 2. 4).

5. Head waimuanded, lugupidamine jellest, mis kõrge ja kaunis (peat. 3. 5).

6. Tõjine jüdamlik armastus, mehine mees (peat. 5.).

7. Kirglijest erutuselt hoolimata wõib Herman enese üle walitseda (peat. 6. 7. 8. 9).

112. Huntangu Miina G. Wilde jutus „Mahtra sõda.“

1. Nuttab jala Mahtrasje peigmehe järele, toob tema wõitluse-müri-
nast julge käega wälja;

2. harutab koju sõites kawaluseta peigmehele peastmiste teesid;

3. wirutab wõitluse tuhinas wõetud jaagi ilma pikema jututa metsa.

4. Miina on õrn ja ilus;

5. ilmjuütus paistab ta näost, nii et noor parun Heidegg, kes teda walekaebtuje põhjal kõlwatuje eest karistada lastis, kohe ta ilmjuütuse üle kindel oli, nii pea kui ta pilgu neiu peale heitis.
6. See on meeldiw Gesti külaneiu uuemast ajast. Eht tedretütar! Riifugune naesterahwas ei ole nukukene mehele, waid abi, kes ta kohane on. (A. Sürgenstein).

113. Kalewipoja karakter.

A. „Gepos Kalewipoeg on terwe rahwa pikaline teadmata sünnitus, mis rahwa elu ja olu, tema jüdanit ja meelt, tema wiisi ja kombet nagu peeglis kujutab.“ Kalewipojast õpime Gesti rahwast ennast tundma.

B. I. Kalewipoja iseloomu head küljed.

- 1) auusus: a) põlgab walet ja pettust XIII 813—825.
b) ustaw, sõnapidaja XII 620—627; X 710—751.
- 2) armastab ja auustab wanemaid:
  - a) otšib ema III, IV, V.
  - b) ija hauul III 747—778.
  - c) kuuleb ija sõna VIII 280—287.
  - d) ehitab wanemate mälestujeks linnad X 778—802.
- 3) peab ekšimise järele Daarat meeles: ohwerdab lfu fiwil XVI 281—286, wiskab hõbe walget wette VIII 620—626.
- 4) armastab tööd: küündis, külwas, tegi teesid, häwitab kiff-jaid loomi VIII, IX.
- 5) awal dab rahuarmaštust XII 87—90.
- 6) tänulik XII 190—208.
- 7) kaastundlik, pehme jüdamega, halastaja XI 738—778.

II. Kalewipoja iseloomu halwad küljed.

- 1) mõistus wäike, ehk küll jõud juur XII 137—172; põlgab raamatut XIX 910.
- 2) teeb plaanita tööd VIII 627—876.
- 3) juur magamise himu; magamisest kõneldakse 20 korda; korra magab ta seitse nädalat XIII 86—149.
- 4) äfiline, koormab mitmekordse weresüüi oma peale VI 632—640 XII 580—585.
- 5) juurustaja, hoopseja V 464—469; VI 614—623.
- 6) jäme XIII 175—184.
- 7) nufur, armastab ükšindust XIII 960—970.

C. Karakteri omadustel on Kalewipoja käekäigi üle otsekohene mõju. Salwa omaduste mõjul sattus Kalewipoeg effiteele ja sai tragikaliseks kangelaseks, kes iseenda juu pärast otja leiab, sest „weri ihtab werehiinda.“

114. Weske laulude laad.

A. Niihästi keele kui laulude siju poolest on laulik Weske ise-laadi. Kuna meile Kreuzwaldi kujudest kõrgemale püüdenud idealine laulik vastu waatab, kes meie elu tühjust kujutab ja silma ülesse poole waatama sunnib, kuna J. W. Sannsen rahwa seas wõetud lugusid kujutab ja liht laulusid wiiside tarwis peast laulab, ning kuna Koidula täies noorusel õhinas sooja südamega end isamaa prii pinnale toetab; lähed Weske taluhurtjiksuse ja hakkab seal laulma ja ütlemata, mis ta näinud.

B. Mis laadi on Weske laulud?

1. Weske wõtab oma lauluaine rahwa elust, isamaa loodusest. Ta on laulik, kes oma rahwa seas laulab, tema kurbtusest ja rõõmusest oja wõtab.
2. Oma laulu aluseks paneb Weske enamasti mõne wäitese loofese, juhtumise, nõnda et neid laule tundmusrikasteks lugudeks wõiks nimetada.
3. Mõttekujutuse, lihtjuse ja ütlemisewiisi poolest sejab Weske rahwalaulude küljes finni, ta on wana rahwalaulu ja kunstilaulu ühendawa liikme loonud.

C. Weskes kehastab end praegune rahwas kui uuemate rahwalaulude looja kogu. Sest ka rahwas wõerdub päris rege-wärsidest ära ja luuletab lihtsaid lugusid uue eeskuju järele.
(S. Kunder).

115. Herakles ja Kalewipoeg. (Wõrdlew karakteri kirjeldus).

A. Herakles ja Kalewipoeg on oma rahwa tõstijed kangelased, rahwaherosjed, on loo ja soo, olu ja elu, surma ja pärast-surmasel elu poolest sugulased mitmes ja mitmes asjas, aga mitte igas tüüis.

B. Heraklese ja Kalewipoja karakteri wõrdlemine.

I. Sarnadused.

1. Kumbgi neist ei ole loomulikult kombel loomusest ehitud: kõik nende küljes on ülemäärane, liig. Mõlematel määratu keharam-

- mu, kuid wainu poolest kehwad, ei osta tulewikku ette arwata, ega märka olewikul ikka tööd ning teed wälja walida.
2. Kumbgi on oma rahwa pilt tema lapsepõlwest. Mõlemad näitawad, kuidas rahwas alalise wõitlemise läbi aina keharammu ja wahwuje waral takistustest wõimust on saanud.
  3. Mõlemad näitawad rahwa nõdrusi nagu peeglis: mõlemad jattuwad süüita põlwest süüisje põlwesje, piüüawad wiga parandada, aga peawad ekstituje ohwriks jaama.
  4. Sarnadust awaldab mõlema kangelase elukäik. Ühised on neil: süündimine jumalikust soost; süündimise ettekuulutusjed; lapsepõlwe mängud ja hädaohud; langemine woorujest; nõuküsimine hädas; wõitlused elus; maaharimine; pikad teekonnad mere peal, juured hädaohud ja targad seltsilased; minek allamaailma; kurblik furn, mida mõlematele ettekuulutatud.
  5. Surm lepitab mõlemate süüi; mõlemad wõetakse auuga taewaliste keskele wastu.

II. Wahed.

1. Herakles on rahwa muinasjutu ehk mythose, Kalewipoeg juure eepose kangelane.
2. a) Herakles kui lõunamaalane: kihawa ja kerge werega, tuline ja loitwate kirgedega ja leekiwa wihaga, sellest tulebgi ta jage õnn ja rõõm, äkiline kurbtus ja õnnetus, järsk wiha tuju kuni hullustujeni, tihedad weretööd ja ohtrad orjaaastad, selge wahetamine ja käre muutmine elusaatuses.
- b) Kalewipoeg kui põhjalane: jaheda werega ja pikalijema wainuga, wijane rõõmu ja kurbtust wahetamas, jääb õnnes digesje arusje ega heida õnnetuses meelt ära, üksi humala kihal ja tulisel wihal on ta nagu meelest ära.
3. Herakles on mitu korda wabadujest ilma, Kalewipoeg on kätkest kalmuni waba. Herakles ei jaa elul ajal kuninga nime kätte, Kalewipoeg pärib isa riigi ja walitseb õnne ajal üle terve Gestimaa.
4. Herakles teeb tööd enam käjuandmise all, Kalewip. aina priitahlikult.
5. Heraklesel on täitmata jõõgiisu, Kalewipojal aratamata uni.
- C. Kalewipoeg on rahwakangelasena Heraklesest ees, sest Herakles on rahwaherose auu wastu rängasti ekstiind, kuna Kalewipoeg, ehk küll temagi ekstitustest puhas pole, ikka herose auu wäärilijeks on jäänud. (S. Bergmann).

Sarnased ülesanded:

116. „Meie küla luuaksepp,“ Jakob Viiv, „Wihud I.“
117. „Metsawahi Leenu,“ Jakob Pärn, „Dma tuba, oma luba.“
118. „Abram Andreiwitsh,“ S. Kunder, „Kroonu onu.“
119. „Punga-Märt,“ A. Kizberg, „Punga-Märt ja Uba-Kaarel.“
120. „Saani karakter“ P. Jakobson, „Udumäe kuningas.“

TÜ RAAMATUKOGU

10300015891809

A
5645-